
3 1761 08821853 2

Jugoslovenska Književnost

Pavle Popović

Jugoslovenska Književnost

Cambridge:
Printed at the University Press
1918

REČ U NAPRED

OVA knjiga predstavlja jedan mali pokušaj da se književnost Srba, Hrvata i Slovenaca izloži kao jedna celina. Ona je ragjena pod teškim prilikama koje je rat doneo, daleko od domaćih knjižnica, bez mnogih priručnih i potrebnih knjiga. Pisac se nada da će se to uzeti u obzir pri čitanju njenu. Deo o današnjoj i novijoj književnoj radnji u Hrvata i Slovenaca manje je izvoran. U oceni te radnje išlo se katkad za tugjim mišljenjem.

PISAC.

LONDON,
Decembra 1917.

SADRŽAJ

POSTANJE

(9—12 VEK)

Jugoslovenska književnost vodi svoje poreklo od 9 veka, od onoga trenutka kad su dva slovenska apostola, Ćirilo i Metodije, preveli prve crkvene knjige na stari slovenski jezik, i kad su njihovi učenici došli na balkansko poluostrvo i jadransko primorje da tamo šire hrišćansku veru i nauku svojih velikih učitelja.

Istorija Ćirila i Metodija i njihovih učenika svodi se na ovo.

U malenoj kneževini Moravskoj došao je 846 na vladu knez Rastislav. On zatraži od grčkoga cara misionare koji će uvoditi narod u hrišćanstvo i poučavati ga na njegovu ili srodnom jeziku. Car mu pošlje 863 dva misionara. Ta dvojica bili su Ćirilo i Metodije. Oni su bili Solunjani, jamačno Grci, gospodskog roda, već čuveni kao misionari. Stariji, Metodije, bio je kalugjer, i imao je praktičan duh i administrativne sposobnosti. Mlagji, Konstantin, docnije nazvan Ćirilo, bio je nastavnik, i imao je idealno oduševljenje za misionarsku službu. Oni prevedu najpotrebnije sveštene knjige grčke na jezik maćedonskih Slovena. Napišu ih glagoljicom, bukvicom koju je Ćirilo sastavio. Spremivši sve, oni pogju na put, i povedu i nekoliko učenika. Dogju u Moravsku i s uspehom započnu širiti hrišćanstvo i uvoditi slovensku službu. Svrate za malo i u Panoniju, u kojoj vladaše Kocelj, i tamo to isto učine. Najposle, odu u Rim gde

im papa Hadrian II 867 odobri rad i prizna slovensku službu. Stvari nisu išle glatko, i slovenska služba je imala jakih neprijatelja, naročito u latinsko-nemačkom sveštenstvu Moravske i Panonije. Stvari pogjoše i gore kad Ćirilo 869 umre, i Metodije se vrati iz Rima, ne u Moravsku, u kojoj Rastislav beše tad već svrgnut i ceo posao razoren, nego u Panoniju. I ako vladika i priznat, Metodije ne imade mira od protivnika, sve do smrti, 885. Njegova nauka bi osporavana i gonjena, ma da ju je papa Jovan VIII 880 opet potvrdio.

Učenici Ćirila i Metodija ostadoše, posle smrti svojih učitelja u vrlo rgjavu položaju. Slovenska služba nije bila organizovana. Neprijatelji njeni postali su vrlo jaki i došli do velikog uticaja. Oni je gone, i čak i papa, jednim nedoslednim postupkom, odmah je ukida, i ako ju je pre toga priznavao. Nastade odmah i lično gonjenje učenika, Metodianaca, i oni pobegoše iz Moravske na jug, s jedne strane na Dunav, u Beograd, Srbiju, Makedoniju, a s druge strane na jadransko primorje, u Dalmaciju i dalje na sever.

Posmatrajmo najpre kako su išle stvari na istoku.

Kliment, najvažniji od pet učenika, najoduševićeniji naukom Metodijevom, najrevnosniji, najaktivniji, dogje u Makedoniju, u okolinu Ohrida. Tu on ubrzo postade vladika, razvi ceo svoj rad, raširi slovensku službu, prenese i dopuni književnost svojih učitelja. On umre 916. Dugo je vremena proteklo posle toga. Slovenska književnost, pisana jezikom i bukvicom u kojima su je Ćirilo i Metodije zasnovali, živela je dugo takva, i širila se po svima srpskim zemljama, i dalje. Posle, usled promenjenih prilika, ona počinje da se menja. Najpre se menja

bukvica, i staru i tešku glagoljicu zamenjuje nova i spretnija ćirilica. Prve tragove njene nalazimo u 993 u istočnim krajevima. Posle, menja se i sam jezik, njegovi glasovi, oblici, reči. U dotle čistim tekstovima starog jezika Ćirila i Metodija izbijaju, pri prepisima koje čine Srbi, nove posebne srpske glasovne osobine, novi oblici, nove reči. Stvari idu sporo, i tek sredinom ili početkom 12 veka, obrazuje se naročiti tip srpskih prepisa starih knjiga, tako zvana srpska recensija staroslovenskog jezika.

Na zapadnim stranama—po Dalmaciji, Hrvatskoj i Istri—slovenska služba i književnost takogje se raširiše u isto doba. Tu su takogje došli učenici Ćirila i Metodija, ako nisu i sama ova dvojica lično prolazila tim zemljama. Knjige slovenske dolazile su tamo ili neposredno iz Moravske i Panonije, ili posredno preko Makedonije i srpskih zemalja. One su bile pisane glagoljicom i u čistom staroslovenskom jeziku. Glagoljicu ne zamenjuje ćirilica, i ako ima nešto i primera ćirilice. Stara Ćirilova azbuka ostaje glavno obeležje slovenskog pisma, i ona samo malo menja oblik svojih slova. Od oble glagoljice kakva je vladala u prvo vreme, ona postaje uglasta glagoljica. Što se tiče jezika, on ima iste promene koje i na istoku. Srpska recensija starog slovenskog jezika isto je što i hrvatska. Jedan isti tip jezika vlada na zapadu kao i na istoku.

U slovenačkim zemljama stara književnost Ćirila i Metodija i njihovih učenika gubi se vrlo brzo. Spisi koji se javljaju pisani su—ni glagoljicom, ni ćirilicom—nego odmah latinicom. Jezik je u njima narodni, ne stari slovenski.

Prvi pisani spomenici javljaju se najpre kod Slovenaca.

To su takozvani "brizinski spomenici." Oni su iz 9 ili 10 veka. To su tri kratka spisa: jedna ispovest, jedna beseda i jedna molitva. Prvi hrvatski spomenik je takozvana "bašćanska ploča," natpis jedan na kamenu, iz 1100 godine, nagjen u jednoj crkvici Nove Baške na ostrvu Krku. Prvi srpski spomenik je "Miroslavljevo jevangjelje." To je vanredno lep i veliki rukopis, sa bogatim inicialima i šarama. Pisao ga je "grešni dijak". Grigorije, za Miroslava kneza zahumskog, u drugoj polovini 12 veka.

SREDNJI VEK

(13—15 VEK)

1. Književnost pisana ćirilicom

U srednjem veku jugoslovenska književnost pisana je sa četiri bukvice: ćirilicom (srpska), glagoljicom (hrvatska), latinicom i goticom (slovenačka). Najviši stupanj dostigla je ćirilovska književnost. Jugoslovenska književnost Srednjega veka ima svoj zlatni vek u srpskoj književnosti.

U 12 veku Srbi su se konačno oslobodili prevlasti Vizantije. Država koju su oni tada stvorili, bila je u početku država velikog župana, ubrzo zatim kraljevina, docnije carstvo. Carstvo nije do kraja trajalo, i Srbija je krajem Srednjeg veka postala kneževina i docnije despotovina, dok nije bila pregažena i osvojena od Turaka. U toj državi, koja je trajala oko tri stotine godina, od 12 do 15 veka, bilo je dosta usamljenih manastira i velikih lavra, koje su onda bile središta književne radnje, a koje su danas najlepši spomenici naše stare veličine. To je najpre Studenica, gragjena u 12 veku, sva u belom mramoru—remek delo harmonije, ukusa, poleta. To su, dalje, Gračanica i Dečani, gragjene u 14 veku,—možda najlepše neimarske tvorevine našega naroda. To su, naposletku, Ravanica, Kalenić i Manasija, gragjene u 15 veku, još bogatije i skladnije,—svedočanstva lepe neimarske mašte i visoko obrazovanog ukusa. U svim

ovim manastirima, i mnogim drugim još, živeli su kao prosti kalugjeri mladi ljudi srpskih vlasteoskih porodica, katkada i kraljevski sinovi, ako ne i sami kraljevi. Ti mladi ljudi su dobijali svoje obrazovanje u Carigradu i Vizantiji, i duboko su poznavali grčku književnost toga doba. Oni su imali samo jednu misao, a ta je bila: kad se vrate u svoju otadžbinu, da presade grčku mudrost na zemljište Srbije. Dan i noć, i u toku dugih vekova, oni su držali listove pergamenta na svome stolu, i labudovo pero u ruci, i prevodili vizantiska dela ili i sami sastavljali dela po obrascu njihovu.

Zbog toga je srpska književnost Srednjeg veka vrlo bogata. Sve nauke koje su cvetale u vizantiskoj književnosti i u staroj hrišćanskoj književnosti—dogmatika, polemika, egzegeza, asketika, mistika, duhovno besedništvo, gramatika, zemljopis, filosofija, astronomija, medicina, i druge—nalaze se takogje u srpskoj književnosti Srednjega veka. Svaka je još predstavljena velikim brojem dela. Otvorite koju hoćete glavu vizantiske književnosti, pa neka bi ona bila i najnevažnija,—onu na primer koja govori o asketici i mistici—; poredite je sa katalozima srpskih rukopisa koji se čuvaju u našim današnjim bibliotekama,—pa ćete videti da su skoro svi pisci tih grana vizantiske književnosti prevedeni na srpski. Čak su prevedeni i najmanji mistici, od Jovana Lestvičnika do Talasija. Učinite to isto sa starom hrišćanskom književnošću, pa ćete doći do istog rezultata. Dela velikih besednika istočne crkve—kao što su Vasilije Veliki, Grgur Nazijanski, Jovan Zlatoust, i drugi—odavna su naša književna dedovina.

Ako pristupite delima koja su više književna, videćete

da su naši preci preveli skoro sva dela koja se smatraju kao ukras evropskih srednjevekovnih književnosti. Tu su romani :—"Trojanski rat," "Aleksandar Veliki," "Varlaam i Ioasaf," "Stefanit i Ihnilat," "Tristan" i drugi. Tu su pripovetke :—"Solomun," "Premudri Akir," "Teofana krčmarica," "Car Šakiš," "Car Asa," "Ezop," i druge. Tu su pobožne pripovetke o ličnostima staroga i novoga zaveta, poznate pod imenom "apokrifa":—"Knjiga o Enohu," "Knjiga o Varuhu," "Knjiga o Avramu," "Knjiga o Adamu," "Mučeništvo Jeremijino," "Jevangjelje mladenstva," "Jevangjelje Nikodimovo," "Legenda o Avgaru," "Vizija sv. Pavla," "Drugi dolazak Hristov," "Vizija proroka Isaije," i drugo. Tu su životi svetaca :—"Sv. Gjorgje," "Sv. Aleksije," "Sv. Vasilije Novi," "Sv. Petka," i drugi. Tu su još i istoriska dela, hronike vizantiske:—hronika Gjorgja Hamartola, hronika Jovana Zonare, hronika Konstantina Manasa. Najzad je tu i poezija. To je crkvena poezija. Ona se razlikuje od onoga što danas obično zovemo poezijom time što nije u stihu i sliku nego samo u ritmu. Nje ima puno, i ona čini službu pravoslavne crkve, običnu službu i službu u naročite dane. Najlepše himne Romanosa, patriarha Sofronija, Andrije Krićanina, Kozme i drugih sastavni su delovi te službe. Mi danas cenimo tu pesničku radnju vrlo visoko.

Uz ovu prevodnu književnost, bilo je i mnogo izvornih dela. Najvažnija su megju ovima veliki životopisi naših starih kraljeva i arhiepiskopa, *stare srpske biografije*. One čine najdragocenije nasledstvo našeg književnog Srednjeg véka. One su dela naših najboljih i najslavnijih pisaca toga vremena. U koliko se god više proučavaju,

u toliko se više vidi njihova vrednost i raste poštovanje prema njima.

Prvi pisac ove vrste jeste poznati i širom celoga srpskog naroda slavljeni sv. Sava (1169—1236). I ako sin velikog župana Nemanje, on ostavi još u ranoj mladosti vladalački dvor svoga oca i ode u sv. Goru, gde se zamonaši. Docnije postade episkop i arhiepiskop, izradi nezavisnost srpske crkve, i proslavi se kao najveći i najpopularniji prosvetitelj narodni. Uz to, on postade i pisac, prvi po vremenu i jedan od prvih po važnosti. Najvažniji njegov spis je "Životopis sv. Simeuna (Nemanje)." To je prva biografija srpska, malena u ostalom. Ona opisuje poslednje godine Nemanjine, godine njegova kalugjerskog života. U njoj je prosto i jedro pričanje, opisi živi, mesta nežna. Nju je sv. Sava pisao ne kao zasebnu biografiju nego samo kao jednu glavu tipika za Studenicu, manastir kojem je sv. Simeun bio osnivač i ktitor.

Drugi je Stefan, brat Savin i prvi kralj srpski (umro 1223). On je bio učen čovek, naročito u grčkoj crkvenoj i bogoslovskoj književnosti. I on je, kao i Sava, napisao biografiju svoga oca, sv. Simeuna. Samo je njegova biografija veća i obimnija. Ona obuhvata i više momenata Nemanjina života, od rogjenja do smrti, kao i čudesa posle smrti. Pisana je kitnjastije nego Savina, ali ima i više primera i izreka iz Svetoga pisma, kao što je i puna čudesa i legenada o Nemanji.

Treći je biograf Domentian, učeni kalugjer hilendarski 13 veka. Dva je dela napisao, oba veća od pregjašnjih i velika uopšte. Jedno je "Život sv. Save." To je potpuni životopis. On obuhvata ceo život srpskoga prosvetitelja i glavara crkve od rogjenja do smrti. Pisan

je retorski, u duhu tadašnje učene retorike, ali ne lepo po našem današnjem ukusu. U njemu ima pozajmica iz Stefanove biografije; uz to, ima vrlo mnogo primera i izreka iz Svetoga pisma. Drugo je delo "Život sv. Simeuna." Ono je manje, ali je pisano u istom duhu u kojem i prvo. U njemu ima pozajmica ne samo iz Stefanova "Života sv. Simeuna" nego i iz ranije Domentianove biografije o Savi.

Četvrti je pisac Teodosije, i on kalugjer hilendarski, verovatno iz kraja 13 veka. "Život sv. Save," koji je on napisao, samo je u stvari prerada Domentianova dela, ali prerada takva da je delo skoro sasvim novo. Isti su, u glavnom, podaci i pričanje koji i u Domentiana, ali je sva učena retorika ovoga pisca izbačena, tako i mnoge izreke i primeri iz biblije koji zadržavaju pričanje, a mesto toga je došlo čisto pričanje. To je pričanje lepo, vrlo lepo, živo, živopisno, sa puno legendarnih crta doduše, ali i te legende imaju svoju naivnu lepotu. Stilistički ova je biografija najbolja.

Peti biograf je Danilo, arhiepiskop srpski (umro 1346) koji je napisao zbirku životopisa, "Živote kraljeva i arhiepiskopa srpskih." Po svoj prilici on ih nije pisao iz jedna nego svaku biografiju za sebe, prema naročitim crkvenim potrebama, a docnije je neko sastavio celinu iz njih, i dopunio novim biografijama. U tom su delu životi kralja Uroša, Dragutina, Milutina, Stefana Dečanskog, cara Dušana, i kraljice Jelene; zatim životi arhiepiskopa Arsenija, Joanikija, Jevstatija i drugih, i patriarha Joanikija i drugih. Svi su ti životi ispisani u strogo crkvenom duhu ali sadrže i mnogo istoriskih podataka. To je najvažniji izvor za našu domaću istoriju.

Šesti je biograf Grigorije Camblak, iguman srpskog manastira Dečana, potonji mitropolit u Rusiji (umro 1419). On je napisao "Život Stefana Dečanskog," srpskog kralja i osnivača manastira Dečana. Taj život, i ako nema mnogo istoriskih podataka, ima tu vrlo dobru stranu da je pisan vrlo živim i kitnjastim stilom.

Sedmi i poslednji biograf srpski u Srednjem Veku jeste Konstantin (umro posle 1431). Bio je vrlo učen, tako da je nazvan "filosof." Za vlade despota Stefana (umro 1427), on je bio najvažniji činilac ondašnje reformatorske književne škole srpske (resavska škola). "Život despota Stefana" koji je on napisao, možda je najbolje istorisko delo stare srpske književnosti, najbolje u istoriskom smislu. U njemu ima puno i vrlo lepog istoriskog gradiva. Tu su najpre podaci o životu despotovu. Ali tu ima i vrlo mnogo gradiva o stanju srpskih i okolnih zemalja. S književne strane smatrajući, to je delo dosta ispod svoje istoriske vrednosti. Pisano je stilom, tamnim, nejasnim, nepristupačnim, i teškim jezikom.

Slične ovim životopisima jesu i *pohvale* kraljevima i arhiepiskopima. To su kratki spisi, i oni sadržavaju ili istoriske beleške o kraljevima i arhiepiskopima, ili čistu retorsku pohvalu njihovu. Njih je malo, i oni su napisani u čast Nemanji, sv. Savi, kralju Milutinu, knezu Lazaru, despotu Gjurgju. Najlepša je megju njima "Pohvala knezu Lazaru" koju je napisala despotica Jefimija oko 1399.

Lepa i mlada Jefimija bila je kći ćesara Vojihne, i na njegovu dvoru vaspitana je vrlo brižljivo. Ona se uda za despota Uglješu, koji je bio jedan od najuglednijih despota

srpskih, i koji je za vreme carstva vladao jednim delom Makedonije. Roditelji mlade despotice umreše brzo; ona ne imade dece, i njen muž bejaše jedina briga i sreća njena. Na nesreću ona življaše u jednom od najmučnijih perioda naše istorije, baš pre no što će srpsko carstvo propasti i narodna nezavisnost iščeznuti pred strašnom navalom turskom. U krvavoj bitki na reci Marici (1371), despot Uglješa pogibe hrabro na bojnom polju, a njegova udovica Jefimija ne imade ni tu tužnu utehu da ga sahrani, jer telo njena muža ne bi nikako nagjeno. Bežeći iz svoje domovine koja je ostala na milost i nemilost neprijatelju, ona nagje utočišta u jednog svog srodnika, kneza Lazara, koji je tada vladao Srbijom i bio poslednja nada našeg mučeničkog naroda. Ali ni tu Jefimija ne beše poštegjena od velike nesreće. Nov rat planu, i na sudbonosnom Kosovu svrši se očajna bitka malene srpske vojske protiv nadmoćne sile turske (1389). Tu je zakopana samostalnost Srbije. Tu pade na bojnom polju, kao junak i mučenik, i sam knez Lazar. Turci odsekoše glavu njegovu, i ova bi nagjena tek nekoliko godina docnije. Nesrećna Jefimija, ostavši sama samcita, povuče se iz života koji joj je toliko gorčine doneo, i postade monahinja. I dok su širom srpskoga carstva narodi tonuli u krvi i ginuli od mača, dotle je nekadašnja despotica, pod teškom nesrećom koja je snašla njenu otadžbinu i nju samu, plakala pod hladnim svodovima usamljenog manastira, i vrele suze padale su po njenoj dugoj crnoj haljini. Osećajući kćerinsku ljubav prema svom dobrotvoru i ocu otadžbine, ona je namerila da izveze pokrov kojim bi se pokrio ćivot kneza Lazara. Tu je ona išla samo za tradicijom ranijih srpskih kneginjica, čije

bogate zlatne vezove nalazimo još u vremenu kralja Vladislava. Ona uze vesti suho zlato po čistoj damaskoj svili, i poče izvoditi razne šare, ukrase vizantiske. Ali kako su te apokaliptične šare bile suviše slabe da izraze ogromnu tugu koja ju je osvojila i duboko poštovanje koje je osećala prema Lazaru, ona ih prestade vesti. Umesto njih, ona sastavi i izveze zlatom jednu pohvalu u čast kneza i mučenika kome je vez namenila, i to je bila pohvala nežna, topla, puna odanosti. Ona unese u tu pohvalu sav bol otmene joj duše, ili—da se njenim izrazom poslužimo—"ljutu buru duše i tela svojega." Tako ona napisa list divne poezije, koji je odista bio dostojan da bude izvezen suhim zlatom po čistoj damaskoj svili.

U vezi sa biografijama i pohvalama jeste još i grupa čisto istoriskih spisa. To su *letopisi, rodoslovi* i *hronografi.*

Letopisi su kratki spisi. Oni su postali ubrzo posle maričke bitke (kraj 14 veka), i imena njihovih pisaca nisu nam poznata. Bezimeni pisac uzeo je gragju iz starih srpskih biografija, ponajviše iz Teodosija i Camblaka, i napisao po njoj kratku istoriju srpsku od Nemanjina doba do propasti carstva, ili i dalje, redom po vladaocima. Jedan od tih letopisa sačuvan je u rukopisu iz sredine 15 veka, ostali se nalaze u poznijim prepisima. Naročita vrsta letopisa jesu takozvani "mlagji letopisi"—"starijih letopisa" je svega šest do danas poznatih. Mlagji letopisi postali su verovatno tek krajem 15 veka. Oni su samo niz kratkih beležaka iz srpske i svetske istorije uregjenih po hronološkom redu. Književnog interesa nemaju ni malo.

Rodoslovi su slični spisi, i tako isto bezimeni. Samo

dok je u letopisima glavno hronologija, u rodoslovima je glavno genealogija; i sama imena ukazuju na tu razliku. U svojoj osnovi rodoslovi izlažu vladalačku lozu Nemanjića, kako je postala i razvijala se. U tu osnovu unete su i vesti o mnogim dogagjajima. Dogagjaji su u glavnom samo iz srpske istorije, bez naznačenja godine kad su se zbili, što je megjutim kod letopisa glavno. Rodoslovi su postali u prvoj polovini 15 veka. Prvi rodoslov nalazimo u ranije pomenutom "Životu despota Stefana" od Konstantina filosofa (1431), a dalje ih nalazimo kao samostalne spise.

Hronografi su najpozniji. Prvi hronograf je sastavljen u Rusiji, 1442. To je učinio Srbin kalugjer Pahomije. U Srbiji su se počeli pisati hronografi tek u 16 veku. Hronografi su veći spisi. U njih je glavno svetska istorija, t. j. istorija jevrejska, rimska, vizantiska. Tek pripadom ulazi u njih i srpska istorija, kao i slovenska uopšte. Oni idu hronološkim redom, izlažu srpsku istoriju uporedo s opštom. Gradivo je uzeto iz starih srpskih biografija i nešto iz letopisa.

Osim ovih spisa—životopisa, pohvala, letopisa, rodoslova, hronografa—ima književne radnje i druge vrste. To su, na primer, *službe Srbima svecima.* Kako su nekoliki vladaoci i crkveni poglavari posvećivani posle smrti za svece, to je u njihovu čast mahom sastavljana i služba. Tako ima služba sv. Simeunu, sv. Savi, sv. Stefanu Dečanskom i drugima. Te se službe sastoje iz jedne zbirke lepih crkvenih pesama (himne, kondaci, tropari), spevanih po obrascu i kanonima pravoslavne službe. To su dalje *životi svetaca* srpskih i slovenskih:—Ćirilo, Metodije, Jovan Rilski, Joakim Sarandaporski, sv. Jovan

Vladimir, sv. Petar Koriški, i dr. To su posle kraljevske i carske *povelje* i *hrisovulje.* Množina ih je, i svi su ih naši vladaoci pisali. One su svečane, ceremonialne i vrlo uglagjene po tonu. One su i važan izvor za našu istoriju. S njima u vezi su i listine bosanskih vladara i dubrovačke republike, mahom u čistom narodnom jeziku. Važni su i stari srpski *zapisi i natpisi.* To su dalje *knjige za gatanje*: roždanici, lunici, gromovnici, trepetnici, itd.

Ali od svih tih i drugih spisa najvažniji je *zakonik cara Dušana.* On je objavljen u Skoplju 21 maja 1349; pet godina docnije dopunjen je. Po mišljenju stručnjaka, on svedoči o vrlo visokom pojimanju zakona i pravde u to doba, i pokazuje staro srpsko pravo, naročito javno i krivično pravo, u vrlo povoljnoj svetlosti. Taj zakonik nesumnjivo dokazuje da srednjevekovna Srbija nije bila samo velika vojnička snaga, nego da je u njoj državni red bio takav da su zakoni i pravica bili priznavani i poštovani.

2. Književnost pisana glagoljicom

Hrvati su stvorili svoju državu u 9 veku, i ta država, koja je postala kraljevina u početku 10 veka, trajala je do 1102 godine. Pri ovim okolnostima, a i pod jakim uticajem latinske nenarodne crkve, oni nisu mogli stvoriti veću i razvijeniju narodnu književnost.

Ipak je u tim zapadnim stranama književne radnje bilo. Ona je sva pisana glagoljicom. *Prevodna* književnost obuhvata najvećim djelom obredne crkvene knjige:—misale, brevijare. Ima nešto i duhovnog besedništva i bogoslovije uopšte, kao i spisa iz astronomije, magije,

alhemije. Poezija je u glavnom crkvena, obredna, kao sastavni deo slovenske službe koja je doneta na zapad kao i na istok. Ali ima i pobožnih pesama u stihu:—pesme sv. Gjorgju, sv. Stefanu. Romani su "Trojanski rat" i "Aleksandar Veliki." Pobožnih pripovedaka ima nešto malo u brevijarima a i zasebno (Adam); važni su zbornici "Zrcalo," "Mirakuli blažene device Marije," "Lucidar."

Izvorna književnost je takogje mala. Domaćih biografija kao što su srpske, nema uopšte. Važna je "Hronika popa Dukljanina." Pisana na latinskom u 12 veku, ona je prevedena na narodni jezik u 14 veku. Misli se da je prvobitno pisana glagoljicom. To je istorija srpska i hrvatska. U njoj ima i dosta narodnog predanja. Zakonsku radnju predstavljaju statuti vinodolski, krčki, kastavski—iz 13 i 14 veka; tako i regule pojedinih fratarskih redova. Listine su više privatnog karaktera, i ne onako bogate kao u istočnim stranama.

3. Književnost pisana latinicom i goticom

Književnost u slovenačkim zemljama—koje su imale narodnu državu u 7 i 8 veku—nije imala prilike da se razvije. Sem pomenutih brizinskih spomenika, od književne radnje ostala su samo četiri rukopisa, iz 15 ili početka 16 veka, pisani latinicom ili goticom. To su:—celovski rukopis, ljubljanski rukopis, mletačko-slovenački i rukopis Kranjskog Mesta. Oni su vrlo kratki, i sadrže najpotrebnije molitve, ispovesti, spisak zaveštaja crkvama, formulare zakletava.

VEK PREPOROGJAJA

(16 VEK)

1. Ćirilovska i glagoljska književnost

Vek Preporogjaja zatekao je naš narod u vrlo nesrećnim prilikama. Dok su veliki narodi Evrope imali tu zavidnu sreću da nastave slobodno razvijanje svojega duha, i da, koristeći se plodnim uticajem starog klasičnog nasledstva, stvore za sebe veliki preporogjaj umetnosti i književnosti, naš je narod imao već u 15 veku da pretrpi najgoru sudbinu time što je pao pod vlast Turaka, koji su uništili sve i učinili nemogućnim svaki napredak.

Kako se mogla razvijati književnost u Srbiji, Bosni i Crnoj Gori pod Turcima? Ono što je bila snaga naroda—država srpska—propalo je. Središta književne radnje—lepi manastiri srpski—rušeni su i pustošeni. Rukopisi, celo bogato naslegje jednog zlatnog veka, bili su cepani, gaženi, paljeni. Turci su pretili i našem narodu na Primorju. Oni su se približili središtima hrvatske glagoljske radnje, i bili nova opasnost za nju. Ta radnja je pored toga imala stalnog neprijatelja u mletačkoj republici i latinskom nenarodnom sveštenstvu. Kako je u tim prilikama glagoljska književnost mogla napredovati?

Ipak i ćirilovska i glagoljska književnost nisu prestajale. Pisci su činili sve napore da produže staru tradiciju, u koliko se može, i ostavili su za sobom nekoliko spisa po

starom obrascu. Oni su još gledali da idu za duhom vremena, i da se koriste onim što je on dao. Kako je u to doba pronagjena štamparska veština, naši su je pisci odmah prihvatili. To je bilo na obe strane, u krajevima ćirilovske kao i u krajevima glagoljske književnosti.

Ćirilovska štamparija otvara se najpre na Cetinju, gde se prva srpska štampana knjiga pojavljuje 1494 godine. Zatim se otvaraju štamparije u Gračanici, Mileševu, Goraždu, Rújnu, Beogradu,—po raznim mestima srpske zemlje, kako se vidi. Njih je bilo i van srpske zemlje:—u Rumuniji, i naročito u Mlecima, gde je štamparija Vukovića trajala s izvesnim prekidima od 1520 do 1638, i iz koje je izišlo najviše izdanja.

Glagoljska štamparija postaje najpre u Mlecima, 1483. Vidimo je zatim u Senju i na Rijeci. Ali rad ovih glagoljskih štamparija je vrlo mali,—svega nekoliko knjiga.

2. Književnost pisana latinicom

(*a*) *Preporogjaj*

Bila je, megjutim, jedna naša pokrajina koja nije pretrpela turску navalu. U Dalmaciji, naime, javio se i naš Preporogjaj, sličan onome u Italiji i drugim zemljama. Mnogi gradovi njeni—Zadar, Trogir, Spljet, Hvar i drugi—bejahu središta nove srpsko-hrvatske književnosti, koja se stvorila pod uticajem i u duhu tadašnjeg Preporogjaja.

Jedan grad naročito, na dalmatinskom primorju, bio je kolevka i središte toga Preporogjaja. To je Dubrovnik. Slobodan i bogat, s vrlo razvijenom trgovinom, u stalnom dodiru sa Italijom i Zapadom, sa primernim uregjenjem jedne slobodne republike,—Dubrovnik je već u Srednjem

Veku bio jako središte kulture. Preporogjaj u Italiji naučio ga je voleti i pomagati umetnost. Tada su u Dubrovniku sagragjeni, u mletačkom stilu, lepi Knežev Dvor i kitna Divona, kao i bogate crkve i krasni kladenci; slike Rafaila i Ticiana krasile su tadašnje crkve. Tada je i humanizam prodro u Dubrovnik. Duhovi mlade republike zavoleli su klasične studije. Učitelji humanizma osnovaše prve svoje škole u ovom slobodnom gradu. Mladi ljudi vlasteoskih porodica učahu u njima prve osnove humanističkih nauka i lepe književnosti, a posle nastavljahu svoje studije na starom universitetu u Padovi i drugde po Italiji. U takoj sredini rodi se nova jedna književnost, narodna, na srpsko-hrvatskom jeziku. Ta književnost bejaše bogata i obilata.

Bogatstvo je bilo naročito u poeziji. *Lirska poezija* je prednjačila, a poglavito ljubavna. Prve stihove na narodnom jeziku imamo već u prvoj polovini 15 veka. Uskoro ćemo imati čitave zbirke. Dva su prva pesnika u Dubrovniku Šiško Menčetić (1457—1527) i Gjorgje Držić (1461—1501). Oni napisaše oko 600 pesama, mnogo više prvi nego drugi. To su mahom ljubavne pesme, u duhu Petrarke. U njima se peva lepota dragane, verna služba njoj, uzdasi i tužbe što toj službi ne sleduje nagrada. Pevaju se i ljubavni sastanci s dragom, trenuci sreće u ljubavi, koja u ostalom nije platonska. Pevaju se najzad i žalosni trenuci: rastanak, kajanje, očajanje. Jednom rečju, tu je ispevana cela lestvica ljubavnih tonova, vedrih i žalosnih. Naravno, pesnik se često ponavlja u tim pesmama, i pesme nisu jake. Petrarkina lirika, kojoj su naši prvi dubrovački pesnici podražavali, imala je dosta mana. Naši pesnici, nemajući Petrarkina talenta, samo

su pojačali te mane. Otuda ima u tim pesmama mnogo preteranosti i afektacije. Ljubav se stalno uveličava, do granica idealisane trubadurske ljubavne službe. Jedna ista pesnička ideja besprekidno se varira do dosadnosti. Pesma ima često virtuozan oblik, i stihovi počinju slovima koja sastavljaju ime pesnikovo ili njegove dragane. Retko se nalazi čist, otvoren, prirodan osećaj. Još su regje prava duhovitost i finoća. Ipak toga ima, kao što ima i tonova narodne pesme, koji su vrlo prijatni. Više je pesnika koji su pevali u istom duhu. Posle Menčetića i Držića, upravo ceo naš pesnički svet zacvrkuta jezikom Petrarkinim i njegovih poslednika.

U drugoj polovini 16 veka ljubavna i uopšte lirska poezija leči se u mnogom od gornjih mana. Osećanje klasične starine razvi se jače u dubrovačkih pesnika, usled jačeg razvoja humanizma. To učini da oni počeše pisati čistije, više u klasičnom duhu, nego dotle. Petrarka više nije bio jedini obrazac, nego uz njega dogjoše rimski i grčki liričari. Prvi dubrovački pesnik koji pogje za novim klasičnim uzorima bejaše Dinko Ranjina (1536—1607). On se razlikuje u mnogom od svojih prethodnika. Doduše, on je još u nekoliko u tradicijama njihove škole, ima preteranosti i uveličavanja kao i oni, ali u njega se javlja i novi duh velikim delom. On se ruga naivnoj i konvencionalnoj frazeologiji koja je vladala do njega. On uvodi i nove rodove u dubrovačku liriku,—ekloge, elegije—po klasičnom obrascu. On i prevodi pesme iz Katula i Propercija, kao iz Teokrita i Filomena. Njegov stih je raznovrsniji, od svakog roda, a ne samo prosti aleksandrinac od 12 slogova kakvim su njegovi prethodnici pisali. U njega još ima i pesama ispevanih na narodnu. Za Ranjinom

bilo je dosta pesnika koji su išli njegovim putem:— Zlatarić, Bobaljević i drugi. Tu je bilo i žena: Cvijeta Zuzorićeva (oko 1555—pre 1597). Ova, po tradiciji najlepša devojka a po tom udova u dubrovačkoj republici, pisala je krasne duhovite epigrame, koji se na žalost nisu sačuvali. Najbolji pesnici dubrovački obasuše mladu i umnu lepoticu duhovitim sonetima i kitnim madrigalima, i u njenu slavu ispletoše venac ljubavnih pesama, slično onome što vek docnije učiniše francuski pesnici Doma Rambuljea u čast i slavu Julije d' Anžen, lepe i mlade pokroviteljke ovoga doma.

U naročitu vrstu lirske poezije možemo ubrojiti ribarsku idilu. Jedan pesnik sa ostrva Hvara naročito ju je negovao—Petar Hektorović (1487—1567). Ovaj pesnik, koji je napisao više poslanica dubrovačkim pesnicima, dao je i jednu vrlo karakterističnu i originalnu ribarsku idilu "Ribanje." U njoj se opisuje trodnevni put pesnikov oko ostrva Hvara, u čunu, s ribarima. U njoj su zabeležene i nekolike narodne pesme.

Pobožna poezija poče se vrlo rano negovati u Dubrovniku, i ostade omiljena u njemu. Ona se javila kao daleki odjek velikog dela Danteova. Najvažniji njen predstavnik jeste Mavro Vetranović (iza 1482—1576). On je pisao razne pesme—didaktične, političke, šaljive. Pisao je i jedan čudan i originalan spev "Pelegrin," nedovršen, a tako isto i drame. Ali je njegova glavna snaga u pobožnoj lirici. On je živeo kao kalugjer, fratar benediktinskog reda, na malenom i kamenitom ostrvu sv. Andrije blizu Dubrovnika, i po sličnim usamljenim mestima i manastirima. Kao isposnik, on je ispevao jedan niz pokajničkih pesama Isusu i Bogorodici, i te su

pesme čiste, iskrene, jake, pune skrušenosti i pobožnosti, i ako malo naivne. On ima i drugih pobožnih pesama. Važna je njegova pesma "Remeta," u kojoj opisuje svoj život na sv. Andriji. Ta je poduža pesma lepa, delimično šaljiva, s puno realnih crta i živog pričanja. Uz Vetranovića stoji kao njegov učenik Nikola Dimitrović (+ oko 1553). On izdade 1549 u Mlecima "Sedam psalam pokornijeh kralja Davida." Megju psalmima Davidovim ima jedna naročita grupa—pokajnički psalmi (6, 32 i dr.), sedam na broj. Te je psalme preveo Dimitrović u stihu. On je pisao i druge pobožne pesme. Važna je i njegova poslanica iz Aleksandrije 1553. To je pravi putopis u stihu, vrlo živ, zanimljiv i realan. Psalme je prevodio (1582) i Šime Budinić iz Zadra.

Šaljiva poezija negovala se takogje, i to poviše. U onom lepom vremenu Preporogjaja kad se bezbrižno živelo i mnogo na zabave mislilo; kad je u programu karnevalskih zabava i književnost igrala jaču ulogu, i davala veselju više i finije oblike—bilo je i u Dubrovniku, kao i u Dalmaciji, slične karnevalske književnosti. Bile su tako zvane "maskerate." Izigje jedna maska ili više njih; one predstavljaju kalugjere, ribare, pastire, robinje, vile ili koji bilo red i stalež, i otpevaju svoju pesmu, maskeratu. U njoj one kaže ko su, odakle su, zašto dolaze i šta umeju činiti. Puno je dubrovačkih i dalmatinskih pesnika pisalo takve maskerate. Najčuvenija je "Jegjupka" Dubrovčanina Andrije Čubranovića (sredina i kraj 16 veka). Ciganka jedna vrača pojedinim gospodjama. Šestoj gospogji, koja je pesnikova ljubav, prebacuje što ne odgovara na ljubav svoga nesrećnog obožavaoca. "Jegjupka" u stvari i nije drugo do jedna velika ljubavna pesma,

prikrivena alegorijom i odevena u oblik maskerate. To je laka, vesela i nešto setna pesma. Ona ima dosta lepota kojih druge tadašnje pesme nemaju. Njena originalna ideja da se u aluzijama iskaže ljubav, učinila ju je vrlo popularnom. Ne samo što su njeni stihovi bili pevani uz pratnju muzike, nego su njoj podražavali i drugi pesnici. Najvažnija podražavanja njena su od Mikše Pelegrinovića iz Hvara i Saba Bobaljevića iz Dubrovnika.

Epska poezija javlja se pre i više u Dalmaciji nego u samom Dubrovniku. Najvažniji je predstavnik Splićanin Marko Marulić (1450—1524). Njegovo prvo i vrlo važno delo "Judita" epski je spev u šest pesama. Manje je važan spev "Suzana," u istom duhu i obliku kao i prvi. Marulić je ostavio i prevode starih dobrih latinskih knjiga, kao što su "Disticha moralia Catonis" i "Imitatio Christi." On je napisao i više pobožnih i šaljivih pesama kao i neka veća učena dela. Vrlo je karakterističan kao epski pesnik Petar Zoranić (1 pola 16 veka), iz Nina i Zadra. On je u vezi sa spljetskim pesnicima. Marulića jako poštuje i slavi. On ide i za talijanskim pesnicima. Sanacaro, poznati predstavnik napuljskog književnog kruga, napisao je svoju "Arkadiju" 1502, obrazac tadašnje arkadične poezije. Zoranić, naskoro za njim, piše svoje "Planine" (štampano 1569), u istom duhu. To je zamišljen put jednog putnika kroz jednu vilinsku planinu. Delo je dobro komponovano, i diše domaćim patriotizmom. Ono sadrži i stihove i prozu. Zadranin Brno Karnarutić (2 pola 16 veka) napisao je jedan omanji spev "Piram i Tizba" sa poznatom lepom klasičnom temom, i jedan veliki epski spev "Vazetje Sigeta grada" (1584), gde veliča junaštvo hrvatskog vojvode Nikole Zrinjskog i

sjajnu pobedu nad sultanom Sulejmanom, koji je u toj bitki pao. Antun Sasin (2 pola 16 veka) jedini je dubrovački epski pesnik. Njegovi "Razboji od Turaka" opisuju dosta prozaično stradanja Turaka u ratu po našim krajevima iz 1593—94.

Dramska poezija je vrlo bogata i raznovrsna. Pobožna drama imala je naročito mnogo i dobrih pesnika. Ona je od onog roda od koga su "misterije" srednjevekovne opšte književnosti. Prve misterije—o strasti Hristovoj, o skidanju s krsta—pisane su još u 15. veku, u severnoj Dalmaciji i hrvatskom Primorju, i to glagoljicom. Docnije, one se javljaju u srednjoj i južnoj Dalmaciji, pisane latinicom. U Dubrovniku je Vetranović napisao tri takve mahom vrlo dobre drame:—"Uskrsnuće Isukrstovo," s temom kako Isus izvodi iz pakla sve predhrišćanske svete oce od Adama do Mladenaca;—"Abram," prerada jedne drame Fea Belkarija;—"Suzana," s predmetom starozavetne apokrifne istorije o nevinoj Suzani. Glavna situacija ove poslednje drame izvedena je bolje nego u većini latinskih i nemačkih drama o istom predmetu.

Svetovna drama javlja se takogje rano. Počinje je Hvaranin Hanibal Lucić (oko 1485—1553). Pored lirskih izvornih pesama i prevoda jedne Ovidove heroide, on je dao i dramu "Robinju," jedno od najvažnijih dela stare dalmatinske književnosti. Njen je predmet ljubavna istorija jedne lepe devojke visokog roda koju su Turci zarobili, i mladoga bana Derenčina koji je oslobogjava ropstva. Njen je glavni karakter lirski. U obliku drame tu je ispevana jedna ljubavna pesma, onako od prilike kao što je to učinjeno sa "Jegjupkom" u obliku maskerate.

Tragedija je takogje negovana u Dubrovniku. Ona

nije dobra. Ragjena po obrascu Senekinu, i talijanskih pesnika koji su ovom latinskom piscu podražavali, ona je mrtva, ukočena, bez ikakve veze sa životom, formalna i knjiška kopija zastarelih dela. U njoj preovlagjuju scene groze i užasa. Više je dubrovačkih pesnika uložilo veliki trud u brižljivo stihovanje ove nepesničke industrije tadašnjih humanista. Mi ćemo pomenuti samo Savka Gučetića (1603). Njegova je "Dalida" ragjena u istom duhu, ali je bar u nekoliko originalnija od ostalih. Prijatno je uzgred spomenuti da ova Gučetićeva tragedija ima u glavnom isti predmet koji i Šekspirov "Romeo i Julija." Sasvim drukčiji utisak čini Dominko Zlatarić (1558—posle 1609). Ovaj važni predstavnik mlagjeg kola dubrovačkih pesnika, drug i poslednik Ranjinin, beše retko obrazovan humanist. Znagjaše odlično grčki. Svojim obrazovanjem kao i celim svojim književnim radom on predstavlja vrhunac humanizma u Dubrovniku. Zlatarić je jedan od najboljih i najznatnijih književnika naših u veku Preporogjaja. Rad mu je raznovrstan, ali je skoro u svakoj vrsti dao najbolje—i ako ne uvek originalne—obrasce. U lirskoj poeziji on je sa Ranjinom najbolji predstavnik nove, klasične škole. Njegov "Piram i Tizba," ragjen po Ovidu, jedna je od najnežnijih stvari dubrovačke prevodne književnosti. Njegov "Ljubmir" je prevod "Aminte" od T. Tasa, najbolje pastirske igre u Italiji; originalno je što je stih bez slika, što nije slučaj ni s jednom dubrovačkom dramom toga doba. U izboru tragedije koju će prevesti, pokazao je naročito svoj lepi i visoki književni ukus. Ostavivši na stranu Seneku i njegove grozote, Zlatarić je pravo prišao staroj klasičnoj drami. On je, naime, preveo "Elektru" Sofoklovu, jedan

od uzora grčke tragedije. Prevod je dobar, s originala, u prkos velikim teškoćama.

Mi pomenusmo pastirsku igru. To je naročiti rod drame, koji je postao u veku Preporogjaja, a koji je danas skoro sasvim izumro. Ličnosti u tim dramama su pastiri, vile, satiri, mitološka bića. Tragičnog elementa u njima nema; komičnog ima katkad. U Dubrovniku je više pesnika pisalo drame te vrste:—Nikola Nalješković, Marin Držić, Antun Sasin i drugi. Bilo ih je koji su ih prevodili s talijanskog. Pored pomenutog "Aminte" kojeg je preveo Zlatarić, ima i Frana Lukarevića prevod "Vijernog Pastijera," od B. Gvarinija—delo istog reda i vrednosti kao i Tasovo.

Sve su ove vrste drama pisane u stihu. Komedija je u stihu i u prozi.

Najbolji njen predstavnik je Dubrovčanin Marin Držić (oko 1518—1567) jedan od najačih i najzanimljivijih pisaca našeg Preporogjaja. Većina njegovih komada mogu se i danas čitati s velikim interesom. To ne važi toliko za njegove pobožne drame—"Od poroda Jezusova," niti za tragedije—"Hekuba"—koje se mogu smatrati kao zastarele. Ali je on u svojim pastirskim igrama i komedijama mnogo primamljiviji. U prve spadaju "Tirena," "Adon" (obe u stihu) i jedna bezimena (u stihu i prozi). Ova poslednja je najbolja. U njoj ima dosta živopisnih scena, zanimljivih dialoga i tipova. Poznavaoci koji su tu bezimenu igru poredili sa sličnim igrama toga vremena u drugih naroda, kažu za nju da je "jedno od najprimamljivijih dela fantastično-realistične mešovite vrste" i porede je, uz pojmljive rezerve, sa Šekspirovim "Snom letnje noći," koji je veliki uzor te vrste. U drugu grupu—

komedije—spada najpre "Novela od Stanca," vesela i simpatična igra u stihovima s puno prijatne šale i lokalne boje. To je jedna od srednjevekovnih lakrdija u kojima se ismevaju seljaci; seljak s kojim se pravi šala ("novela") jeste Stanac. Tu su, zatim, nekolike komedije u prozi. "Dundo Maroje" je najveća i najoriginalnija komedija Držićeva. U njoj je puno živih episoda, vedre šale, prijatno izvedenih situacija; karakteri su u glavnom konvencionalni. Predmet je prevara za prevaru. Najpre sin prevari oca, zatim otac prevari sina. Otac, dundo t. j. čiča Maroje, Dubrovčanin staroga kova, dogje po njega u Rim, ali sin neće da ga pozna kad ga vidi, pravi se da ga ne zna. Otac tada prevari sina, uzme mu njegovu robu, koju ovaj nije platio, i odnese sobom. Karakteristična je komedija "Skup," koja predstavlja tvrdicu kojem ukradu blago. To je stara istorija Plautove "Aulularije," prenesena na dubrovačko zemljište, s dosta veštine. Jedna je komedija vrlo vešta i od vrednosti; možemo je nazvati "Mande." Motivi Bokačova "Dekamerona" prepleću se u toj istoriji gde žene odigravaju šale i prevare sa svojim muževima. "Arkulin" je slika jedne ženidbe na silu; u njoj je, kao i u svima pomenutim Držićevim komedijama, dosta lokalne boje i slikanja dubrovačkih tipova. Držićeva dela predstavljaju vrhunac u razvoju. Važno je pomenuti i to da je u jednoj svojoj komediji, od koje su nam ostali samo odlomci, Držić uzeo za osnovu Plautove "Menehme" na kojima je Šekspir zasnovao svoju "Komediju nesporazuma," a da je sto godina pre Moliera obragjivao iste predmete (Skup, Mande) koje je veliki francuski pisac radio u svom "Tvrdici" i "Gjorgju Dandenu."

Uz Držica, na komediji je radio Nikola Nalješković.

On je ostavio iza zebe zbirku ljubavnih pesama, više maskerata, nešto pobožne poezije, četiri pastirske igre i tri komedije u stihu, koje nemaju velikog interesa. Interesantnija je "Komedija od pira" A. Sasina, u kojoj je ocrtan vrlo lep tip seljačkog šereta.

Proza je u Dubrovniku i Dalmaciji slaba. Sem pomenutih Držićevih komedija i delimično Zoranićeva speva, vrlo je malo dela u prozi, i to su mahom male popularne pobožne knjige. To je malo čudno kad se pomisli da u talijanskoj književnosti, na koju se naša naslanjala, ima vrlo velikih dela i važnih književnih rodova u prozi. Novela, na primer, kako ju je negovao Bokačo i toliki drugi, nepoznata je u nas. Životopisa, putopisa, beseda, pisama, raspravā kao što je Makiavelov "Vladalac" takogje nema. Nešto proze ipak ima, ali na talijanskom. To je naučna proza. Naši su više voleli da pišu stvari naučnog roda na talijanskom ili na latinskom nego na srpskohrvatskom jeziku. Tako su činili istorici dubrovački,— A. Crijević, N. Ranjina, i drugi. Njihova su dela pri svem tom vrlo važna, pošto su i danas izvor za poznavanje dubrovačke istorije.

(*b*) *Reforma*

Pored Preporogjaja, drugi glavni pokret u svetskoj povesti 16 veka jeste Reforma. Ona je imala takogje odjeka u našim zemljama. Preporogjaj se osetio u Dalmaciji, Reforma u slovenačkim zemljama i Hrvatskoj. Prvi je izazvao zanimljivu i pažnje vrednu književnost u jugozapadnom delu našeg naroda, druga je izazvala ne manje važnu književnost u severozapadnom delu.

U Slovenačkoj—koja, kao što smo videli, nije dotle ni imala književne radnje—književnost se i ragja sa Reformom. Luterova nauka se brzo rasprostrla po slovenačkim zemljama koje su onda državno zavisile od nemačkog carstva. Primili su je plemići slovenački; Janez Ungnad, prvi megju njima. Vera je izazvala književnost, i ta je književnost imala verski karakter. Kaogod što je Luter preveo sv. Pismo na nemački, tako su ga naši protestanti prevodili na slovenački. Ceo književni pokret naš svodi se na knjige nove vere i nešto malo gramatičkih spisa, što je prirodno pri ragjanju jedne književnosti.

Na čelu toga pokreta stoji Primož Trubar, Kranjac (1508—1586). Progonjen iz svoje otadžbine radi nove vere, on u Tibingenu, Urahu i drugde po Nemačkoj razvi poglavito svoj književni rad. On prevede "Novi Zavet" (1555, 1582) na slovenački, i napisa kratke spise za luteransku propagandu. On imade i pomagače i saradnike. Juraj Dalmatin prevede Stari Zavet. Adam Bohorić sastavi malu gramatiku slovenačkog narečja. Drugi—Stjepan Konsul, Antun Dalmatin i dr.—dogjoše k njemu iz raznih krajeva naših:—iz Istre, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije. Knjige koje je Trubarov krug izradio bile su namenjene celom našem narodu. S toga su one bile pisane raznim bukvicama:—goticom, latinicom, glagoljicom, ćirilicom. Ceo taj pokret Trubarov bio je vrlo zanimljiv i vrlo simpatičan. U njemu je bilo puno oduševljenja, patriotizma, modernog duha, vrednoga rada. On je predstavljao krasan narodni i umni polet u našem narodu.

Mahom iz Slovenačke, Reforma se raširila po Hrvatskoj.

Ona je i tu izazvala ragjanje nove lokalne književnosti. To je književnost na kajkavskom narečju srpsko-hrvatskog jezika. Moćna hrvatska vlasteoska porodica Zrinjskih štitila je tu novu književnu radnju kao i novu veru. Središte te radnje je u Megjumurju i Varaždinu. Važniji plodovi njeni jesu prevod Novog Zaveta (Bučić), prevod važnog pravničkog dela "Decretum Tripartitum" (Pergošić), prva "Kronika" na narodnom jeziku (Vramec). Ta kajkavska književna radnja je interesantna i ako nije izrazita.

POZNIJE DOBA

(17 VEK I PRVA POLOVINA 18 VEKA)

Preporogjaj i Reforma završeni su u toku i krajem 16 veka. Novo, sasvim moderno vreme mi računamo od druge polovine 18 veka. Ono što je izmegju njih—17 vek i prva polovina 18 veka—to je *poznije doba.*

Ono je prelazno po svom karakteru. U njemu se nastavlja ranije započeta književna radnja, kao što se u njemu javljaju novi oblici njeni. Katkada ta radnja ide sve na bolje, razvijajući se postupno, i dolazeći do vrhunca u svom razvoju. Katkada ona malaksava i slabi usled raznih uticaja, i možda i sasvim propada. Katkada se čine pokušaji da se obnovi stara, već ranije ugašena književna radnja. Sve zavisi od pokrajine u kojoj se književnost nalazi. Svaka pokrajina razvija se prema onome kako je u njoj ranije stajala književnost, kao i prema novim uticajima koje su 17 i delimično 18 vek doneli.

1. ĆIRILOVSKA I GLAGOLJSKA KNJIŽEVNOST

(*a*) *Srbija*

U oblasti ćirilovske književnosti književna radnja se skuplja oko nove Patriaršije srpske. U godini 1557 Patriaršija srpska, koja je bila ukinuta 1459, ponova je stvorena. Njena vlast se širila po Srbiji, Bosni, Crnoj

Gori, južnoj Ugarskoj i dalje. Patriaršija je zamenila staru državu srpsku. Ona je ponovo ukinuta 1767.

Iz nje je početnovi književni pokret. Htelo se da se obnovi i sredi stara književnost srpska, bogato naslegje srpskog Srednjeg Veka. Patriarh Pajsije, koji je sedeo na patriaršijskoj stolici od 1614 do 1647, pokušao je da, usred još i dalje nesrećnih prilika, obnovi rad starih srpskih književnika. Po primeru starih biografa, on je napisao jednu biografiju jednog Nemanića. To je "Život cara Uroša," naivno ali prijatno delo, s lepim opisima i s dosta poznavanja stare srpske književne radnje. U njemu, naravno, ima legenada, i duh je skroz pobožan. Ali je pričanje puno i živo, i obuhvata rodoslov Nemanića, istoriju Vukašina i Uroša, kao i opis kako su nagjene mošti cara Uroša. Pajsije je sastavio i službu caru Urošu.

Uz Pajsija, verovatno u krilu same Patriaršije, svakako u području njenu, radili su i drugi, mahom bezimeni književnici. Rad na letopisima, rodoslovima i hronografima nastavlja se i dalje, i više je spisa ove vrste postalo u dobu o kojem govorimo. Ima i novih spisa:—"Skazanija o srpskim patriarsima," kratak pomen o svima arhiepiskopima i patriarsima od Save (13 vek) do Kalinika (17 vek);—"Srbljaci," sregjena zbirka službaba Srbima svecima;—"Kosovski boj," s vrlo lepim pričanjem;—beleške o manastirima, manji spisi o patriarsima, itd. Bilo je i novih prevoda. "Čudesa presvete Bogorodice," prevod Samuila Bakačića, jedno je od najvažnijih dela ove vrste.

Važna je jedna pozna književna pojava u ovom dobu. Graf Gjorgje Branković (1645—1711) napisao je u poslednjim godinama 17 veka i prvim godinama 18 veka svoje "Slavenosrpske hronike." U tom delu Branković izlaže

celu srpsku istoriju od Nemanje do svog vremena. Ali se ne ograničava samo na prikaz srpske prošlosti nego uzima i mnoge susedne zemlje u obzir i daje i njihovu istoriju.

(*b*) *Bosna, Hrvatsko primorje i Istra*

Dok se na istočnim stranama našega naroda javlja nova srpska Patriaršija kao glavni činilac književnog pokreta, dotle se i na zapadnim stranama takogje oseća sličan pojav. Nova, drukčije organizovana katolička crkva počinje vršiti veliki uticaj na našu književnost. Ugrožena protestantizmom, katolička crkva potražila je tokom 16 veka načina da suzbije protestanske ideje, i da se i sama reformiše da bi mogla povratiti izgubljeni ugled i dobiti novu privlačnost. Tridentski koncil (1545—1563) dao je sigurnu podlogu tom novom zahtevu katoličke crkve. Katolicizam je od tog doba počeo vrlo revnosno suzbijati ideje Reforme i razvijati vrlo jaku propagandu za širenje prečišćene katoličke nauke. To je nova struja katolicizma. Ona se obično zove katolička reakcija. Ta se reakcija oseća u svima našim zapadnim zemljama:—u Slovenačkoj, Hrvatskoj, Dalmaciji. Ona se oseća čak na zemljištu srpske Patriaršije, onde gde je mestimično katolicizam ranije uhvatio maha, u katoličkim oazama toga zemljišta. Tako je n. pr. u Bosni. Katolička propaganda bila je jaka u Bosni već u Srednjem veku. Fratri franjevci su odavna u njoj imali svoju provinciju. U 17 veku oni su u njoj naročito pregli na propagandu. Ta propaganda vršila se naročito knjigom. Otuda se megju katolicima u Bosni javlja jedan književni pokret. Književnost poniče megju franjevcima i od njih.

Franjevci su inače bili dosta skromni i simpatični. Može se reći da su se od sviju fratarskih redova oni najbolje mogli prilagoditi našem narodu. Da bi vršili propagandu, oni su pisali pobožne knjige. Da bi što dublje ušli u narod, oni su pisali knjige—ne latinicom—nego ćirilicom. Tako su oni stvorili malu jednu književnost, pobožnu, prostu, praktičnu, za narod. Ona je sastavljena iz propovedi, pouke, legenada, katekizama i sličnih spisa.

Glavni je pisac ove škole Matija Divković (1563—1631). Njegova su dela:—"Nauk krstjanski," katekizam, u dve redakcije;—"Sto čudesa," zbirka legenada o Bogorodici;—"Besjede," koje su popularne, zanimljive i sadrže puno pobožnih pričica. Ta su dela ragjena u duhu nove katoličke propagande. Uz Divkovića bili su i drugi slični pisci. Svi su oni pisali praktično-pobožne knjige za narod, slično Divkoviću. Te knjige su često—to važi i za Divkovićeva dela—prerade stranih dela, ili i prevodi. One su štampane ćirilicom. Važno je da je jezik u tim knjigama narodni, govorni, ne više stari srpsko-slovenski, književni jezik našeg Srednjeg veka. U tome se ova katolička književnost Bosne razlikuje od one patriaršiske u pravoslavnim srpskim zemljama.

Katolička reakcija dala je izvesnog poleta i glagoljskoj književnosti. Mislimo na književnost Hrvatskog primorja i Istre. Tu su takogje fratri franjevci glavni radnici:—Frano Glavinić, Rafailo Levaković, oba iz početka 17 veka. Potrebno je bilo izdati misale i brevijare prema novim načelima rimske crkve, kao što je prema istim načelima valjalo pisati druge pobožne knjige. Taj su posao na sebe uzeli pomenuti fratri.

(2) Književnost pisana latinicom

(*a*) *Dubrovnik i Dalmacija*

Književnost pisana latinicom, lepo početa u veku Preporogjaja, i imajući dobru osnovu, razvija se sve na bolje. To naročito važi za Dubrovnik. Dok je 16 vek u Dubrovniku bio plodan, raznovrstan i zanimljiv, 17 vek je još plodniji i bogatiji. To je klasični period dubrovačke književnosti, vrhunac ove bujne provincialne poezije, zlatni vek njen. Doduše, kraj 17 veka i 18 vek predstavljaju period opadanja—to je u vezi sa opadanjem Dubrovnika posle velikog zemljotresa od 1667 koji je uništio grad—ali to je i prirodno bilo u razvoju ove male književnosti koja je u prvoj polovini 17 veka dala što je najbolje mogla dati.

U Dalmaciji je drukčije. Posle obilate književnosti Preporogjaja, nastupa zastoj. Vremena Marulića, Lucića, Hektorovića, Zoranića prošla su jednom za svagda, i nisu se više obnovila. Pisci 17 i 18 veka su slabiji i manje brojni. Dalmatinska književnost ovoga doba ne može se ni iz daleka porediti s dubrovačkom. Ipak ima jedan napredak u toj književnoj radnji. Ona obuhvata više književnih centara Dalmacije. Ona se naročito širi po ostrvima dalmatinskim. Dok je pre samo Hvar učestvovao u književnosti, sad ulaze u nju Brač, Vis, Pag i druga ostrva.

U 17 veku *lirska poezija*—naročito ljubavna—nastavlja se, razvija se po obilnosti i po valjanosti. Ona postaje finija, duhovitija, elegantnija, i ako već u suvišnom manirisanju pokazuje doba opadanja. Jezik se popravio, i književni jezik 17 veka daleko odskače od naivnog narečja 16 veka. Stih je izmenjen, i mesto teškog dvanaestosložnog

aleksandrinca vlada skoro isključivo laki osmerac. Poezija se ova naslanja na staru tradiciju, ali prima i nove uticaje. Talijanska lirika toga doba predstavljena je sa dve škole. Jedna je marinistička, nazvana po njenom tvorcu Marinu. Ona je puna duha, igre reči, antiteza, suvišne elegancije, traženih izraza, književne virtuoznosti. Druga je klasicistička. Ona je zdravija i bolja, ide za starim klasičkim obrascima, i ima više pravog osećaja. Obe se te škole nalaze i u našoj lirici.

Glavni je naš liričar Dubrovčanin Ivan Bunić (1594—1658). Njegove pesme nisu slobodne od konvencionalne frazeologije starih dubrovačkih pesnika. Ali one pokazuju mnogo duha, lepe igre reči, finoću, ukus; to je sve katkad i nešto preterano, ali ipak ostaje dosta prijatno. U njega je mnogo više prirodnosti i trezvenosti nego u mnogih njegovih prethodnika i suvremenika. Važne su naročito njegove ekloge. Njih je pet. One su čisto i prosto pisane. One imaju antiteza i igre reči, ali su ipak prirodne, trezvene, razumne, bez preteranosti i hiperbola. Stih je Bunićev takogje značajan. On je raznovrstan, bogat i često virtuozan.

Pored Bunića, dva su dubrovačka liričara još važna. Prvi je Horacije Mažibradić. Njegova poslanica Valu Valoviću je jedna od najlepših pesama cele dubrovačke lirike, lična i iskrena kao retko koja u Dubrovniku. Drugi je Vladislav Menčetić (+ 1666). Njegova "Zorka," prerada jedne Marinove pastirske idile, puna je duha i fina. Retka je tako fina stvar u dubrovačkoj književnosti. Ona, naravno, ima i više mana usiljene poezije Marinove.

Ostale vrste lirske poezije takogje su negovane, i ako u manjoj meri nego ljubavna. Pobožna poezija broji više

pesnika. Tu su i najbolji dubrovački pesnici:—pomenuti Bunić, a zatim Gundulić i Palmotić (v. niže). Od pesnika iz Dalmacije, tu su Ivan Ivanišević (1608—1665) i nešto pozniji Andrija Vitaljić (1642—1725). Oseća se u ovom dobu naročita sklonost k pobožnim pesmama. Jedan od glavnih motiva naše primorske poezije ovog vremena je preziranje svetovne ljubavi i veličanje ljubavi prema Bogu. Prepevi pokajničkih psalama i dalje su u modi.

Šaljiva i satirična poezija beleži takogje jače uspehe. Istina, maskerata se gubi i svodi se u glavnom na imitacije "Jegjupke." Ali ima jedna vrlo dobra pesma toga roda. To je "Derviš" od Dubrovčanina Stjepana Gjorgjića. Jedanput je ta pesma okarakterisana kao "biser vascijele srpsko-dubrovačke poezije," i to je tačno. Ona nije mnogo fina, nego ima prostog, narodnog humora. Ali je ona sasvim smišljeno i harmonično izvedena od početka do kraja. Ona je savršena u svom rodu. Ona je potpuno originalna po ideji, ima pogogjen istočnjački turski kolorit, ima lep i jedar jezik, i virtuoznu strofu i slik. U stvari, ona je komična izjava ljubavi, i kao neka parodija "Jegjupke." Vrlo je lepa i prosta pesma "Radonja" ranije pomenutog Vladislava Menčetića.

Epska poezija je najvažniji rod dubrovačko-dalmatinske poezije 17 veka i uopšte. Njen najveći predstavnik je Ivan Gundulić.

Ime Gundulićevo je najpoznatije u svoj srpsko-hrvatskoj književnosti na Primorju. Ono se prvo pominje čim se počne govor o toj književnosti. Ono je i najveće ime u njoj. Gundulić je svuda priznat kao "rex Illyrici carminis," i to s pravom. Jer on predstavlja vrhunac poezije u Dubrovniku, najviši polet pesničkog duha u ovom gradu,

sintezu svih njegovih napora, najbolji proizvod zlatnog veka ove malene republike koja je u ovo doba vodila reč u našoj primorskoj književnosti.

Rogjen 1588, u uglednoj vlasteoskoj porodici u Dubrovniku, Gundulić van sumnje imagjaše lepo i brižljivo vaspitanje i nastavu. Od 1609 on ugje u službu Republike, i osta u njoj do smrti. On je bio naizmenično knez u Konavlima, član apelacionog suda, opštinski zastupnik, senator, sudija za krivična dela, član Malog Vijeća. Oženio se 1628 jednom Sorkočevićevom, vlastelinkom, i imao je tri sina od kojih je jedan docnije i sam postao pesnik. Umro je 1638.

Dva velika osećaja vladaju u delima Gundulića:— osećaj pobožnosti i osećaj rodoljublja.

Osećaj pobožnosti—i to je u vezi s katoličkom reakcijom—inspirisao je veliki deo Gundulićeve poezije. Gundulić je, naročito posle 1620 godine, postao revnostan katolik. On se sam naziva "krstjaninom spjevaocem." Godine 1621 on izdade pesničku parafrazu sedam pokajničkih psalama, i odu "Od veličanstva božijeh." Godine 1622 izdade spev o staroj jevangjelskoj temi o bludnom sinu, "Suze sina razmetnoga." To je možda njegovo najbolje delo, ne mislimo reći najvažnije. To je možda i njegova lična ispovest. Zaludu će se u tom spevu tražiti prosto izlaganje bibliske priče. To je samo govor bludnoga sina, bez ikakvog pričanja. Sve što je priča, izbačeno je; sve što je osećaj, razvijeno je. Ceo spev obraćen je u monolog, ceo monolog u lirske izlive. Tri su dela u spevu; to su tri "plača" bludnoga sina koji odgovaraju trima stupnjevima njegovih osećaja: "sagriješenju," "spoznanju," "skrušenju." Spev je ragjen krepko, sigurno, s

puno dramatičnosti, živosti, osećaja. U njemu je originalna i dobro ocrtana psihologija žena, razumevanje života, pesimističko uverenje o prolaznosti sreće, vrlo mnogo skrušenosti i bogopoštovanja. Dikcija je izvrsna, nova i smela, vrlo energična po izrazu, s bezbroj antiteza i poetskih ukrasa, a sve u jeziku koji je kud i kamo odmakao od naivnog narečja prvih naših pesnika iz veka Preporogjaja.

Osećaj rodoljublja bio je u Gundulićevo vreme vrlo visok u Dubrovniku. U 17 veku se tu rodio široki slovenski patriotizam, pored živog i inteligentnog patriotizma prema maloj republici. Sam Gundulić bio je pobornik tog patriotizma, i njegova najvažnija dela inspirisana su njime. Najpre je to "Dubravka," pastirska igra, predstavljena 1628. U tom komadu, koji premaša sve što je u tom rodu bilo stvoreno na Primorju, Gundulić postaje pesnik slobode i kulture svoje male ali lepe otadžbine, i puno je stihova koji dišu tim plemenitim patriotizmom.

Ali Gundulićev je patriotizam mnogo širi nacionalno i mnogo više slovenski u njegovu poslednjem i najvećem delu. "Osman," veliki ep koji je pesnik ostavio nedovršen, peva pobednički rat koji je poljski kralj odnosno kraljević Vladislav vodio protiv Turaka 1621, i smrt sultana Osmana koga su janičari udavili 1622. U pesmi je široka zamisao slovenska. To je proslavljanje Poljske, koja je u ono vreme bila veliko nadanje slovenskog sveta, naročito katoličkog Slovenstva. Više delova ovoga speva pevaju slavu dubrovačke republike, junačka dela srpske povesti, staru jelinsku kulturu. Čime se "Osman" odlikuje, to je najpre viteško-romantični duh, zatim psihologija klasična ali malo

sumarna, simetrija u kompoziciji i rasporedu, ukus i suviše uglagjen, obilje romantičnih i pastoralnih epizoda, dobri i široki politički pogledi, besede i misli mudre i jedre, dikcija puna živosti i svakovrsnih dobro izvedenih figura. Istoriske boje takogje ima, i u delu se vidi dobro poznavanje turskog naroda. Karakteri su takogje pogogjeni. Duh speva ide ka uzvišenosti. U ovom velikom epu umetnički su spojeni narodni duh i visoki idealni jugoslovenski patriotizam sa klasičnim odlikama grčke i rimske starine i hrišćanskim aspiracijama Torkvata Tasa.

Manje važna Gundulićeva dela su: spev "Ljubavnik sramežljiv";—drame "Ariadna," "Proserpina," "Diana," "Armida"—i dve tri kraće lirske pesme.

Uz Gundulića ima više važnih epskih pesnika u Dubrovniku. Oni su pisali ili prevodili pobožne epove. Pasko Primović prepevao je Sanacarov ep "De partu Virginis," Junije Palmotić "Kristijadu" Jeronima Vide—dva najčuvenija pobožna epa 16 veka, postala u latinskoj književnosti Italije. Ranije pomenuti Ivan Bunić napisao je "Mandaljenu pokornicu." Slično Gundulićevim "Suzama," i ovde je tema iz jevangjelja, i kajanje grešnice Magdalene istoga je karaktera kao i kajanje bludnog sina. Spev je liričan delimično, ali ima više pričanja no u Gundulića. Sin Ivanov, Nikola Bunić, heroj dubrovački iz vremena propasti Dubrovnika o zemljotresu i obnove njegove, spevao je kraći ep o Jovanu Krstitelju. Iz Dalmacije, Jeronim Kavanjin (1640—1714), Splećanin, obradio je takogje jednu jevangjelsku temu, onu o gavanu i Lazaru, u svom pobožnom epu "Bogastvo i uboštvo." Sem pobožnog, ragjen je i pastoralni ep. Zadranin Gjorgje Baraković (1548—1628) išao je u tome za Zoranićem.

Njegove "Vila Slovinka" i "Draga" jesu mitološko-pastoralni epovi o postanju Zadra i Raba, kao što je njegova "Jarula" prevod odlomaka sv. pisma u stihovima. Istoriski epovi pisani su takogje, po uzoru Gundulića. Jaketa Palmotić je u "Dubrovniku ponovljenu" opisao zemljotres u Dubrovniku i dogagjaje u vezi s njim. Ranije pomenuti Vladislav Menčetić opevao je donekle u "Trublji slovinskoj" junaštvo Nikole Zrinjskog pri opsadi grada Sigeta. U svom "Svetom Ivanu" Korčulanin (i Dubrovčanin) Petar Kanavelović (1637—1719) opevao je život i rad ovog biskupa i patrona grada Trogira iz vremena kad je Koloman kralj ugarski osvojio Dalmaciju. Većina ovih spevova ima više književno-istorisku nego čisto književnu vrednost. Jedna mala epska pesma—"Mačuš i Čavalica," koju je napisao Dubrovčanin Vlaho Skvadri (1643—1690)—ima nesumnjivu književnu vrednost. Ova novela u stihu je jedna od najprijatnijih stvari u našoj primorskoj književnosti. To je ljubavna idila s predmetom verovatno iz narodnog predanja, nešto naivna ali vrlo simpatična. U njoj je prirodan ton, lepi opisi, stih pravilan, jezik vrlo čist i lep.

Dramska poezija vrlo je bogata u ovom dobu, i ako nije jaka po vrednosti. Ona nije ni izdaleka tako zanimljiva kao drama iz Preporogjaja. Najpre, tragedije nema, što, u ostalom, kakva je bila tragedija 16 veka, nije za žaljenje. Ali nema ni komedije skoro. Ona sveža, zanimljiva, lokalna komedija kakvu je Marin Držić negovao, umrla je zajedno s njime, i u 17 veku mi imamo samo dva ne mnogo značajna spisa te vrste. Pobožna drama i pastirska igra takogje se gube; u ovu poslednju spada, doduše, Gundulićeva "Dubravka." Mesto svega dolazi mitološka

i romantična drama, i ona je obilata. Ona nije izvorna u stvari. Ona je po pravilu obragjivala tugje teme, latinske i talijanske. Teme su uzimane najviše iz epske poezije. Virgil sa svojom "Enejidom," Ovid sa svojim "Metamorfozama" i "Heroidama," izvesni manji epski pesnici rimski a i grčki, Ariosto sa svojim "Rolandom," Taso sa svojim "Jerusalimom"—pružili zu množinu zanimljivih epizoda koje su dubrovački dramatičari našli za zgodno da obrade dramski. Ti su stari klasični i talijanski epovi bili stalan i nepresušan izvor za naše dramske pesnike, i ovi su u njima uvek nalazili svoje gradivo. Obrada je njihova u toliko originalna u koliko je epskoj pesmi dat dramski oblik, i katkad i više, ali se ona često jako naslanja na delo iz kojega je tema izvagjena.

Glavni dramski pesnik ovoga doba jeste Junije Palmotić (1606—verovatno 1657). To je vrlo proslavljen pesnik dubrovački. Njegovo se ime često pominje uz Gundulića, i on se smatra kao parnjak ovome. On to u stvari nije. Kako mu drago, on je ipak pravi predstavnik dubrovačke drame ovoga doba, po plodnosti i po ugledu megju drugima.

Četiri su glavne njegove drame: "Pavlimir," "Danica," "Captislava," "Bisernica." One imaju i nešto crta iz narodne istorije. U "Pavlimiru" je gragja uzeta iz legendarne istorije dubrovačke. To je kao neka Enejida dubrovačka. Pavlimir je što i Vergilov Enej. On dolazi od preko mora, osniva grad Dubrovnik, ženi se lepom Margaritom koju tu nagje, i postaje "otac slovinskog naroda." "Danica" je jedan dramatisan epizod Ariostova "Rolanda," prenesen na bosansko-dubrovačko zemljište. Danica je oklevetana kći bosanskog kralja Ostoje, koju

spasava dubrovački vitez Matijaš. Jedan motiv ove drame opominje na Šekspirovu komediju "Mnogo vike ni zašto." "Captislava" je fantastičnija. U njoj još igraju važnu ulogu zli duhovi, vilenici. Captislava je kći kralja cavtajskog; ona voli ugarskog kraljevića Gradimira, za koga i polazi uprkos mnogim preprekama, od kojih nije najmanja ta da Gradimir umre pa oživi. "Bisernica" je još fantastičnija. Ako u "Captislavi" učestvuju vilenici, radnja "Bisernice" prelazi skoro sasvim iz ruku ljudskih u ruke vilenika i vilenica. Ako su tamo mnoge prepreke jednom venčanju, ovde su još mnogobrojnije i čudnije. Ovde se venčava Vladimir, brat Captislave, sa Bisernicom, sestrom Gradimirovom. Ali dok se do tog venčanja dogje, čuda se dešavaju: jedan zmaj odnese Bisernicu pod oblake na ognjenim kolima, i treba se na krilatu konju popeti za njim u visine, čarobnim prstenom slomiti njegovu moć, i osloboditi nesrećnu devojku. Pored ove četiri, Palmotić je napisao drame o Atalanti, Ahilu, Ajaksu i Ulisu, lepoj Jeleni, Laviniji, Eneju, Ipsipili, o magjioničarkama Alčini i Armidi. Sve su to teme iz latinskih i talijanskih epskih pesnika, i one nemaju nimalo narodnih crta.

Palmotić je uopšte slab dramatičar. Ima lakoće, to je neosporno, i plodan je. Ali su njegove drame mahom nedramatične, ili suviše zapletene, pretrpane u radnji, detinjasto izvedene. Situacije liče jedna na drugu, i nemaju zanimljivosti i interesa. Uzgred budi rečeno, svaka se drama svršava dobro. Svaka je tragikomedija, ni jedna tragedija. Što je možda najveća mana, Palmotićeve drame nemaju poezije. Svuda je samo lak i tečan stih, dobar slik. Gundulić je pravi pesnik, Palmotić nije.

Uz Palmotića bilo je više dramskih pesnika, njegovih

podražavalaca, koji su još slabiji nego on. Kako je on dao ton potonjoj drami, tako je ova drama ostala slaba. Ona se sva svela na jednu šablonsku radnju bez duha i poezije. Tada se u Dubrovniku nije ni slutilo da u svetu ima negde Šekspira, Kornelja i Rasina, i uopšte krepke, snažne i prave drame.

Proza je slaba, kao uopšte u našoj primorskoj književnosti. U Dubrovniku, sem pomenute dve komedije, ima još samo nešto pobožnih knjiga u prozi. To su životi svetaca, asketska dela, ili slično. Često su to prevodi ili prerade tugjih dela. Njih su sastavljali neznatni pisci. U Dalmaciji proza ima važnije predstavnike. Bartuo Kašić (1575—1650), rodom sa ostrva Paga, napisao je, izmegju ostaloga, dva vrlo važna dela, po kojima je on preteča našim docnijim važnim književnim radnicima. To je, prvo, gramatika narodnog jezika, i, drugo, prevod Starog i Novog zaveta. Njegov poslednik Jakov Mikalja izradio je rečnik našeg jezika i jednu malu gramatiku. Ivan Mrnavić (1580—1631), Šibenčanin, plodan i raznovrstan pisac, ostavio je za sobom u prozi manje, praktično-pobozne knjige. U stihu mu je tragedija "Osmanšćica," s temom Gundulićeva "Osmana."

Sa 18 *vekom* primorska književnost počinje opadati. Period jačeg pesničkog stvaranja je završen. Svi su pesnički rodovi do sada dali što su najbolje mogli. Megju književnicima nema izrazitijih figura. Oni su skoro svi mali književnici, i samo je jedno krupno ime ostalo. Svi oni idu u glavnom za tradicijom utvrgjenom u ranijim vekovima. Nešto se novo ipak javlja, u Dubrovniku naročito. Počelo se, naime, mnogo življe baviti oko prošlosti Dubrovnika i pribirati ono što se na tu prošlost

odnosi. Osamnaesti vek je, upravo reći, vek koji dolazi iza jednog klasičnog perioda i koji je svestan toga. Što je možda najbitnija karakteristika 18 veka u Dubrovniku, to je njegov napor da pribere i očuva sve ono što je nekad činilo slavu grada Dubrovnika, da preda spomen o tome poznijim naraštajima, koji su,—naročito posle zemljotresa od 1667—sve gore stajali. Osamnaesti vek je možda najviše vek istorije, arheologije, prepisivanja rukopisa, skupljanja gragje. On je najmanje vek čiste književne radnje. Na žalost, ta više naučna radnja mahom je na latinskom jeziku. U Dalmaciji rad je uopšte slabiji.

Mi pomenusmo da je u prvoj polovini 18 veka samo jedno krupno ime ostalo. To je ime Ignjata Gjorgjića Dubrovčanina.

Rogjen 1675, u vlasteoskoj porodici, Ignjat Gjorgjić najpre ugje u službu republike, postavši knez jednog dubrovačkog ostrva. Ali on ubrzo ugje u red isusovaca, zatim izigje iz njega i postade duhovnik. Najzad ugje u red benediktinaca, gde zauzimaše važna mesta i gde ostade do smrti, 1737. Putovaše dosta po Italiji, posetivši više puta Mletke, Padovu, Rim, Napulj. Bejaše vrlo učen i obrazovan, ali ne moderan.

Njegova su dela raznovrsna. On je pisao učena dela na latinskom i talijanskom. Ali su mnogobrojnija i važnija njegova pesnicka dela na narodnom jeziku. Najpre, lirske pesme, ljubavne naročito. Te pesme ne kazuju veliku strast, nego opisuju sitne, male ljubavne prigode, lako shvaćene. Gjorgjić u njima više liči na Ivana Bunića nego na pesnike 16 veka. U njima ima često dosta duha i finoće, srećnih obrta, katkada ironije. Kao Bunić, i on ima i ekloge, samo su one više scene i

slike iz pastirskog života nego misaone pesme kakve su u nekoliko Bunićeve. One takogje imaju šale i ironije. Prijatne su, lepe i graciozne. Gjorgjić je i pesnik šaljivih i satiričnih pesama. Njegov "Marunko"—jedan od njegovih najpopularnijih spevova—komična je idila, karikatura jedne seoske ljubavi. Marunko i Pavica ljubavni su par s ostrva Mljeta, blizu Dubrovnika, a stanovništvo Mljeta je od vajkada podsmeh gragjana dubrovačkih kao narod nedovoljne inteligencije. Tako je taj spev satira protiv Mljeta. Ona je sve u svemu uzevši odlična. Gjorgjić je i pobožan pesnik. Njegov "Saltijer slovinski" je prevod celoga psaltira. Raniji pesnici, videli smo, prevodili su samo izvesne psalme, najčešće pokajničke. Gjorgjić je shvatio posao mnogo šire, preveo je svih 150 psalama. On tim završava seriju psalmoprevodilaca. Ali je važniji njegov pobožni spev "Uzdasi Mandaljene pokornice." To je danas najvažnije njegovo delo. U njemu je obragjena legenda o Magdaleni koja se kaje i vodi isposnički zivot "u spilji od Marsilje." Radnje u njemu nema mnogo. Sve je "uzdisanje," osećaj, lirski izliv. U tom pogledu liči na Bunićevu "Mandaljenu" i Gundulićeve "Suze." Dikcija je puna antiteza i svakovrsnih retorskih figura, puna do pretrpanosti, i ima više osobina opadanja ukusa. Gjorgjić se ogledao i u drami, kao što je i pobožnu prozu negovao.

Gjorgjić je uopšte u svome radu obragjivao one grane poezije koje su pre njega bile ragjene. On nije reformator nimalo, nego je ostao u tradiciji. Samo je on izvesne rodove popeo do veće visine nego njegovi prethodnici. On je imao mnogo duha, i ironije, možda više nego i jedan

dubrovački pesnik pre njega. On je u svakom slučaju zanimljiva i originalna pojava u književnosti.

Imena drugih pesnika i književnika u prvoj polovini 18 veka u Dubrovniku i Dalmaciji suviše su neznatna, te ih nećemo pominjati. Možda bi još samo bio izuzetak Antun Glegjević (1659—1728), dramski pesnik, Dubrovčanin. Ali i on bi se mogao uzeti u obzir samo po broju i relativnoj važnosti dela, ne po književnoj vrednosti njihovoj. Drama ovoga doba očajno je slaba.

(*b*) *Slovenačka i Hrvatska*

U Slovenačkoj je pokret za Reformu bio nasilno zaustavljen. Katolička reakcija revnosno je spaljivala Trubareve knjige, progonila protestantske književnike, ukidala njihove književne centre. Time je u klici ubila simpatičnu slovenačku književnost protestantizma.

Ali s druge strane književnost nije mogla sasvim propasti. Nova struja katolicizma morala se boriti protiv Trubareve nauke istim sredstvom kojim se i ova borila, tj. knjigom. Knjigâ katoličkih nije bilo na narodnom jeziku. Katolicizam ih je morao stvarati. I stvorio ih je. U cilju suzbijanja Trubareva pokreta, katolička je struja izazvala jednu organizovanu književnu radnju. Ta se radnja sastojala iz katekizama, jevangjelja, propovedi, asketskih spisa, polemičkih knjiga. Najvažniji pisci ove radnje jesu biskup Tomaž Hren (1560—1630) i Matija Kastelec (1623—1688). Bilo je pisaca koji su pisali nemački. To su pisci naučnih dela. Oni su to činili onako kao što su primorski naučni pisci pisali latinski ili talijanski. Vrlo važan megju ovima je Janez Valvazor

(1641—1693). Njegova "Slava vojvodine Kranjske" kapitalno je delo za geografiju, istoriju i kulturu slovenačku. Žiga Popović (1705—1774) je gramatičar. Pisao je gramatiku slovenačkog narečja, i sastavljao rečnik.

U Hrvatskoj je katolička reakcija izazvala sličnu književnu radnju pobožnih praktičnih knjiga za narod. Te su knjige ili polemične protiv protestantizma, ili vaspitne u duhu novog katolicizma. Najvažniji od tih pisaca je Juraj Habdelić, Zagrepčanin (1609—1678). Poznatija njegova dela ove vrste jesu: "Zrcalo marijansko" i "Prvi oca našega Adama greh."

Sem ove čisto verske književnosti, ima i više svetovne. Dva velika rodoljuba, dva narodna mučenika i junaka, jesu u isto doba i dva važna pisca ovog perioda. To su Petar Zrinjski i Frano Krsto Frankopan, obojica pogubljeni blizu Beča 1671. Prvi je dao "Adrijanskoga mora sirenu," koja je samo prevod, upravo slobodna parafraza zbirke pesničkih dela koja je njegov brat Nikola Zrinjski ispevao na magjarskom jeziku. U toj je zbirci najvažnija "Opsada sigetska," veliki ep o junačkim delima starog Nikole Zrinjskog pri opsadi Sigeta, o istom predmetu koji je opevan u Karnarutićevu delu. Drugi—Frankopan—jači je i originalniji pesnik. On je ostavio za sobom lepu i raznovrsnu zbirku lirskih pesama, izvornih i prevedenih, pod imenom "Gartlić za čas kratiti." Frankopan je ostavio još i jedan odlomak prevoda poznate Molierove komedije "Gjorgje Danden."

Sem ove dvojice izrazit je i važan književnik Pavle Vitezović (1652—1713). Ovaj visoko obrazovani pisac, jedan od najobrazovanijih Hrvata svoga vremena, koji je posle jedne lepe službene kariere u domovini dočekao da

umre u bedi i izgnanstvu, pisao je vrlo mnoga i vrlo raznovrsna dela. Pisao je "pučke knjige"—"Sibilu," kalendare. Pisao je jednu "Kroniku," gde je svetska i domaća istorija. Pisao je pesnička dela, od kojih je najvažnije "Odiljenje sigetsko." Tu on, s osećanjem jakog patriotizma, peva o padu Sigeta i junaštvu Zrinjskoga—o toj omiljenoj temi naših zapadnih pesnika, koju znamo po Karnarutiću, Menčetiću i Zrinjskom. Pisao je zatim više naučnih dela,—istoriskih, političkih, jezičkih, heraldičnih—ali ne na narodnom jeziku. On je veliki rodoljub i nastojao je u tim delima da prikaže svoju domovinu u svakom, naročito istoriskom pogledu. On se tu ravna s Valvazorom, s kojim je bio prijatelj i saradnik.

PRED NOVIM VREMENOM

(Pred sredinu 18 veka)

Novo vreme počinje za nas oko sredine 18 veka. Na prelazu iz sedamnaestog u osamnaesti vek, veliki deo našeg naroda našao se slobodan od Turaka pod kojima je dugo bio, i u prilikama koje su bile mnogo povoljnije za kulturu i književnost. Te su se prilike stekle u srpskim krajevima južne Ugarske odmah posle Seobe Srba tamo, 1690. Tako isto u Slavoniji, koja se oslobodila Turaka 1699. Docnije će se Srbija osloboditi i početkom 19 veka postati svoja država. U njoj će prilike za književni rad biti još mnogo povoljnije. Za njom će doći Crna Gora, pa Bosna i Hercegovina. U zemljama koje su bile poštegjene od turskog besnila—Dalmacija, Hrvatska, Slovenačka—prilike se takogje u nečem menjaju na bolje. To biva u nekoliko već u 18 veku, ali naročito u doba Napoleonovo kad nastaje bugjenje narodnosti. Tako od sredine 18 veka počinje da se javlja jedna nova književnost, sasvim različna od one iz ranijih perioda. To je naša moderna književnost.

Dve osobine karakterišu ovu novu jugoslovensku književnost. Jedna je njeno narodno jedinstvo; druga je njen narodni karakter. Srpska, hrvatska i slovenačka književnost koje su dotle bile odvojene i bez uzajamnog dodira, približuju se sad, ujedinjuju i postaju nerazdvojna celina. S druge strane književnost koja je ranije bila

dosta daleko od narodnog duha, prima taj duh sve više u sebe, i dobija sve jače nacionalno obeležje.

Dva su činioca naročito doprinela stvaranju ovih dveju bitnih osobina novog doba. Za narodno jedinstvo taj je činilac jugoslovenska misao; za narodni karakter to je narodna poezija. Jugoslovenska misao—t. j. misao o jedinstvu jugoslovenskog naroda—ragjala se i razvijala u toku ranijih perioda, a kad je došla do snage, ona je dala književnosti karakter narodnog jedinstva. Narodna poezija takogje se stvarala tokom vekova; ona dobija svoj puni izraz baš kad novo doba počinje, i njen uticaj postaje ogroman na književnost, koja time dobija pravi nacionalni karakter.

Ta dva činioca—jugoslovenska misao, i narodna poezija—zaslužuju da budu proučeni pred novim dobom, kao osnovi njegovi. Mi ćemo im s toga posvetiti dva zasebna odeljka kao uvod u novo doba kojem sad prilazimo.

1. Jugoslovenska misao

Jugoslovenska misao, kao u suštini svaka prava misao o narodnosti, tvorevina je novog doba. Ona pretpostavlja jasnu svest, širok duhovni vidik, probugjen i prosvetljen razum. Jasno je prema tome da se ona nije mogla javiti u Srednjem veku. Preporogjaj, koji je doneo sobom veliko bugjenje i oslobogjenje ljudskog uma, dao je prve uslove za ragjanje jugoslovenske misli.

Ona se u tom veku prvi put i rodila. Mi je odista vidimo već u Trubarevu pokretu. Taj pokret u osnovi nije bio ni malo narodnosni pokret. Deviza njegova bila

je opšta, svetska, ne devisa narodnosti. Pokret je bio samo deo velike svetske Reforme. A Reforma je bila bez obeležja narodnog, ili—može se i tako uzeti—bila je nemačka, po poreklu bar. Svakako Trubarev pokret u svojoj osnovnoj zamisli nije imao da bude narodnosni jugoslovenski pokret. Pa ipak je bio. Mi smo rekli da je Trubar imao pomagače, i da oni nisu bili samo Slovenci, nego i Hrvati i Srbi. Oni su bili iz Istre, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, i čak iz Srbije. Znači: sve glavne zemlje jugoslovenske bile su predstavljene u krugu Trubarevu. Uz to, knjige koje je Trubarev krug izdao, nisu bile pisane samo latinicom nego i glagoljicom, i čak ćirilicom. Znači: one su bile namenjene celom čitalačkom svetu jugoslovenskom, ne samo uskom ljubljanskom krugu. Trubar je hteo samo da što više proširi protestantizam. Idući za tim, on je uzgred stvorio prvu jugoslovensku zajednicu. Jugoslovenski ideal rodio se u njegovu pokretu, i ako je taj ideal tu najmanje bio očekivan. On se, megjutim, rodio prirodno, kao da je vekovima bio pripreman. Tako se prvi put rodila jugoslovenska misao.

Bilo je u 16 veku još pojava, osim Trubareve, gde se pokazivao osećaj narodnog jedinstva. Više jugoslovenskih pesnika i pisaca prelazili su uske granice pokrajina u kojima su živeli, i ulazili u širu zajednicu sa ostalim našim narodom u drugim pokrajinama. Dalmatinski pesnik Lucić uzimao je predmete iz srpske i hrvatske povesti, i pevao dela srpskih despota i hrvatskih banova ("Robinja"). Njegov zemljak Hektorović objavljivao je narodne pesme o Marku Kraljeviću, koji je bio srpski kralj u Makedoniji ("Ribanje"). Dubrovčanin Zlatarić posvetio je svoju "Elektru" hrvatskom junaku Gjorgju Zrinjskom. Njegov

zemljak Sasin u svom "Razboju od Turaka" slavi pobede Hrvata nad Turcima, kod Siska, i srpskog sv. Savu koga su Turci tada spalili. Hrvatski pisac Vramec štampa svoju "Kroniku" u slovenačkoj Ljubljani, ne u hrvatskom Zagrebu gde se pre moglo očekivati.

U 17 veku imamo primere iste vrste. Dubrovčanin Menčetić posvećuje svoju "Trublju slovinsku" Hrvatu banu Petru Zrinjskom. Njegov zemljak Junije Palmotić peva u svojim dramama bosanske kraljeve i srpske despote. Sličnih primera mogli bismo više navesti.

Ali u 17 veku imamo i bolje primere. Jugoslovenska misao dolazi do svog punog izraza u dubrovačkih i dalmatinskih pesnika. Dubrovački pesnici osećaju se u većoj zajednici sa svojom braćom iz drugih pokrajina nego što su se osećali njihovi prethodnici. Oni nisu više uski Dubrovčani nego široki Sloveni, pravi rodoljubi jugoslovenski. U svom "Osmanu" Gundulić slika slavnu prošlost Srbije kao jednu od najlepših prošlosti jugoslovenskog naroda. On peva kraljeve Nemanjiće i banove bosanske s istim oduševljenjem s kojim slavi sv. Vlaha, zaštitnika dubrovačke republike. On oplakuje pad jugoslovenskih carevina i kraljevina sa istom žalošću s kojom bi oplakao pad Dubrovnika. Kako dubrovački, tako su i dalmatinski pesnici imali istu jugoslovensku svest. Barakovićeva "Vila Slovinka" ima širu jugoslovensku zamisao nego što imaju dela njegovih prethodnika užeg dalmatinskog tipa.

Prozni pisci Dalmacije, u svojim raznovrsnim delima prožeti su istom jugoslovenskom mišlju, kojom i njihovi drugovi u poeziji. Jezikoslovci, najpre. Pažanin Kašić je u svojim gramatičkim spisima tražio reformu književnog

jezika i predlagao bosansko narečje kao obrazac. Mikalja je usvojio njegove ideje. Posle jezikoslovaca, istoričari. U Dubrovniku je bilo više istoričara koji su pisali svoja dela latinski ili talijanski. Jedan od njih—Mavro Orbini—u svom "Slovenskom carstvu" (1600), napisao je istoriju svih Jugoslovena. U svojim učenim delima iz heraldike, Vitezović daje grbove svih jugoslovenskih pokrajina, a u istoriskim spisima crta razvoj cele jugoslovenske prošlosti od početka do svoga vremena. Rekli smo da je bio saradnik Valvazoru:—to je redak pojav saradnje jednog hrvatskog i jednog slovenačkog književnika. Kad već kazujemo uzajamne veze izmegju ove i one jugoslovenske pokrajine u književnosti, možemo dodati da se bosanski pisac Divković ugledao u jednom svom delu na Dubrovčanina Vetranovića.

Prirodno je da je jugoslovenska misao još više ojačala u 18 veku. Ovaj prosvećeni vek samo je mogao više razviti napredne misli o jugoslovenskoj zajednici. U njemu je sasvim čest slučaj da pesnici na Primorju dišu sve jačim jugoslovenskim patriotizmom koji im je Gundulić ostavio u naslegje. Što više ispituju jezik, jezikoslovci sve više ističu zajednicu jednog jugoslovenskog jezika izmegju pokrajinskih narečja sa sitnim megjusobnim razlikama. Istorici sve češće obuhvataju celinu jugoslovenske prošlosti u svojim knjigama. To je slučaj sa obimnim latinskim delom Ignjata Gjorgjića o "ilirskoj" istoriji. To je u glavnom slučaj i sa tako isto velikim "Hronikama" Gjorgja Brankovića.

Ali u čemu je 18 vek najviše uspeo na putu ka zajedničkoj jugoslovenskoj misli, to je što je počeo dovoditi u književnu vezu jugoslovenske pokrajine koje su dotle

bile potpuno odvojene jedna od druge. Ta veza, doduše, nije se javila samo u prvoj polovini 18 veka nego i nešto docnije, ali mi ćemo ipak nešto od nje ovde preći.

Videli smo da se u 17 veku prvi put javila bliža veza izmegju hrvatske i slovenačke književnosti, kao i izmegju književnosti u Dubrovniku i Bosni. U 18 veku ta se veza širi i na udaljenije pokrajine. Branković je radio svoje "Hronike" oslanjajući se dobrim delom na istorisko delo Orbina:—to je prvi slučaj da se ćirilovska književnost Srbije oslanja na književnost Dubrovnika. Godine 1765 srpski istoričar iz Vojvodine Pavle Gjulinac napisa jednu kratku istoriju Srba; po tom delu Dubrovčanin Miho Milišić (1711—1798), sveštenik katolički, napisa istoriju slovenskih i bosanskih kraljeva:—to je prvi slučaj da čisto srpska književnost utiče na književnost Dubrovnika. Jedan srpski jeromonah Žefarović izdaje 1741 "Stematografiju," album grbova srpskih i jugoslovenskih, i to je delo ragjeno po sličnom spisu Vitezovića:—to je rana i lepa veza izmegju uže srpske i uže hrvatske književnosti. Urban Jarnik, slovenački sveštenik iz Celovca, preragjuje dela sprskog istoričara Jovana Rajića, pravoslavnog kalugjera:—to je redak i značajan slučaj neposrednog uticanja srpske književne radnje na slovenačku.

Uskoro će biti i jačih veza i većih uticaja. Dodir će biti sve češći megju pojedinim pokrajinskim književnostima. On neće biti više slučajan i pojedinačan, nego uskoro stalan i opšti. Misao o zajednici našeg naroda uzimaće sve jasniji i stvarniji oblik. Veliki će se pokreti roditi iz te misli, i raširiće se na sve delove našeg naroda, i svi će se dotle razdvojeni delovi približiti, spojiti, ujediniti. Ali te će pokrete stvarati najveći naši duhovi

s kraja 18 veka i početka 19 veka, i mi ostavljamo da o tome damo najpotrebnija obaveštenja onda kad budemo govorili o književnim radnicima toga doba.

2. Narodna Poezija

Narodna poezija rasla je i razvijala se, polako i neprimetno, u najdubljim i najširim narodnim slojevima, od davnih, možda vajkadašnjih vremena. Ona je tekla uporedo sa pisanom književnošću za sve vreme otkako je ova postala. Ali je tekla van nje, nezavisno od nje, u slojevima do kojih pisana književnost nije dopirala. Prema tome, u jednom pregledu književnosti kao što je naš, izučavanje ove usmene književnosti trebalo bi da nagje svoje odnosno mesto u istim književnim periodima u kojima smo izložili pisanu književnost. Mi smo megjutim, uzeli drugi red. Ne samo što bi onaj prvi bilo skoro nemogućno izvesti, nego smo mi imali druge razloge da ovaj drugi red usvojimo. Dva su razloga tome. Prvi je što je narodna poezija dobila svoj pun oblik baš u periodu koji nazivamo "pred novim vremenom." Drugi je što je ona izvršila jedan od najačih uticaja na našu novu književnost, i postala glavni činilac njen, osnova njena. Govor o njoj, to je uvod u govor o našoj književnosti novoga vremena.

Narodna poezija ima dve vrste pesama: lirske i epske. Lirske obično žene i devojke pevaju, epske pevaju ljudi uz gusle.

Lirskih pesama nema malo; možda ih je na broj više nego epskih. One su često ispevane u stihu od deset slogova, kao i epske pesme. Ali su još više ispevane

i u drugom kakvom stihu, dužem ili kraćem, od 5–14 slogova. One pevaju mnoge momente čovečjeg života; rogjenje i smrt, svadbu, gozbu, čast, itd. One su katkad tužne, katkad vesele. Ima ih i naročito pogrebnih (tužbalice). A ima ih i šaljivih, satiričnih, protiv izvesnih staleža spevanih, protiv kalugjera na primer. One su najviše ljubavne. Ljubav se u njima slika u svima vidovima, menama, odnosima. Te ljubavne pesme pevaju i jačinu ljubavne strasti, i želje i nade ljubavnika, i radosti njihove, i gorke žalosti koje ih snalaze, i samu smrt koja od tih žalosti proizlazi. One to pevaju na stotinu načina, u svima mogućim variacijama, sa jednim ogromnim bogastvom svežih, novih i originalnih motiva. One su vrlo često odlične, bilo po osećaju i jačini, bilo po duhu, finoći i diskretnosti, bilo po izrazu, figuri, komparaciji, ili ma čemu drugom. Lirske pesme postojale su od vrlo davnih vremena, i pevaju se i danas.

Epske pesme su od dve vrste. Ima ih u dugom stihu, stihu od 15 ili 16 slogova. Taj stih ima cezuru posle prvih sedam ili osam slogova, i kratak pripev iza svakog, ili svakog drugog, ili svakih nekoliko stihova. Ima pesama u kratkom stihu, od deset slogova, s cezurom posle četvrtog, bez pripeva.

Pesme dugog stiha nisu mnogobrojne i ne opevaju onoliko istoriskih dogagjaja koliko pesme kratkog stiha, ma da često pevaju iste dogagjaje i junake koje i te druge pesme. One pevaju, na primer, cara Lazara, Miloša Obilića i druge kosovske junake i poznatu katastrofu od 1389. One to čine sa mnogim pojedinostima i motivima koji se nalaze i u poeziji kratkog stiha. Katkad je to pevanje suvlje, katkad sa više nežnosti. One pevaju i

Kraljevića Marka, ne istoriski verno nego po legendarnim motivima. Pesme te su dosta suvoparne; nežnija je samo pesma o njemu i bratu Andrijašu, jedna od najstarijih naših pesama, čak iz 16 veka. One pevaju i despota Stefana (1389—1427), ali vrlo ukratko, i legendarno u isto doba. One pevaju i despota Gjurgja Brankovića (1427—1456), njegove odnose s Magjarima i njegove lične nezgode, sve to legendarno i epizodično. One naročito i najviše pevaju Zmaj despota Vuka (1471—1485), unuka Gjurgjeva, njegove bojeve i odnose s Magjarima. To biva često sa mnogo istoriskog smisla, katkad sa nešto legendarnog uveličavanja, u glavnom sa puno toplote, nežnosti i osećaja. One pevaju i braću Jakšiće, junake srpske s kraja 15 veka, koji su zajedno s Brankovićima i Magjarima vojevali protiv Turaka, i predstavljaju ih kao idealnu braću čiju ljubav samo vile kvare. Najposle pevaju i dogagjaje lokalne, bojeve s Turcima i nesreće po Boki Kotorskoj do Zadra, kojem je poslednjem gradu posvećena naročito lepa pesma "Majka Margarita" iz početka 17 veka. U isto doba, i zato što je jedan deo od ovih pesama hrvatskog porekla, one pevaju i hrvatske junake i dogagjaje, Zrinjskoga na primer i bana Ivaniša, i njihove bojeve s Turcima. Pored hrvatskih, one pevaju, dosta često, i magjarske kraljeve i junake, kralja Vladislava i Matiju, Hunjadija i Silagjija—Sibinjanina Janka i Svilojevića u pesmama—kojem je poslednjem posvećena i jedna vrlo lepa i stara pesma (17 vek). Tako pevaju i magjarske bojeve s Turcima, bitke na Varni i Kosovu naročito.

Pesme ove dugog stiha, i ako pevaju mnoge dogagjaje i junake koje i pesme kratkog stiha; i ako to čine često

s istim ili sličnim motivima,—u mnogom su različne od pesama kratkog stiha. Glavna je razlika u tome što se pesme dugoga stiha ne pevaju više u narodu, niti se pamti da su se nekada pevale. Pesme kratkoga stiha, megjutim, pevaju se i danas, kao što su se pevale i pre sto godina kad su se prvi put u narodu počele kupiti. Pesme dugoga stiha tek su krajem prošlog veka nagjene, i to u starim zaboravljenim knjigama ili u prašnjavim rukopisima, i tad se i saznalo da su one nekad postojale.

Kad su počele te pesme dugog stiha? Kad su prestale, gde su cvetale, kako su se razvijale? O tome se ništa sigurno ne zna. Po jednoj teoriji, one su imale ovakvu sudbinu. One su bile nekad opšte narodne pesme, pevale su se u Sremu kao i u Primorju, na Vardaru kao i na Drini, kružile kao svojina celog srpskog i hrvatskog naroda. One su se začele pod velikim i nesrećnim utiscima najvažnijih dogagjaja po Srbe, odsudnih i velikih bitaka Srba s Turcima na Marici (1371) i Kosovu (1389). Kolevka njihova je u južnim delovima srpskih zemalja, a vreme kad su se rodile 14 vek. Tokom 15 veka one su išle zajedno sa državom srpskom, pomicale se sve više severu, kroz današnju Srbiju, ka Ugarskoj, do Srema. Tu u Sremu su se, krajem 15 i tokom 16 veka, rascvetale i dobile u glavnom pravi epski duh i oblik koji i danas imaju. Na posletku su, posle propasti poslednjih ostataka srpske veličine, uvenule i nestale tokom 17 veka. Za to kratko vreme od dva i po, ili upravo od jednog i po veka, "one su postale od pupoljka cvet, ali cvet na ivici groba."

Pesme kratkog stiha nesravnjeno su mnogobrojnije od onih s dugim stihom. Ovih poslednjih ima svega

okolo stotine, onih u kratkom stihu ima oko deset hiljada. Pesme kratkog stiha pevaju i više tema nego one dugog stiha. One pevaju i neistoriske predmete. Od istoriskih dogagjaja i junaka one pevaju ne samo one junake i dogagjaje koje smo napred pomenuli, nego i mnoge druge, od najdavnije prošlosti do skorašnjih vremena. One to čine u vrlo širokom obimu i u mnogo momenata. Skoro za svaki veći period srpske istorije ima po jedan krug pesama.

Glavni krugovi pesama kratkog stiha ovi su. Najpre ide *neistoriski* krug. On nije veliki, i obuhvata bajke i legende hrišćanskog i predhrišćanskog karaktera.

Zatim idu *istoriski* krugovi. Oni obuhvataju dogagjaje od kraja 12 veka na ovamo. Njih je na broj devet. *Krug Nemanjića* peva o vladaocima Nemanjine loze (1168—1371). Taj krug, kojeg nema nikako u pesmama dugoga stiha, nije veliki, ali sadrži vrlo lepih pesama. *Krug kosovski*, koji peva o boju kosovskom (1389), ovde je mnogo razvijeniji nego u pesmama dugoga stiha. U njemu ima vanrednih pesama, i on čini klasični krug naših narodnih pesama. *Krug Kraljevića Marka* klasičan je kao i kosovski, samo je još i raznolik po karakteru. Nije uvek samo tragičan nego često i pun vedrine i humora. *Krug Brankovića,* koji peva o despotima Srbije i Srema iz 1427—1502 i junacima tadašnjim, ima manje istoriske vrednosti nego pesme dugoga stiha. *Krug Crnojevića* peva o gospodarima Crne Gore 15 veka, i njega nemaju pesme dugoga stiha. *Krug hajdučki,* peva o hajducima što su se, u dugom periodu kad su Srbi bili pod Turcima, borili za slobodu narodnu. On je vrlo veliki i pun lepih pesama. Takogje je lep *krug*

uskočki, kojeg takogje nema u pesmama dugoga stiha. On peva senjske i druge primorske uskoke, koji su u 17 veku vojevali protiv Turaka i oslobodili severno primorje od njih. *Krug oslobogjenja Crne Gore* peva crnogorske bojeve protiv Turaka pod vladikom Danilom i dalje. Naposletku je *krug oslobogjenja Srbije.* On peva o ustanku srpskom na Turke pod Kara-Gjorgjem (1804—1813), i sjajno završuje niz pesama kratkog stiha.

Pojamno je da mi sve ove krugove pesama ne možemo ovde pregledati. Ali da bismo koliko toliko pokazali važnost i lepotu pesama kratkog stiha, mi ćemo se zadržati na *krugu Kraljevića Marka.*

Za Kraljevića Marka se istoriski zna samo to da je od smrti svoga oca kralja Vukašina (1371) kraljevao jednim delom Maćedonije, s Prilipom kao prestonicom. Od 1385 priznao je tursko gospodstvo nad sobom. Poginuo je 1394 na Rovinama, u boju sultana Bajazita protiv vlaškog vojvode Mirčete. Kao istoriska ličnost on nema velike važnosti. Ali on je dobio u narodnim pesmama najveću važnost i postao najpopularniji i najomiljeniji junak srpski.

Narodna pesma dala mu je izvanrednu fizičku snagu, kojom premaša sve druge junake. On iz suve drenovine od devet godina može da iscedi kapi vode. Kad ga udaraju buzdovanom po legjima, on ne mrdne, nego samo primeti: "ne budi mi po kožuhu buha!" Pesma mu je dala i sve drugo što takvoj snazi priliči: odelo takvo, oružje, konja. Samur kalpak mu je na oči namaknut, na plećima je ćurak od kurjaka. Za pojasom ima sablju dimišćiju, u ruci koplje ubojito, uz to i tešku topuzinu. Nju obično baca za protivnikom, koji beži, i pogagja ga.

Jaše na Šarcu, na strašnom i golemom šarenom konju, koji po tri koplja u vis skače, pada na prednje noge kad zatreba, čini čuda od veštine i okretnosti. Pesma je dala Marku još jednu osobinu koja je s tom snagom u svezi, i koju imaju epski junaci mnogih naroda,—naime da pije vina. On pije mnogo, koliko i treba prema snazi. Pije po krčmama, a pije i van njih. Nosi uvek o unkašu tuluminu vina. Ona je teška koliko i buzdovan, i on je zato i meće da mu sedlo "ne kriva ni tamo ni amo." On ni Šarca ne zaboravlja pri piću, i pesma vrlo često priča kako Marko "pola pije, pola Šarcu daje." Pesma ga je uz to pokazala kao vrlo nežna sina koji vrlo odano sluša svoju staru majku. On je u pesmi dobar drug. On spasava uvek drugove svoje čim su u opasnosti. On je i vrlo moralan junak i strogo pazi na obraz ženski i čednost. On je još pobožan čovek i zida crkve i praktikuje sve važne obrede crkvene. Ali što je glavna i najčešća crta njegova to je što je on neobično pravičan sudija i stalni zaštitnik svega što je nejako i slabo. Pesma ga je, najzad, idući za migom koji je dala istorija, učinila prijateljem Turaka, čovekom koji služi sultana—u svim pravednim zahtevima njegovim, naravno,—koji mu je čak omiljen posinak. S takvim osobinama pesma ga je opevala u stotinu momenata njegova legendarnog života.

Opevala ga je, najpre, u njegovim odnošajima prema ocu, i to je učinila u onoj divnoj pesmi koju je samo pesnički talenat prvog reda mogao sastaviti, u pesmi "Uroš i Mrnjavčevići." U njoj Markov otac sa svojom braćom hoće da preotme carstvo mladome Urošu, poslednjem Nemanjiću, a Marko—kojega zovnu da u knjigama carostavnim vidi na kome je carstvo—presudi, na veliki

gnev svoga oca i na svoju veliku ličnu opasnost, da je carstvo Uroševo i nikoga drugoga. Opevala ga je zatim, kako ratuje i deli megdane. Bije se sa nekim susednim gospodarima u Maćedoniji; tako s Ljuticom Bogdanom, koji ga se boji, a kojega se i sam Marko boji, što je vrlo redak slučaj. Opevala ga je, zatim, kako se bori s drugim daljim ili stranim strašnim junacima. Bori se s Vučom dženeralom, n. pr., koji je tri najbolje vojvode srpske—Obilića, Toplicu i Kosančića—bacio u tamnicu, pa ih Marko junački izbavio, i potukao tri hiljade katana, i vezao i Vuču, i njegova sina. Bori se sa Filipom Madžarinom, koji se jedanput pohvalio de će svoju kulu okititi glavom Markovom, pa ga Marko, kad je to čuo, tražio i našao. S početka je mirno, hladnokrvno, bez mrdanja, trpeo sve udarce Filipove i podsmevao mu se. A kad mu ovaj razbi čašu i proli vino, Marko ga preseče svojom sabljom od gore do dole, i njega i konja. Bori se sa Minom od Kostura, strašnim junakom, koji se usudio da napadne na Prilip kad Marko tamo nije, da pali dvore Markove, da pregazi konjma staru majku njegovu, da zarobi ljubu i odnese sve blago. Ali ga Marko docnije potraži, obučen kao kalugjer, i, prevarom koju mu žena olakša, odseče mu glavu. Bori se sa Musom Kesedžijom, strašnim odmetnikom sultanovim, ljutim i opakim Arbanasom, koji je čudan junak, koji jaše s prekrštenim nogama na konju, a topuzinu baca u oblake i dočekuje u ruke. Njega Marko jedva ubija, i to nožem iz potaje, pomoću vile svoje posestrime. Ali kad vidi kakvog je junaka pogubio, on zaplače: "jaoh mene, do Boga miloga, gdje pogubih od sebe boljega." Bori se sa Gjemom Brgjaninom, strašnim bratom Musinim. Gjemo ga nagje kad je Marko na dan svoje slave išao bez

oružja, nadvlada ga tad i okuje u najteže okove, pa ga vodi od grada do grada da ga obesi. A "gospoda rišćanska" ga mole da to ne čini, i daju mu tovare blaga za to. Marko ga se jedva oslobodi, u jednoj mehani, uz pripomoć krčmarice Janje, koja opije Gjema i otkuje Marka. Onda Marko pogje sa okovanim Gjemom od grada do grada, povrati sve tovare blaga "gospodi rišćanskoj," i najzad ga obesi. Pesma je Marka naročito opevala u njegovim epskim bojevima sa Arapima. Jedanput dvanaest Arapa zarobe hrišćanku devojku, pa je biju trostrukom kamdžijom, i nagone da im lice ljubi. Ali je Marko odbrani, a Arape sve preko pasa iseče, tako da je načinio "od dvanaest dvadeset i četiri." Ima još jedan boj, strašan i tragičan ne sam po sebi nego po onom što ga je izazvalo. On je opevan u jednoj sjajnoj pesmi. Marko ide jedno jutro niz Kosovo i sreta jednu mladu devojku, koja je sva osedela. On je pita zašto je tako rano osedela. Ona mu odgovara da je to od žalosti što nema da plati veliku svadbarinu koju je Arap prekomorac na Kosovu udario na svakog momka i devojku, pa zato ne može da se uda. Marko joj onda da novaca za svadbarinu, a ode pa ubi Arapina, i oslobodi celo Kosovo njegovih zuluma. Ima još i onaj opasan boj s drugim Arapinom, odmetnikom carevim, opevan u jednoj još lepšoj pesmi. Arapin je zaprosio kćer turskoga cara, pa car mora da je da, ali triput zove Kraljevića Marka da dogje i oslobodi ga Arapina. Marko, koji zna kakav je Arapin, dolazi tek na treći poziv, i to devojčin. Nalazi devojku baš u trenutku kad ova hoće da skoči u jezero, samo da ne bi pošla za Arapina. On joj se tad javi, i ona mu se obesi oko vrata. "Bogom brate, Kraljeviću Marko, ne daj mene

crnu Arapinu,"—zaplače se ona, a Marko joj obeća, i sutra dan je junački otme od Arapina, ovoga ubije i rastera svatove. Pesma je opevala Marka i u sitnijim prilikama njegova života, i slika njegova tu je više komična. Jedanput ga mati gonila da i on kao i svi ljudi počne orati, a ne samo tući se i krvaviti. On je posluša. Ali ne uzme da ore brda i doline, nego ore careve drumove. Kad Turci naigju drumom sa tovarom blaga, on im ne da da gaze oranje nego ih poubija ralom i volovima. Drugi put, car naredio "da s' ne pije uz ramazan vino, da s' ne nose zelene dolame, da s' ne pašu sablje okovane, da s' ne igra kolom uz kadune." Marko uzeo i igrati, i pasati sablju, i nositi dolamu, i piti. Još nateruje hodže i hadžije da s njim zajedno piju. Kad ga tuže caru, on izagje sav strašan preda nj, s kalpakom na očima, buzdovanom kraj sebe i sabljom na krilu. Kaže mu da on pije što mu vera dopušta; da nateruje hodže i hadžije na piće što mu ne može obraz podneti da on pije a oni da gledaju; da nosi dolamu što je mlad pa mu dolikuje; da paše sablju što ju je kupio; da igra pored devojaka što nije ženjen. On naposletku toliko zaplaši cara da mu ovaj daje stotinu dukata: "idi, Marko, te se napi vina." Pesma je, najposle, opevala Markovu smrt. Smrt je kakva i priliči takvom junaku. To je smrt sama od sebe a ne od protivnika. Jer Marka niko ne može pobediti, nego on sam vidi da mu je sugjeni čas došao, i onda sam odseče Šarcu glavu, prebije sablju, slomi koplje, buzdovan baci u more, i legne i umre.

Kako su postale pesme kratkoga stiha? Gde su se javile prvi put, i kad? Po malo čas pomenutoj teoriji, stvari su išle ovako. Pesme kratkog stiha nisu se razvile

iz pesama dugoga stiha, nego su postale samostalno, iz nekog nepoznatog stiha od 11 ili 12 slogova. Iz pesama dugoga stiha uzele su samo izvesne teme, kad je red došao da se i te teme opevaju. Pesme kratkoga stiha postale su najranije u 17 veku. Postale su verovatno na Primorju, u vremenu i na zemljištu uskoka, i u vezi sa njihovom borbom za oslobogjenje domovine. Zatim su se javile u Bosni i Hercegovini, gde su pevale lokalne junake i prepevale pomenute primorske pesme i pesme dugoga stiha, i dale im novu obradu i novi oblik. Posle su se javile u Crnoj Gori, gde su većinom istoriske sadržine, i u Srbiji, gde su sa ustankom srpskim sjajno završile narodnu poeziju koja je u tim krajevima u svojem starijem obliku i nikla.

Naša narodna poezija smatra se s pravom kao naš ponos i naša slava. Pohvale koji su joj učinili prvi književnici i književni krugovi zapadne Evrope pravdaju potpuno ovaj ponos.

Jedan Talijan prvi obrati pažnju zapadnog učenog sveta na našu narodnu poeziju. Opat Fortis, naime, iznese lepu pesmu o Hasanaginici u svom "Putu u Dalmaciju" 1774. Posle njega dogjoše drugi prevodi naših pesama na talijanski, i megju njima prevodi velikog Tomazea. Kod Nemaca naša je poezija imala još jačeg uspeha. Čuveni filolog Jakov Grim oduševio se za nju čim ju je poznao. "Evo već tri knjige srpskih narodnih pesama—pisao je on 1824—a megju njima teško da ima i jedna pesma rgjava; nemačke narodne pesme morale bi se pred njima sakriti." On nalazi—mi i dalje navodimo njegove reči—da je u tim pesmama "sve lepo," "sve kao u Omira." Za "Zidanje Skadra na Bojani" kaže da je

to "jedna od najdirljivijih pesama svih naroda i svih vremena." Gete se živo zanimao za našu poeziju. Preveo je "Hasanaginicu," pisao članke o srpskim narodnim pesmama, govorio o njima mnogo svom prijatelju Ekermanu. "Pesme su odlične"—rekao je on jedanput ovome;—"ima nekih megju njima koje mogu stati i pored Pesme nad pesmama"; zna se, megjutim, da je on visoko cenio ovaj uzvišeni bibliski spev. Viljem Humbolt interesovao se takogje za naše narodne pesme. Klemens Brentano prepisivao ih je "od svoje volje," kako sam kaže. Gospogjica Talfi, Gerhard, Singer, Kaper i mnogi drugi prevodili su ih i izdavali čitave zbirke. Gospogjica Talfi, koja je putovala 1826 u dve tri najveće varoši nemačke, kaše da su u njima "srpske narodne pesme čitane u krugovima najodličnijih ljudi s nepodeljenim dopadanjem" i da je utisak "po opštem uveravanju, življi i dublji nego što je u novije doba i jedan bio." Nije se, megjutim, ovaj interes ograničio samo na Italiju i Nemačku. Književni svet francuski takogje je cenio ovu narodnu poeziju. Šarl Nodije preveo je "Hasanaginicu" i druge pesme. Prosper Merime podražavao je tonu i karakteru ovih pesama u svojoj čuvenoj zbirci "Gusle." Poznati časopis romantične škole francuske "Glob" posvećuje naročitu pažnju našim narodnim pesmama. Veliki poljski pesnik Mickijević držao je na Francuskom Koležu u Parizu niz predavanja o našoj narodnoj poeziji, i govorio o njoj sa oduševljenjem koje nema granica. Nisu ni Englezi ostali pri tom ravnodušni. Sam Valter Skot prevodio je "Hasanaginicu." J. Bauring je izdao celu zbirku naših pesama na engleskom, kao što je O. Meredit docnije izdao takogje jednu, kraću ali vrlo lepu. Nije potrebno da dodamo da su Rusi, Česi,

Poljaci,—i to najveći predstavnici megju njima, Puškin, na primer—učestvovali u ovom opštem oduševljenju. Jedno vreme ceo književni svet u Evropi govorio je sa zanosom o ovoj lepoj a dotle nepoznatoj poeziji. Samo je ugledni slavista Dobrovski ostajao skeptičan i rezervisan pred tim silnim zanosom, i govorio vrteći glavom: "ja ne znam šta već svet neće načiniti od ovih srpskih pesama."

Posle ovog govora o narodnoj poeziji red je pomenuti i drugu granu usmene književnosti,—prozu njenu, tj. *narodne pripovetke, poslovice i zagonetke.*

I ako narodna proza nije tako važna kao narodna poezija, niti je imala onog uticaja na pisanu književnost koju je ova imala, ipak joj se ne može odreći velika lepota i značaj. U narodnim pripovetkama ima puno obrazaca lepog prirodnog pričanja, pesničke mašte, klasičnog stila, kao što i u pripovetkama i u poslovicama ima tačnog zapažanja, zrele narodne mudrosti i plemenitih moralnih shvatanja. Uz to, i pripovetke, i poslovice, i zagonetke imaju naročiti značaj i interes za uporednu nauku o folkloru. U njima su ukršteni raznoliki i mnogobrojni motivi istoka i zapada. Tu ima vrlo lepih i jasnih tragova i crta iz Korana i Talmuda, kao i iz Bokačova "Dekamerona" i latinske zbirke "Gesta Romanorum." U najvećih svetskih pesnika i pisaca—kao što su Omir, Šekspir, Lafonten, Volter, Birger i dr.—nalaze se katkad isti momenti koje ima i naše narodno predanje.

Pripovetke su duže i kraće, ozbiljne i šaljive, muške i ženske, opšte i lokalne. Kao i u pesmama, u njima se takogje mogu izdvojiti zasebni krugovi i grupe; izdvajanje je prema motivima koji se u njima nalaze. Pripovetke,

poslovice i zagonetke takogje su izdavane u zbirkama kao i pesme, i ako je tih zbiraka mnogo manje nego zbiraka pesama. One su takogje prevogjene na tugje jezike, i strani svet im je, kao i pesmama, odavao pažnju koju zaslužuju.

NOVO VREME

1. Druga polovina 18 veka

Znaci novoga vremena stali su se u nas pokazivati na sve strane u drugoj polovini 18 veka. Jeziku se obraća veća pažnja. Lepa književnost okreće se drugim, novim obrascima. Umesto isključivog uticaja književnosti staroklasične, talijanske, vizantiske, javlja se uticaj novih modernih književnosti—francuske, engleske, ruske, nemačke. Počinju i nove, racionalne misli 18 veka da ulaze u našu književnu radnju. I dah narodne poezije već se oseća u pisanoj književnosti. Narodna istorija i narodni život bude više interesa. Književne veze megju pojedinim pokrajinama sve su tešnje. Tako su tešnje i jače veze izmegju našeg naroda i prosvećenih naroda na zapadu. Stara književna radnja ne zadovoljava više ni jednu našu pokrajinu. Ona im izgleda uska i zastarela. Mesto nje dolazi radnja koja sve više obuhvata celinu naroda, i koja diše novim duhom, i želi da se razvija saobrazno novim zapadnim književnostima.

U Srbiji—u kojoj u drugoj polovini 18 veka teško stanje dolazi do vrhunca—književni rad nije bogat, ali ono malo što ga ima u mnogom je drukčije od onoga što je dotle bilo. Pećski i tronoški rodoslov nisu više obični rodoslovi kao njihovi prvi ogledi 15 i 16 veka, nego su više narodna istorija, lepo vezana celina narodne prošlosti. U njima je i jezik čistiji. U njima se oseća i uticaj

narodne pesme. U njima se, najzad, i dubrovački istorici nalaze kao izvor.

U Crnoj Gori, koja dotle nema svoje posebne književnosti, javlja se takogje jedan značajniji istoriski spis. Vladika Vasilije Petrović (1709—1766) napisao je jednu kratku "Istoriju o Crnoj Gori" na osnovu stare letopisne gragje. To je u stvari jedan memorandum na uplivne ruske krugove koje je trebalo zainteresovati za Crnu Goru.

U Dubrovniku—u kojem je, kao što smo videli, književnost počela opadati i svoditi se na šablonsko podražavanje zastarelih talijanskih obrazaca—javlja se nova i bolja struja, i veći interes prema francuskoj književnosti. To naročito biva u drami. Sad se tek nailazi na pravu, snažnu i krepku dramu. Prevodi se "Meropa" S. Mateja, reformatora talijanske drame. Što je još važnije, pristupa se velikim francuskim dramatičarima. Već Petar Bošković (1705—1727), brat proslavljenog Rugjera, prevodi Korneljeva "Sida." A i on, i s njim jedno šire kolo—Bunić, Betondić, Sorkočević, Tudišević—prevode Moliera, jednog od najvećih ako ne najvećeg pisca komedija u svetu. Dvadeset komedija Molierovih prevedeno je tad, i često igrano, na veliko zadovoljstvo publike. Najvažnija dela velikog francuskog pisca:—"Mizantrop," "Tartif," "Tvrdica," "Učene žene," "Pučanin vlastelin" i druge—nalaze se megju njima. One su preragjene, lokalizovane, pod dubrovačkim imenima i naslovima. Van Moliera prevedena je, i tako isto preragjena, uzorna francuska komedija Srednjeg veka "Advokat Patlen." U pobožnoj književnosti nalazimo prevode znatnih svetskih dela, kao što je "Ulazak u pobožni zivot" od Franje de Sala. Ima tragova i uticajima drugih modernih književnosti, ne samo francuske.

Tako ima po koji prevod iz nemačkog pesnika Gesnera ili španskog pesnika Keveda. Ima i drugih novih pojava, i Stijepo Rusić († 1770) prevodi "Novi Zavet" na narodni jezik.

U Hrvatskoj—u kojoj je slična struja počela i ranije, s Frankopanovim prevodom Molierova "Gjorgja Dandena,"—javlja se jedna mala provincialna književnost, kajkavski pisana, s očevidnim novim praktičnim ciljevima. Toma Mikloušić (1767—1833) piše naročito mnogo za narod. Tito Brezovački (1754—1805) piše komedije iz zagrebačkog zivota; takva je "Grabancijaš dijak." Jakov Lovrenčić prevodi suvremene nemačke pozorišne komade. U isto doba produžava se rad na istoriji, i ako ne na narodnom jeziku. Adam Baltazar Krčelić (1715—1778) piše domaću istoriju s tendencijama jednog poludvorskog istorika.

U Slovenačkoj—u kojoj je praktično—pobožna književna radnja još pretežna—oseća se u ovo doba živahan pokret i druge vrste. Marko Pohlin (1735—1801), plodan pisac, radio je naročito za prost narod, i uz to napisao "Kranjsku gramatiku," dosta slabu. Jurij Japelj (1744—1807) i Blaž Kumerdej (1738—1805) preveli su Novi Zavet na prost narodni jezik, i ta njihova knjiga je najpravilnijim jezikom pisana slovenačka knjiga do tog doba. Anton Linhart (1756—1795) preveo je 1790 Bomaršeovu "Ženidbu Figarovu," i to je prvi prevod Bomaršea u našoj književnosti. Vrlo je važan Leopold Volkmer (1741—1816), popularni pesnik lirskih pesama i basana.

U Dalmaciji—možemo uzeti da je tu u nekoliko zastupljena i Bosna, u kojoj se inače produžuje tradicija

Divkovićeva—javlja se jedan čovek koji stvara sasvim novo polje rada, i bitno se razlikuje od svojih zemljaka i prethodnika. To je Andrija Kačić Miošić, jedna od najvažnijih ličnosti naše nove književne istorije.

Rogjen 1702 u Bristu blizu Makarske, u oca težaka, Kačić pogje u manastir Zaostrog, gde 1720 ugje u red franjevaca. Docnije izuči više nauke u Budimu, gde osta do 1728. Njegova služba bila je skoro sva u našim stranama:—u Šibeniku, gde je bio nastavnik bogoslovije; na Braču gde je bio gvardian jednog manastira; u Zaostrogu gde je bio starešina pošto je tu u mladosti bio nastavnik. Najzad, 1750 postade apostolski poslanik. Tada je pohodio i Bosnu i njene manastire. Umre godine 1760.

Ovaj franjevac, koji je jednako putovao po narodu i koji je išao "od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara"—imade srećnu misao da se još veoma rano zainteresuje za naše narodne pesme. U stihu i razmeru tih pesama, kao i u duhu njihovu, on je spevao čitavu zbirku pesama o dogagjajima iz srpske, hrvatske i uopšte jugoslovenske istorije. Njegov "Razgovor ugodni naroda slovinskog" (1756) peva redom, od najstarijih vremena jugoslovenske istorije do vremena pesnikova, sve vladaoce i znatnije ljude i dogagjaje. To delo je zbog toga još u pesnikovo vreme postalo pa sve do sad ostalo vrlo omiljena knjiga. Tom knjigom Kačić postaje vesnik novog književnog vremena, jedan od glavnih tvoraca njegovih. On prvi uvodi narodnu poeziju u književnost, što će za njim mnogi naši pesnici činiti. On znatno doprinosi širenju jugoslovenske misli, jer njegova knjiga, potpuno jugoslovenska po karakteru, ulazi u najšire slojeve

naroda. Ona postaje jedna od najomiljenijih kako u zapadnim tako i u istočnim stranama našim. Kačić je pisao i druge stvari ali ne tako važne ("Korabljica").

U Slavoniji se javlja književnost najpre u starom duhu. Antun Kanižlić (1700—1777) pisao je svoj pobožni spev o sicilijanskoj svetici Rozaliji potpuno u duhu Gjorgjićeve "Mandaljene." Ali ubrzo književnost okreće novim pravcem. Racionalizam 18 veka nalazi svoga sledbenika u Matiji Reljkoviću (1732—1798). Kao oficir za vreme sedmogodišnjeg rata (1756—1763), Reljković imade prilike da pozna strani svet i njegov ogromni napredak. Vrativši se u postojbinu, on vide svu razliku izmegju drugih zemalja i nje koja je toliko zaostala u kulturi. Tada napisa, verovatno pod uticajem slične knjige nemačkog pisca Mošeroša, svoga "Satira." To je vrlo popularan spev, u prostom obliku jedne narodne pesmarice, i bez mnogo poezije. Ali u njemu Reljković čini otvorenu kritiku Slavonije, kazujući kakva jeste i kakva treba da bude. Ta je knjiga našla velika odziva u narodu. Ona je izvršila i veliki uticaj, svojim mislima o verskoj trpljivosti, svojim zdravim pogledima, i naročito rodoljubivim duhom kojim je bila prožeta. Sem "Satira," Reljković izdade još nekoliko dela—jednu gramatiku, zbirku basana, knjigu priča i dr.—i to su većinom prerade ili prevodi.

Ali od sviju ovih pokrajina, najživlji, najbogatiji i najnapredniji je književni rad u južnoj Ugarskoj, u zemljama koje će se docnije zvati Srpska Vojvodina.

Prešavši u te zemlje, Srbi su preneli puno knjiga i rukopisa iz zemalja nekadašnje srpske Patriaršije iz kojih su i došli. Tadašnji kalugjeri nastavili su u novoj postojbini prepisivanje obrednih knjiga za oskudne srpske

crkve, kao i mnogih drugih rukopisa koje su cenili:— letopisa, rodoslova, žitija, mešovitih zbornika, i sličnih spisa. Ali su oni ubrzo videli da ti sačuvani ostaci jedne stare književne radnje nisu dovoljni za nove prilike u kojima su se našli, i da novo vreme traži i novu književnost. Bilo je prešnih potreba koje je trebalo odmah zadovoljiti; to su bile potrebe škola. A bilo je i potreba za koje se iskalo duže vreme da se zadovolje; to su bile opšte potrebe kulture. Naš se narod odjedanput osetio u bliskom dodiru s velikim svetskim narodima. On je video njihov napredak i njihovo blagostanje, bogastvo njihove književnosti i nauke, visok stupanj kulture uopšte. On se požurio da im podražava, da ide za njima, da stekne sve ono što oni imaju a što je njemu zla sudbina bila dotle ukratila. On je odmah pregao da osniva škole, štamparije, knjižare, pozorišta, književna društva. Tako je i njegova književnost pošla novim putem, i stala zadovoljavati potrebe novog vremena, zanemarujući sve više staro naslegje stare postojbine.

Početke ovog novog pravca opažamo već u prvoj polovini 18 veka. Oni su skromni, ali je zanimljivo da dolaze od onih koji su inače bili najviše skloni da ostanu u tradicijama stare književne radnje. Mislimo na kalugjere i duhovnike. Tako je Kiprian Račanin sastavio jedan "Bukvar" 1717. Jerotije Račanin ostavio je jedan putopis, pisan oko 1721, o svom putu u svetu zemlju; spis je van sumnje starinski po karakteru, ali je važan kao prvi putopis ove nove književnosti. Oko 1735—1745 Gavrilo Stefanović prevodio je s ruskog i poljskog naprednije bogoslovske i istoriske spise, kao što je i sam sastavljao propovedi, za prost narod, u skoro čistom

narodnom jeziku. Hristifor Žefarović štampao je svoju "Stematografiju" 1741, i to je prva štampana knjiga nove srpske književnosti.

Ali u drugoj polovini veka novi pravac postaje mnogo izrazitiji. Zaharija Orfelin (1726—1785), pored sve bede u kojoj je živeo, stigao je da izradi i štampa više važnih dela. Tri ćemo pomenuti. "Plač Srbije," anoniman spev iz 1761, nije važan po lepoti, ali jeste po sadržini. U njemu se plače nad tragičnom sudbinom srpskog naroda, i ne beži se od prekora austrougarskoj monarhiji, koja je ne malo doprinela toj sudbini. "Slavenosrpski Magazin" (1768) prvi je srpski časopis. On je i prvi časopis jugoslovenske književnosti. Ragjen je, doduše, po ruskom uzoru, i prilozi n njemu—moralni i književni ogledi, pripovetke, pesme—nisu izvorni, ali je sve novo, sve u naprednom, suvremenom duhu. Misli i sastavi u njemu čine jedan manifest prosvetiteljske nauke 18 veka kao i pogogjenu primenu te nauke. Žaliti je što je ovaj časopis prestao s prvom sveskom. Da je potrajao, i oko sebe pokupio tadašnje srpske književnike—malene po broju, ali koji su baš tada stajali na snagu i mogli biti dobri i korisni saradnici, i baš u novom i naprednom pravcu—list bi ovaj imao veliki uticaj na ondašnju književnost. Treće važno delo je "Život Petra Velikog" (1772). Ta je knjiga veliki tribut poštovanja našeg naroda prema velikom ruskom reformatoru. Knjiga je dobra, savesna, na širokoj zamisli zasnovana. Ona predstavlja jedan od najboljih istoriskih srpskih radova toga vremena.

Istorijom su se bavili i drugi važni književnici. Pavle Julinac († 1781) napisao je 1765 jednu kratku istoriju

srpsku, kao što je preveo poznati istorisko-filosofski Marmontelov roman "Belizar" (1776). Ali je glavni istorik naš u 18 veku i otac srpske narodne istorije Jovan Rajić (1726—1801). On je raznovrstan pisac. Pisao je pesme, i megju njima je najvažniji njegov spev "Boj zmaja s orlovi" (1791) o ratu Katarine II i Josipa II protiv Turaka 1788—1792. Spev je bez poezije, naravno, ali u dosta čitkom jeziku. Napisao je i jednu "Tragediju" (1798), o caru Urošu, slabu u ostalom, i neizvornu; to je u stvari samo prerada jedne školske drame ruskog pedagoga E. Kozačinskog. Preveo je s nemačkog "Cvetnik" (1802), zbirku kratkih priča, moralnih i pobožnih. Pisao je osim toga poveći broj obimnih bogoslovskih dela. Ali je najvažnije njegovo delo "Istorija," napisana jos 1768 a izdana tek 1794—5. Ona obuhvata istoriju Srba, Hrvata i Bugara. To je jedno vrlo zamašno delo. Mnogo je truda uloženo u nj, prave kalugjerske vrednoće, i ono predstavlja "posao mrava i pčele u isto vreme." Naravno, ono ima i dosta mana. Mnogi domaći pouzdani izvori nisu upotrebljeni; onda se još nije znala njihova važnost, niti se mnogo brinulo da se oni nagju. Glavni izvor su Brankovićeve "Hronike" i Danilovi "Životi," uz to i neki stariji tugji istorici. Mnogo istoriskog razumevanja i kritike nema. Delo nije pisano pregledno i jasno. Suviše je opširno, bez potrebe, i teško svarljivo. Najzad, u njemu je težak, nepristupačan jezik, učena mešavina ruskog i srpskog jezika. Ipak, delo je kamen temeljac narodne istorije, i iz njega potiču mnoga poznija istoriska dela. Uticaj njegov osetio se i van srpskog i jugoslovenskog sveta. Bugarski prvi istorik i načelnik nove bugarske

književnosti Pajsije gjak je Rajićev, prosto i neposredno.

Ali od svih ovih književnika srpske Vojvodine koje smo pomenuli, najvažniji je, i važniji nego i jedan drugi jugoslovenski toga doba, Dositije Obradović. On je uz to jedna od najblagorodnijih figura novog preporogjaja jugoslovenskog.

Rogjen, verovatno 1742, u Čakovu u Banatu, Dimitrije, kako je on nazvan na krštenju, počeo je učeći zanat. Ali ga želja za naukom, koju je on tada gledao svu u crkvenim knjigama, odvede u manastir Hopovo u Sremu. Tu on provede duže vremena, i tu se 1758 i zakalugjeri, i dobi ime Dositije. Jačim duhovima manastirski život obično ne godi, i kajanje radi kalugjerenja dolazi čim se dogje do pravog poznavanja stvari. Kajanje je došlo i kod Dositija, tim pre što njegova prva i glavna želja ne bejaše posvetiti se crkvi nego nauci. Čim stupi u nešto zrelije godine (1760), Dositije baci mantiju o krušku i jurnu u svet, potpuno razočaran u svojoj nekadašnjoj ljubavi prema kalugjerskom staležu. Izbegavši iz manastira, Dositije progje mnoge zemlje učiteljujući i poučavajući privatno decu. Najpre progje zemlje naše: sem Banata i Srema, još i Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Crnu Goru; zatim druge balkanske: Grčku i Evropsku Tursku uopšte; najzad i druge istočne zemlje, kao jedan deo Male Azije, Smirnu na primer. U tim zemljama, u kojima se bavio desetak godina (do 1771), on nauči dosta jezika: grčki, latinski i talijanski. On se u isto doba obrazova u moralnim i filosofskim naukama kakve tada megju Grcima cvetahu. Posle, sve u želji za daljim učenjem i sve dalje učiteljujući, Dositije progje i poznade i zapadne zemlje.

Proputova Austriju, Nemačku, Francusku, Englesku, Rusiju i u njima se zadrža oko trideset godina. On nauči nemački, francuski, ruski i engleski jezik i poznade što beše najbolje u tim književnostima. Naposletku, kad se Srbija počela oslobogjavati, pregje u nju (1807) i skrasi se u Beogradu. On provede tu ostatak svoga života, kao najuvaženiji i najveći književni radnik srpski toga doba, kao patriarh tadašnje malene srpske prosvete i kulture, kao Volter u Ferneju od prilike. Tu i umre 1811.

Njegov život, prema tome, život je jednog od onih lepih i dobrih duhova koji iz ničega počnu i daleko doteraju. Kao Franklin, s kim ima više sličnih crta, Dositije je onaj samostalni čovek koji je neobičnom revnošću i ličnim trudom od prostog banatskog šegrta postao evropski obrazovan čovek i odličan književnik. To je čovek od dara i volje koji je došao na visinu tadašnje književne kulture, uživeo se u lepu i trezvenu moralnu filosofiju 18 veka, prisvojio sebi sve kulturne misli i osobine koje je taj prosvećeni vek dao i cenio. To je pisac od onih koji se retko nalaze na početku jedne književnosti.

Prirodno je da će takav čovek, kad uzme da piše, pisati samo za to da svoje nove, lepe, kulturne misli raširi. Kako je on u isto doba dobro poznavao svoj narod, prirodno je da će on te misli širiti samo u koliko je to narodu potrebno. On će od njih birati samo najpreče i najvažnije.

Tako je Dositije i radio. On je počeo rano pisati, još u mladim godinama. On je tada još vrlo malo znao i celu nauku gledao samo u popularnim praktično-moralnim spisima novogrčkim i talijanskim. Tako su i njegova prva delca (“Ižica,” “Venac od alfavita,” “Hristoitija”)

samo prevod ili imitacija takvih tugjih spisa. Docnije, pošto se već dugo bavio u zapadnim zemljama, on je, u zrelijoj periodi svoga života, pisao svoja glavna i najbolja dela.

Napisao je najpre svoje prvo glavno delo "Život i priključenija" (I deo 1783, II deo 1788). U njemu je, prostim razumljivim jezikom, stilom punim prirodnosti i živosti, ispričao i zgodnim refleksijama popratio svoj interesantni i ugledni život, od rogjenja do od prilike četrdeset treće godine svoje. Delo je puno jake težnje za prosvećivanjem i ljubavi prema nauci. Ono je i puno žestokih protesta protiv kalugjerskog neznanja i besposličenja, koje je Dositije lično osetio i pri kojem se razočarao u jednoj od svojih ranih i najlepših iluzija. Dositije je zatim napisao "Savete zdravog razuma" (1784). Pet članaka koji sastavljaju ovu knjigu i koji su u ostalom bez veze megju sobom, jesu pet moralnih i polemičnih eseja, s puno prosvetiteljskih misli, u stilu vrlo živom, slikovitom i nešto familiarnom. Uz "Savete" ide i jedno ranije pismo njegovo pisano jednom Srbinu iz Trsta; ono je po obliku poziv na pretplatu, a po sadržini književni i kulturni program za naš narod. Dositije je posle napisao—bolje reći preveo i preradio—jednu zbirku "Basana" (1788). Basne su iz Ezopa, Lesinga, Lafontena. Ali one imaju duge komentare za sobom, koji su upravo moralni člančići, pisani vrlo živo i zanimljivo. Izradio je još "Sobranije" (dve sveske: prva 1793, druga je posmrtna) To je vrlo zanimljiva i bogata zbirka kraćih sastava. Tu su najpre moralni, filosofski i praktični ogledi o patriotizmu, o ljubavi k naukama, o prirodi čovekovoj, o laži, o čitanju itd. Oni su u rodu onih u Adisonovu "Spektatoru," koji

je Dositiju bio jedna od najmilijih lektira. Tu su, zatim, moralne novele, većinom prevedene, iz Marmontela ili koga drugog tada omiljenog pisca. Tu su i novele šaljive, kao jedna iz Gocija. Ili su to priče istočne, priče iz dalekog istočnog sveta, pune alegorije i lepe moralne ili filosofske tendencije, kakve su tada jako bile u modi, kao jedna iz Adisona. Ili su, naposletku, i komedije, kao jedna Lesingova. Dositije je još izradio jednu "Etiku" (1803), po jednom talijanskom piscu. U njoj je izložio glavna, elementarna načela ove nauke. Ali ni to nije učinio suvoparno i pedantno, nego često u tonu kozerije, prijatne i anegdotične.

Sa ovim svojim delima Dositije je učinio prelom u našoj književnosti. On popravlja jezik. On unosi moderne ideje. On menja čitalačku publiku. On neposredno i jako utiče na tu publiku. On budi na rad, na mišljenje, na nove potrebe, i tamo gde je bio zastoj i zaostalost on najavljuje nov život. On menja iz osnova sve. Niko pre njega nije tako pisao ni radio. On je u potpunom smislu vesnik novoga vremena i tvorac njegov. On zato i ima uticaja, i ne samo kod nas nego i kod susednih naroda, kod Bugara i Rumuna koji su više njegovih stvari preveli.

Ali on za naš narod ima jednu naročitu važnost. On proklamuje naše narodno jedinstvo. To čini potpuno, najšire, kao niko do njega. To je i prirodno. On je lično obišao tolike naše zemlje, poznao svet tamo i način života, stekao svuda prijatelje, saživeo se sa svima delovima našeg naroda. Svi su književnici do njega manje više lokalni, on je jedini universalni, opšti, za ceo naš narod. On je lično osetio koliko je taj narod jedan narod. "Ja sam

različne nacije želio i iskao poznati, a naročito našu slaveno serpsku"—kaže on na jednom mestu (Basne, No. 160). "U Serbiji, u Bosni, u Slavoniji, u Dalmaciji, Ercegovini,—kaže dalje—svuda je u seljani ovi kraljevstva karakter voopšte jednak, *kao da su, kako i jesu, jedna familija.*" Ili, na drugom mestu (Pismo Srbinu iz Trsta): "Ko ne zna da žitelji črnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, servijski, horvatski, slavonijski, sremski, bački i banatski *jednim istim jezikom govore?*" Primera bismo mogli i više navesti. Dovoljno je i ovo da se vidi da je Dositije pravilno video da je naš narod u celom opsegu jedan narod, jedan po krvi i jeziku. Verske razlike ne znače ništa kod Dositija. "Bošnjak i Ercegovac Turčin—kaže on u produženju gornjega—on se Turčin po *zakonu* (tj. po veri) zove, a po *rodu i jeziku*, kako su god bili njegovi čukundedovi, tako će biti i njegovi poslednji unuci." Dositije glasno proklamuje narodno jedinstvo uprkos verskoj deobi. On, prema tome, proklamuje to jedinstvo u punoj meri, sasvim, pravilno, onako kako mi i danas shvatamo. Mi smo ranije videli kako se misao našeg narodnog jedinstva ragjala: evo sad, sa Dositijem naročito, ona nalazi svoju potpunu formulu.

Uz Dositija i iza njega valja pomenuti još dva tri pisca. Ne mislimo tu toliko na Grigorija Trlajića (1766—1810), koji je sušta protivnost Dositiju—učen kao i ovaj, ali ne ume da piše kao ovaj, i ostaje van uticaja na narod—nego na tri učenika Dositijeva. Jovan Muškatirović (1743—1809) je u svoja dva polemična kraća spisa razvio Dositijeve misli protiv praznika i postova, kao što je u svojim "Pričama" (1787) dao prvu zbirku poslovica. Manojlo Janković (1758—1792) prevodio je komedije

Goldonija, Engela i drugih, sa naročitim namerama prosvećivanja i vaspitanja našeg naroda, za šta su i Dositiju komedije izgledale vrlo dobro sredstvo. Pavle Solarić (1781—1821), učen je i stručan pisac, možda s više stručnog znanja nego njegov učitelj Dositije, ali nije ni iz daleka tako živ i zanimljiv kao ovaj. Pisao je ili prevodio moralno-filosofska dela, spise o jeziku, istoriske spise, i uz to "Zemljopis," najvažnije njegovo delo.

2. Prva polovina 19 veka

(*a*) *Reforma jezika i pravopisa*

Prva polovina 19 veka bila je u glavnom posvećena velikoj reformi jezika i pravopisa.

U ranijim glavama mi smo izložili kako su u 18 veku pojedine književne pokrajine počele dolaziti u jaču uzajamnu vezu, a te veze bile su prvi osnov da se dogje do zajedničke književnosti. Ali zajednička književnost pretpostavlja i zajednički jezik, a toga jezika nije bilo. Pokrajine su u glavnom produžile da pišu onim jezikom kojim su pisale ranije ;—tako je npr. bilo u Dubrovniku. Ili su knjige pisane u provincialnom narečju u kom su od jedanput nikle ;—takva je bila književnost u Hrvatskoj, ili slična u Slovenačkoj. Ili su se, usled raznih nezgoda i uticaja, pisci zbunili pa nisu znali kako će, nego pisali nekim mešovitim, neprirodnim i skovanim književnim narečjem ;—tako je bilo u ćirilovskoj književnosti južne Ugarske i Srbije. Jedinstva u jeziku nije bilo. A nije bilo uvek ni dobrog i čistog književnog jezika.

Trebalo ga je naći. Jedini pravi književni jezik bio bi

onaj kojim narod govori i kojim su pisane narodne pesme. To je u isto doba i jezik većine, ako ne i sviju pokrajina. Taj je jezik trebalo uneti u književnost. Kako? Pristankom i odlukom književnika iz svake pokrajine da svi zajednički pišu narodnim jezikom? To nije bilo mogućno, i veliki istoriski procesi ne stvaraju se tako. Stvar je tekla sasvim drukčije. Jedna pokrajina je počela reformisati svoj književni jezik, sama za sebe, iz svojih unutrašnjih potreba. Kad je ona izvršila tu reformu, druga pokrajina ju je usvojila. Ostale takogje, u koliko su imale ili mogle da je usvoje. Tako je postao zajednički književni jezik. Zanimljivo je da su tri ugledna književnika, i koji su svaki predstavljali po jedno pleme našeg naroda,—izveli tu reformu. To su Kopitar, Vuk i Gaj—"Slovenac, Srb, Hrvat," kako pesma kaže.

Bliže objašnjena, reforma jezika—a s njom i reforma pravopisa—ovako je tekla.

Poreklo reforme je u južnoj Ugarskoj, u književnoj radnji pravoslavnih Srba, onih istih koje smo u ranijoj glavi pregledali. Mi smo tamo rekli šta su oni pisali; ovde ćemo samo uopšte da vidimo jezik kojim su pisali. Stari književni jezik, onaj kojim su pisani rukopisi što su ih naši kalugjeri doneli iz Srbije prilikom seobe u južnu Ugarsku—bio je suviše zastareo za novi čitalački svet. Govornim jezikom književnici nisu umeli a nisu ni hteli pisati. Gramatike nije bilo, ni rečnika, ni drugih potrebnih spisa.

U to se desi i druga zabuna. Narod mlad i nevešt, nije odmah imao čistu svest o svojoj narodnoj individualnosti, i nije je—u koliko ju je imao—mogao odmah na prvom koraku sačuvati. Bačen megju narode druge vere,—katolike i protestante,—on se pobojao da ne izgubi svoju pravoslavnu

veru, koja mu je značila narodnost. Zato se naslonio na Ruse, od kojih mu ta opasnost nije pretila. On je već i inače pisao ćirilicom, kao i Rusi. Kad je Petar Veliki izveo reformu ćirilice, i od crkvene ćirilice načinio gragjansku, naš narod je usvojio ovu poslednju. Tako su pisali Orfelin, Dositije i mnogi drugi. Docnije, malo po malo, narod se predao jače uticaju ruske književnosti.

Prilike za širenje toga uticaja bile su, naročito u prvo vreme, povoljne. Naš narod je odmah došao u neposredni dodir sa Rusima. Prva prosveta njegova bila je ruska prosveta; ne govorimo o crkvi, nego mislimo na školu. U prestonici južne Ugarske, u Karlovcima osnovana je čisto ruska škola već 1726 i trajala je do 1738. Učitelji su bili Rusi, i knjige ruske. Prvi naraštaj srpskih učitelja bio je vaspitan u toj školi. Taj je naraštaj predao svoje vaspitanje docnijim naraštajima. Tako je srpski jezik gubio svoju čistotu još odmah s početka. On već nije bio pravi srpski. Dobijao je sve više ruske primese i slovenske uopšte. Postajao je rusko-srpski, slaveno-srpski, pola slovenski pola srpski, čudna i neprirodna mešavina. Književnicima je bilo teško naći se u njemu, i svaki je pisao po svom ukusu. Nisu bila ni dvojica koji su se sasvim podudarali. "Što ne znaš srpski, metni slovenski; što ne znaš slovenski, metni srpski. A što ne znaš ni srpski ni slovenski, metni kako ti drago." Tako Vuk opisuje stanje tadašnjeg književnog jezika, a tako je u stvari i bilo.

To ne znači da su svi književnici pisali jezikom koji narod nije razumevao. Bilo je i obratnih, vrlo svetlih primera. Dositije je pisao mnogo bolje nego ostali, i najbliže narodnom jeziku. Ali Trlajić i Rajić pisali su skoro nerazumljivo. A posle trebalo je pisati bolje nego i sam Dositije.

Naravno, trebalo je znati kako. Niko nije naučno znao jezik; to je, megjutim, znanje bilo najpotrebnije.

U to, zaslugom velikog slaviste Josifa Dobrovskog, ragja se slovenska filologija kao nauka. Kao ranije klasični jezici, tako se krajem 18 veka i slovenski jezici počinju naučno izučavati. Obrati se veća pažnja na njih, na njihove stare spomenike i na živi govorni jezik.

Jedan Slovenac obrati odmah pažnju na jugoslovenska narečja. To je Jernej Kopitar (1780—1844). On napisa 1808 prvu naučnu slovenačku gramatiku. On tu pokaza osobine govornog narečja Slovenaca. On je bio osobiti ljubitelj čistih narodnih govornih jezika. On je voleo da se ti govorni jezici uvedu u književnost. Jednim slučajem, on se zainteresova za srpski govorni jezik, i od tog doba težaše da se taj jezik uzme za književni jezik srpski. To je bilo kad je 1813 godine pročitao prvi put jedan spis na prostom srpskom jeziku, kako ga je napisao Vuk Karadžić. Kopitar je dao Vuku svoju ideju. On mu je bio učitelj i vogja. Da njega nije bilo, Vuk ne bi mogao lako izvesti reformu. Kopitar je prvi začetnik te reforme i stalni pomagač Vukov. Vuk je, naravno, sve ostalo. On je genialni reformator srpskog jezika i pravopisa. On je izvršio,—kako ćemo odmah videti—jednu od najvećih i najznamenitijih promena koje se mogu u književnosti izvesti. On je i ogromno mnogo doprineo da se izvede narodno jedinstvo u našem plemenu. On ima i drugih neocenjivih zasluga.

Rogjen 1787 u Tršiću u Srbiji, koja je tada bila pod Turcima i nije imala skoro nikakvih škola, Vuk Karadžić je u svom detinjstvu i mladosti vrlo malo i vrlo nepravilno učio. Čitati i pisati naučio je u Srbiji. Pri pisanju se služio tada mesto pera trskom, mesto mastila

razmućenim barutom, mesto hartije za pisanje hartijom u koju su fišeci uvijani. Početkom srpskog ustanka (1804—1813), pregje za malo u Srem i Hrvatsku, gde učaše privatno nemački i latinski. Neku vrstu gimnazije i više skole započe 1808, pohodeći kratko vreme takozvanu "Veliku Školu" tada baš osnovanu u Beogradu.

S takvim školovanjem ne postaje se književnik; u takvim prilikama ne ragjaju se ni želje za književničkom karierom, i Vuk bi u Srbiji imao jamačno prostu vojničko-činovničku karieru kao i njegovi drugovi, da mu nije bilo Kopitarova poznanstva. Prešavši 1813 godine, po propasti Srbije, u Austriju, u Beč specialno, Vuk slučajno učini poznanstvo s Kopitarom, koji se u Beču nalazio sa službom, i ovaj navede Vuka na misao da narodni srpski govor uvede u književnost.

Misao je bila suviše smela, naročito kad je uzeo da je ostvaruje čovek bez škole, bez znanja, bez kulture kakav je bio Vuk. Ipak ovaj "neškolovani ali od prirode najasnijom pameću tako izdašno odareni" čovek, uspe ogromnim trudom i pravom seljačkom postojanošću da priskrbi sebi potrebna znanja, da se spremi za tako značajnu i tešku književnu ulogu kakvu je na se uzeo. Uloga se ta pokazala još teža no što je Vuk zamišljao, jer je Vukov reformatorski rad naišao na mnogo protivnika. S toga je Vuk od početka svoga pisanja (1814) pa sve do svoje smrti (1864) preživeo jednu dugu, pedesetogodišnju a vrlo mučnu, osporenu i punu borbe književničku karieru, koja naposletku bi krunisana uspehom kakav se retko pamti u književnim istorijama.

Za dugo to vreme Vuk je napisao dosta dela, i od razne ruke. Počeo je s jezikom. Najpre napisa gramatiku. Prvo

napisa jednu 1814, skromnu, prostu, neveštu, gdegde netačnu, ali u kojoj su bili prvi put pokazani oblici pravog narodnog govora. Zatim napisa drugu 1818, potpuniju, bolju, tačniju, koja je nekoliko godina docnije bila prevedena na nemački i tad joj opširan i pohvalan predgovor napisao " niko manji nego Jakov Grim." Treću nije pisao, i ako je sada sve veću i težu gragju za nju kupio, nego je samo jedan njen deo izradio 1828, nešto iz nauke o osnovama. Posle sastavi rečnik. Prvi je njegov rečnik izašao 1818, sa preko dvadeset hiljada reči, s mnogim primerima, često sa enciklopedijskim materialom naročito kod folklornih termina. Drugo je izdanje rečnika izašlo 1852, još veće, još potpunije u svakom pogledu, i koje i danas još predstavlja jedan od najboljih naših rečnika. Naposletku, Vuk napisa jednu masu gramatičkih spisa: o dialektima srpskog jezika, o razlici srpskog i staroslovenskog jezika, o bugarskom jeziku. On napisa i više kritika na jezik pojedinih knjiga, kao i više polemičnih spisa, kojima je jezik bio glavno. Svi su ovi spisi,—gramatike, rečnici i ostalo—dali pouzdanu podlogu za reformu jezika. Oni su pružili sve što treba da se izvojuje pobeda narodnom jeziku. Uz reformu jezika nastupila je i reforma pravopisa. Ona je bila takogje vrlo potrebna, toliko isto koliko i reforma jezika. Vuk je, u pomenutim kao i u svima drugim spisima, stvorio čist fonetički pravopis, jedan od najdoslednijih i najsavršenijih pravopisa uopšte.

Ali Vuk se ne zaustavi samo na tome. On ode i dalje nego što je reforma jezika i pravopisa zahtevala. On negovaše i književnu kritiku, i ova od njega datira (1817); negovaše je vrlo dobro, i ako vrlo malo. On negovaše i istoriju domaću, suvremenu, koju dobro znagjaše. Njegova

istoriska dela :—" Prva godina srpskog vojevanja na daije" (1828), "Druga godina srpskog vojevanja na daije" (1834), biografije pojedinih važnijih ličnosti iz vremena ustanka (1828, 1829, 1860), "Praviteljstvujušči Sovjet serpski" (1860), i druga,—jesu ne samo istoriski dokumenti prvog reda nego i uzori plastičnog opisivanja i lepe proze. On negovaše i etnografiju i folklor, opisujući narodne običaje, verovanja, život, stvari koje on do sitnica poznavaše. Radovi njegovi ove vrste najpre su beleške o običajima u "Rječniku,"—zatim : "Kovčežić" (1849)—posle, posmrtni, "Život i običaji srpskog naroda" (1867),—najzad jedna knjiga na nemačkom "Crna Gora i Crnogorci" (1837). On negovaše i prevodnu književnost. Tražeci da prevede najpopularniju knjigu na prost narodni jezik da bi tim putem što bolje izvojevao večito osporavanu pobedu ovome, on se zaustavi na "Novom Zavetu" koji prevede magistralno (1847).

Ali najvažniji Vukov rad bio je rad na skupljanju narodnih pesama, pripovedaka, poslovica, zagonetaka. Pesme je izdavao tri puta, i svaki put sve bolje i opširnije. Najpre je 1814 i 1815 izdao dve male sveske pesama. Zatim je od 1823 do 1833 izdao četiri velike knjige. Najzad je od 1841 do 1866 (delimično posmrtno izdanje) izdao šest velikih knjiga, koje predstavljaju veliki zbornik naših najlepših narodnih pesama. Pripovetke je izdavao manje. Najpre je to učinio 1821, u jednoj malenoj, više oglednoj sveščici. Zatim je 1853 izdao dosta potpunu, oveću i lepu zbirku. Poslovice je izdao 1836, takogje u ovećoj zbirci. Zagonetke je izdavao 1821, i, nešto docnije u svojim rečnicima. Vuku je to izdavanje narodnog blaga bilo u vezi sa reformom jezika. Narodna poezija imala je

da bude samo obrazac jezika, potvrda lepote narodnog govora. dokaz za Vukovu teoriju o književnom jeziku. Ali je to izdavanje, kao i ceo Vukov rad, imalo mnogo većeg značaja no što se s početka moglo misliti.

Vukov rad, naime, ima ovaj značaj. Pre svega, sa Vukom je i Srbija ušla u književnost koja je početa u Vojvodini i dotle se samo u ovoj negovala. Posle, Vuk je stvorio jedan zajednički književni jezik za celu masu srpskog i hrvatskog naroda. Taj je jezik čist, prirodan, narodni, a dotle je bio jezik nečist, pomešan, polusrpski, poluslovenski, i koji nije odgovarao govoru ni jednog kraja srpskih zemalja. Naposletku, Vuk je posredno uneo i pravi nacionalni duh u književnost. On je stvorio podlogu za narodnu književnost. On je izneo pred srpske pesnike nove motive, novu metriku, jedan nov dotle sakriven izvor za pesničku inspiraciju. On je dao pravo nacionalno obeležje našoj književnosti.

Kad je reforma bila izvedena jedanput megju Srbima, ona je odmah primljena od strane Hrvata. Videli smo da je u Hrvatskoj tada bila jedna malena provincialna književnost pisana domaćim kajkavskim narečjem. I ako je ona imala nove praktične ciljeve, ona je ipak samo životarila. Bila je suviše uska i oskudna, i nije imala daha ni poleta. Naročito, nije imala budućnosti sa svojim provincialnim narečjem. Zato se ona pod neposrednim uticajem velike srpske reforme, odmah i sama reformisala. U Zagrebu koji je duhovno središte Hrvata, izvršio je, uz pripomoć jedne lepe književne plejade, tu reformu Ljudevit Gaj.

Rogjen u Krapini 1809, Gaj izuči osnovne i srednje škole u rodnom mestu, Varaždinu i Karlovcu. Više škole

učaše u Beču, Gracu i Pešti. Već u ovom poslednjem mestu, on poče svoje misli o reformi jezika. To učini pod uticajem žarkog panslavista Jana Kolara, tada pastora slovačke opštine u Pešti, koji bejaše vrlo oduševljen srpskim jezikom i tražaše da ga svi južni Sloveni usvoje. Ali to on naročito učini upoznavši se sa srpskim narodnim pesmama i Vukovim radom uopšte.

Gaj je još bio gjak kad je 1830 napisao "Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja," u kojoj već tražaše jedinstvo pravopisa. Docnije, po završenim školama, 1834, on poče izdavati "Horvatsko-slavonsko-dalmatinske novine," sa književnim dodatkom "Danicom horvatskom, slavonskom i dalmatinskom." Ubrzo, 1836, on promeni ime i karakter svojih novina i književnog dodatka. One postaše "Narodne ilirske novine," a dodatak "Danica ilirska." Tu Gaj promeni svoj jezik. Umesto lokalnog kajkavskog narečja, on uvede narečje štokavsko. On tu uze kao književni jezik hrvatski onaj isti koji je Vuk uzeo i uveo kao književni jezik srpski. On reformisa i pravopis, i zavede u latinici fonetičan pravopis, sličan Vukovu. On poče u isto doba buditi nacionalnu svest Hrvata. On stvori naročiti kulturni i narodnosni pokret megju njima—*ilirizam*. Taj pokret imagjaše svog moćnog odjeka i u političkom životu Hrvatske. To je i učinilo da vlada zabrani ime ilirsko, i nastojaše da se pokret ugasi. To je bilo 1843. Gaj se tada povuče u privatan život i življaše zaboravljen sve do smrti, 1872.

Ovim lepim umnim pokretom, koji je Gaj sa svojim drugovima izveo, hrvatska književnost je ušla u mnogo šire kolo i ujedinila se sa srpskom književnošću. Njime je konačno izvršeno narodno jedinstvo Srba i Hrvata.

Pokret ovaj imao je svoj odjek i megju Slovencima. Jedan od njihovih najboljih pisaca, Stanko Vraz, pristade uz Gajevu reformu, i usvoji srpsko-hrvatski jezik kao slovenački književni jezik. Ali ostali slovenački pisci ne pogjoše za njim. Oni ostadoše pri svom lokalnom narečju kao svom književnom jeziku.

Ipak, velika reforma ne prestajaše da ih zanima. Ako ne po jeziku, ona ih zanimaše po pravopisu. Više je pravopisnih reforama bilo tada predlagano i izvogjeno po Slovenačkoj. Petar Dajnko (1787—1873) predložio je 1824 izvestan sistem pravopisa—tzv. "dajnčicu.' Franja Metelko (1789—1860) stvorio je 1825 drugi pravopis—"metelčicu." Ti su sistemi bili prelazni. Tek kad je Gaj usvojio fonetičan pravopis sličan Vukovu, mogli su i Slovenci konačno izvesti reformu pravopisa.

Tako je tu reformu izveo jedan od najvažnijih i najuplivnijih slovenačkih pisaca Janez Blajvajs (1808--1881). Slično Gaju, i on je osnovao novine,—"Novice," kako ih on naziva. On je to učinio 1843, onda kad je Gaj prestao. Svoje novine on je izdavao za narod, u najširem smislu. S toga je njihov program ne samo usko književni, nego i program zemljoradnički, u isto doba,—najširi, i najraznovrsniji program. Sve što se odnosilo na narodni život nalazilo je mesta u tom listu. List je bio vrlo popularan, i imao najbolje tadašnje saradnike. To je bio centralni organ slovenačke književne radnje. Trajao je do 1858. Jeziku i pravopisu posvetio je Blajvajs u tom listu veliku pažnju. On je često uzimao srpsko-hrvatske reči u svoj književni jezik, i hteo da približi slovenačko narečje jeziku Vukovu i Gajevu. On je potpuno usvojio Gajev pravopis, i od 1846 stalno ga uveo u svoj list. Time

je on vrlo mnogo učinio za zbliženje slovenačke lokalne književnosti s opštom srpsko-hrvatskom. Jedinstvo jezika nije se moglo izvesti, ali sve što se moglo učiniti—pravopis, što veća zajednica reči—da se zbliže Slovenci sa Srbohrvatima, Blajvajs je učinio. On je time mnogo doprineo da se i slovenačkoj posebnoj književnosti da onaj isti nacionalni i jugoslovenski karakter, koji je nešto ranije bio dat književnosti srpskohrvatskoj.

Tako je reforma jezika i pravopisa izvela u glavnom narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca i dala najpouzdaniju osnovu za razvijanje jedne zajedničke jugoslovenske književnosti.

(*b*) *Književna radnja*

Reforma jezika i pravopisa bila je vrlo važno delo. Po toj važnosti, kao i po načinu na koji je reforma vogjena, svi književnici prve polovine 19 veka uzeli su učešća u njoj. Oni su svi bili za nju ili protiv nje, i delili su se tako u grupe. Oni su bili za Vuka ili za "Slavenosrbe," za Gaja ili za stari "horvatski" jezik za Vraza ili za Blajvajsa. Ali književnost ovoga perioda nije potonula sva u polemiku oko te reforme. Noseći obeležje njeno, ona se ipak samostalno razvijala, prema svojim opštim potrebama. Književni rodovi su išli svojim putem. Napredak uopšte bio je vrlo veliki.

Prilike su bile povoljne za takav napredak. Srbija se bila oslobodila, i stala se odmah uregjivati kao moderna država. Njen udeo u književnosti postaje lavovski, s radom Vukovim. Crna Gora takogje se počela uregjivati. Njen gospodar, vladika Rade, inače P. P. Njegoš, uvodi korenite reforme. Sam odmah ulazi u književnost i postaje najveći

srpski pesnik, kao što ćemo videti. Bosna i Hercegovina takogje postaju književno aktivne. U Hrvatskoj Gajeva reforma izaziva narodnosni i politički pokret. U slovenačkim zemljama dešava se što se davno nije desilo. Ugovorom požunskim (1805) i šenbrunskim (1809) Napoleon dobija Kranjsku, Korušku, Goricu-Gradišku, pored Dalmacije, Istre i delova Hrvatske. On ih sastavi ujedno, pod jednu upravu, kao "ilirske provincije." On uvede narodni jezik u škole i upravu, gde je dotle krajnja germanizacija svim sredstvima uništavala slovenački jezik. Za kratko vreme dok vladaše (do 1815), nov polet se oseti megju Slovencima. Uopšte, u svim jugoslovenskim pokrajinama počinje nov život, mnogo povoljniji za narodnu književnost.

Poezija se jako razvila. To važi za lirsku i za epsku. Ima dosta pesnika koji je neguju.

U ćirilovskoj književnosti najvažniji su sledeći.

Vladika Lukian Mušicki (1777—1837) jedan je od najbolje književno obrazovanih ljudi svoga vremena. S toga je bio vrlo koristan kulturni radnik. Kao pesnik bio je vrlo cenjen u svoje vreme i vrlo slavljen. On piše ode; četiri sveske oda predstavljaju njegovu poeziju. U njima slavi veru, ime, jezik srpski. Piše ih povodom važnijih kulturnih dogagjaja u Srpstvu, ili u spomen uglednim ličnostima. Kopira Horacija i Klopštoka, i piše u klasičnom stihu. Ide za uzvišenijim mislima. Ali nema mnogo poezije; suv je, hladan, didaktičan.—Takogje jako slavljen u svoje vreme bio je i Sima Milutinović (1791—1847). Njegovo glavno delo je epski spev "Srbijanka" (1827). Predmet speva je ustanak srpski pod Karagjorgjem i Milošem. Ali spev nema umetničke celine. U njemu nema jake unutrašnje veze megju predmetima koji su opevani. On u stvari predstavlja

niz zasebnih momenata iz ratne, diplomatske i kulturne istorije Karagjorgjeva ustanka. On je pre letopis nego epopeja. Karakteri nisu razvijeni, nema jakih opisa, ni dikcija nije poetična. S malim izuzetkom, dikcija je vrlo hladna, suhoparna, prozna. Uz to, ona je nejasna, tamna, mutna. Katkad ima u sebi čudne skokove, besmislice, ludosti. Čudan je naročito jezik. U njemu su skovane reči i nerazumljive konstrukcije, a bez potrebe. Druga važnija dela Milutinovićeva jesu: "Dika crnogorska," drama iz istorije Crne Gore; "Obilić," tragedija; "Istorija Srbije," koja obuhvata samo 1813—1815; "Istorija Crne Gore," od početka do novijeg vremena; kraći spevovi i pesme.—Jovan Hadžić (1799—1869) više se pročuo svojim suparništvom prema Vuku i njegovoj reformi nego svojom poezijom. U poeziji je bio, u ostalom, omiljen gjak Mušickoga i verna pristalica klasičarske škole.

Ali su od svih ovih pesnika odmakla daleko dvojica, koji su učinili prelom u razvitku naše poezije. Prvi je Branko Radičević.

Rogjen 1824 u Brodu u Slavoniji, Branko učaše osnovnu i srednju školu u Zemunu, Karlovcima i Temišvaru, a zatim prava i medicinu u Beču. U Beču je tada bio Vuk, i naš mladi studenat medicine,—koji će ubrzo umreti (1853) od suhe bolesti,—pod upustvom i zakriljem ovog starog patriarha naše književnosti, odmah nauči i zavoli poeziju naših narodnih pesama, njihove motive, metriku, duh. On poče u tom duhu i sam pevati. To je za onda bila čitava revolucija, za ono vreme klasičarskog podražavanja, nenarodnih motiva i metrike. Time je Branko odista prokrčio nov put srpskoj poeziji, doveo je na nacionalno zemljište.

Branko je bio mlad talenat, lak, mio, s neverovatnom

živošću i lakoćom, s puno osećanja vedrih, veselih, vragolastih, kakve imaju mladi gjaci. Ćesto on ima laku setu jednog zaljubljenog srca. Katkad, ma da regje, ima dubinu osećaja koju je mogla izmamiti tragična sudbina njegova, što je vrlo rano salomila njegov lepi život. Branko je pisao pored lirskih pesama, još i pamflete u stihovima, srčane i duhovite. Takav je njegov "Put" u kojem je ismejao Vukove protivnike i tadašnje bezbrojne nadripesnike. Pisao je i poveće epske pesme:—"Gojko," "Hajdukov Grob," "Stojan," "Utopljenica" itd.—u kojima je bio slabiji.

Drugi pesnik je veći od Branka, mnogo veći, najveći srpski pesnik; to je Petar Petrović Njegoš.

Rogjen 1813 na Njegušima u Crnoj Gori, on izuči neka osnovna znanja u Boki Kotorskoj, zatim neki slobodni privatni kurs na Cetinju kod Sime Milutinovića, koji se za Njegoševa detinjstva na Cetinju bavio. Vrlo mlad, 1830, zakalugjeri se. Postade uskoro vladikom, imajući po tadašnjem uregjenju ove malene teokratske monarhije i kneževsku vlast u svojim rukama. Kao takav, kao knez-vladika, on proživе dosta, ponajviše u čitanju i razmišljanju, u cetinjskoj osami, koju s vremena na vreme prekidaše dužim putovanjima po Rusiji, Austriji, Italiji. Svoj književni rad počeo je vrlo skromno, pišući kratke, beznačajne pesmice, mahom u duhu narodne poezije, tamošnje crnogorske slabije narodne poezije. Izdao ih je u dve zbirčice pod naslovom "Pustinjak cetinski" i "Lijek jarosti turske," obe 1834. Docnije, usled sve obimnije i jače lektire koju potpomagaše postupno učenje tugjih jezika, i usled sve dubljeg razmišljanja o problemima moralnim i filosofskim,—Njegoš poče ulaziti u veće i teže spevove. On napisa "Luču mikrokozma" (1845), spev filosofskih i uzvišenih

misli, koji zasnova na jednom epizodu Miltonova "Izgubljena raja."

Posle, 1847, ugje u još dublja i jača dela. Napisa "Gorski Vijenac," koji je vrsta drame u antičkom smislu, kao "Persianci" Eshilovi. U njemu je opevan jedan važan istoriski dogagjaj iz početka 18 veka, istraga poturica u Crnoj Gori, oslobogjenje Crne Gore od Turaka. Što karakteriše i odlikuje ovo delo, to je najpre sastavljanje njegovo na podlozi narodnih pesama koje se za pomenuti dogagjaj vezuju. Zatim je tu široka epska zamisao, tačno i živopisno slikanje crnogorskih tipova, sa malo humora uz to, lokalna boja i uopšte puno nacionalno obeležje. Posle, tu je visok polet misli, duboka filosofija života, pesimizam i gorčina jednog velikog duha, snažan patriotizam jednog narodu istinski odanog čoveka. Najzad je tu veličanstvena dikcija sa divnim lirskim mestima, s bogatom kitom jakih, kratko kazanih stihova koji jedan za drugim nižu uzvišene misli u besprekornom obliku antičke sentencije. Sve što je osećao i video, Njegoš je uneo u to delo. Ceo svoj lični roman zakopao je tu. A to je roman jednog civilizovanog vladara nad narodom poluvarvarskim, jednog filosofa u sredini neznalica i neprosvećenih, jednog žarkog rodoljuba u prilikama u kojima ne može da učini svome narodu ništa od onoga što bi zeleo, jednog titanskog duha koji je vezan i sprečen u svom poletu, rečju, jednog okovanog Prometeja, ali Prometeja "pred čijim nogama ni jedna okeanida nije zaplakala." Kad ga je jedanput jedan engleski lord, očaran njegovim poznanstvom u Neapolju, zamolio da mu da svoju sliku i na njoj napiše stihove za uspomenu, Njegoš mu je dao sliku, ali stihove nije napisao. "U nas Srba,—rekao je on,—ima jedna pesma koja kaže da se more pretvori u mas-

tilo a nebo u list knjige bijele, naši se jadi ne bi mogli ispisati." Te je jade, megjutim, narodne i svoje lične, on umetnički ispisao u "Gorskom Vijencu," najboljem delu srpske književnosti.

Posle "Gorskog Vijenca" i sem njega, Njegoš je napisao, pored nešto kraćih pesama, još samo "Šćepana Malog" (1851), nedramatičnu dramu iz crnogorske istorije. Ostavio je u rukopisu "Slobodiadu," epsko delo, opet iz crnogorske istorije, sastavljeno još u mladim godinama, i početak prevoda Omirove "Iliade" kao i "Slova o polku Igorevu."

U književnosti pisanoj latinicom, poezija se javlja u novom patriotskom duhu odmah s početkom veka. Antun Mihanović (1796—1862)—značajna figura onog doba, i koji je već 1815 napisao važnu i uplivnu knjižicu "Reč domovini," u kojoj je branio prava hrvatskog jezika protiv tadašnjeg svevlasnog latinskog—važan je i kao pesnik. Pevao je vrlo malo, ali je njegova pesma poznata hrvatska himna "Lepa naša domovino." Pavle Štos (1806—1862) jedan je od prvih budilaca narodne svesti. U svojoj poznatoj pesmi "Kip domovine" (1831) on čini vatreni apel na Hrvate i njihovo rodoljublje. Dragutin Rakovac (1813—1854), jedan od prvih pomagača Gajevih, pisao je takogje patriotske i druge pesme. Tako i Ljudevit Vukotinović (1813—1893), Vjekoslav Babukić i drugi.

Ali je najvažniji Stanko Vraz (1810—1851), pohrvaćeni Slovenac, najoduševljeniji pristalica ilirske ideje i književno najspremniji megju ilirskim pesnicima. Njegovo najpoznatije delo su "Gjulabije" (1840), gde su ljubavne i patriotske pesme. Prve su ispisane u slavu mlade i lepe Ljubice, Gajeve rogjake, a druge su u slavu slovenačkih zemalja ili Slovenstva uopšte. Njegovi "Glasi iz dubrave žera-

vinske" (1841) sadrže romance i balade. "Vijenac soneta" (1845) se broji "u najljepšu ljubavnu poeziju hrvatske literature." "Gusle i tambure" (1845) sadrže pesme mahom lirske ali i dobar deo šaljivih i satiričnih pesama. Vraz je uopšte imao naročiti dar za satiru. On je bio i književni kritičar. On je osnivač te kritike u Hrvata. Svoje književne misli naročito je razvijao u svom listu "Kolu" (1842 i dalje).—Petar Preradović (1817—1872), potonji general, jedan je od najboljih liričara naših toga doba. S početka je pevao nemački—taj jezik nije, u ostalom, ni docnije u svojoj poeziji zanemarivao—ali, u opštem pokretu, i on je srećom počeo pevati narodnim jezikom. Ispeva mnogo pesama ljubavnih, patriotskih, prigodnih, s puno zrelih i poetskih misli, lepih književnih obrta, dobre i klasične forme. Takve su sve, počevsi od one koja čini datum u njegovu pevanju i koja je odista dobra—"Zora puca, biće dana"—pa do one starinske, sentimentalne i lepe "Miruj, miruj, srce moje." Ispevao ih je od svake ruke; važnije su patriotske ode Zrinjskom, Jelačiću, Štrosmajeru, kao i venac patriotskih soneta "Milim pokojnikom." Sem tih lirskih pesama, pisao je i epske:—"Lopudsku siroticu," lepu romantičnu istoriju, koja je ostala nedovršena;—"Prve ljude," filosofsko-religiozni spev;—"Pustinjaka"; i t. d. Još je pisao i drame:—"Marko Kraljević," "Vladimir i Kosara."—Iz Herzegovine je Fra Grgo Martić (1822—1905) epski pesnik. Čuven je naročito sa svojih "Osvetnika," speva u sedam pevanja u duhu i stihu narodnih pesama, u kojem peva noviju borbu Hercegovaca za oslobogjenje i njenog junaka Luku Vukalovića.

Ali je najači i najveći od svih ovih pesnika Ivan Mažuranić.

Rogjen 1814, on je još vrlo mlad, kao gjak gimnazije, počeo pisati pesme. Docnije kad su krenute "Novine" i "Danica," i kad je on završio nauke u Ugarskoj, Mažuranić je stao pevati više. Pesme su mu bile u duhu narodnom, ili u duhu klasičnom, ili u duhu starih dubrovačkih pesnika, koje on dobro znagjaše i visoko cenjaše. Plod te ljubavi prema dubrovačkoj poeziji bila je i popuna Gundulićeva "Osmana." Mi smo rekli da je "Osman" ostao nedovršen. Mažuranić je uzeo da popuni (1844) što je nedostajalo u njemu. On je to izvršio odlično. 1846 štampa "Smrt Smail age Čengića," svoje najbolje delo. U burnim vremenima 1848, Mažuranić se sav dao na politiku, kojom se bavio sve do 1867, kad se za izvesno vreme povukao iz javnog života. U godinama 1873—1880 bejaše ban Hrvatske. Umre 1890.

"Smrt Smail age Čengića" maleni je spev, ali je pravo remek delo. Izvesnim osobinama, ono može stati uz "Gorski Vijenac." Mažuranić dostiže katkad jačinu Njegoševa duha, u najboljim delovima svoga speva. U spevu je naslikan jedan epizod iz novije crnogorsko-hercegovačke borbe za oslobogjenje. To je osveta crnogorska nad jednim od ugnjetača narodnih, Turčinom Čengićem, 1840, u kojoj je uzeo vidno učešće vojvoda crnogorski Novica Cerović. Mažuranić je taj epizod opevao s dobrim poznavanjem predmeta, i dao je spevu potpuno lokalnu boju. On je ceo spev izradio u vanredno živim i plastičnim slikama. Slike su te u oštrim, jasnim, krupnim i izrazitim potezima. Ima romantičnosti u spevu, i radi potrebnih efekata menjane su i bitne istoriske crte dogagjaja; tako je Novica učinjen Turčinom koji se docnije pokrsti. Ali je dikcija speva sjajna: katkad u retorskom isticanju, katkad u izrazitim

slikama, katkad u konciznim sentencijama. Spev ima i dosta dramatičnosti, i slikarskih i retorskih efekata. Stih i ritam su takogje vrlo privlačni. Oni su raznovrsni, lepo kombinovani megju sobom, i jedan odmenjuje drugi prirodno i u lepim kadencijama.

Ako bi se činila mala paralela izmegju Mažuranića i Njegoša, moglo bi se reći ovo. Njegoš je filosof pesnik, Mažuranić je umetnik. U prvoga je misaoni ton, ideje, jak duh; u drugoga su slike, opisi, dramatični efekti. Po duhu i školi, Mažuranić je romantičar, Njegoš realist, ako se tako može reći. Njihovo slikanje Turaka može poslužiti kao primer toj razlici. U Mažuranića je to slikanje romantično; u Njegoša je realno. Po obimu genija i talenta, Njegoš ima uzvišenosti i nežnosti, i lirskog elementa uopšte, ali ima i izvrsnog humora i šale; Mažuranić nema ovo drugo. Po dikciji, obojica su jaki. Mažuranića je vrlo prijatno čitati; on ima veštine, pored jačine. Njegoš, gde god ga otvorite, jak je. Kao pojava, Njegoš je aktivniji u književnosti nego Mažuranić. "Gorski vijenac" je veće delo, opsežno, zamašno, prava narodna epopeja. "Smrt Smail-age" mala je stvar, epizod, sličica iz istorije, ali se i ta sličica diže do pune epske visine. Na nesreću, ni jedan ni drugi nisu dali svoju meru u književnosti. Njegoš je umro vrlo mlad, a Mažuranić prestao da piše vrlo mlad.

Sa strane Slovenaca, prvi je po vremenu i važnosti Valentin Vodnik.

Rogjen 1758 u jednom selu u Kranjskoj, Vodnik izuči osnovnu skolu privatno i u blizini svog rodnog mesta. Gimnaziju svrši u Ljubljani (1770—1775), a više škole u franjevaca u Ljubljani. Od 1784 on je već duhovnik. Kao takav, on je bio sa službom u najlepšim mestima kranjske

zemlje, na bledskom jezeru i na bohinjskom jezeru. To je možda pripomoglo da se u njemu probudi ili učvrsti pesnički poziv. Što je još tome pripomoglo i što je bitno uticalo na ceo njegov književni rad, to je poznanstvo koje učini 1793 na Bohinju s baronom Žigom Cojzom (1747—1819). Ovaj milionar i bogati posednik rudnika u Bohinju, bio je velik mecena slovenački. Ne samo Vodnik, nego i Kopitar, Metelko i drugi najbolji slovenački književnici uživali su njegovu štedru pomoć i potporu. Cojz je naručio Vodniku da napiše kalendar ("Velika pratika") za 1795. Na Cojzovo zauzimanje Vodnik je došao sa službom u Ljubljanu, gde je 1797 počeo izdavati novine "Ljubljanske novice." U Ljubljani Vodnik postade nastavnik na gimnaziji, i imade mnogo više prilike i podsticaja za književni rad. To naročito beše za vreme Napoleonove vlade u slovenačkim zemljama (1809—1815). Tada, u to lepo doba slovenačke istorije, kad je otpočelo bugjenje narodnosti po slovenačkim zemljama, kad je slovenački jezik došao do svog prava u javnom životu,—Vodnik je bio jedan od najačih pomagača Napoleonova režima, apostol novog slovenačkog preporogjaja. On je tada zauzimao i dosta važno mesto upravitelja ljubljanske gimnazije. Kad se ponova vratio austriski režim, Vodnik je izgubio svoje mesto i došao u pensiju. Živeći skromno i oskudno, on umre 1819.

Vodnik je tvorac nove slovenačke književnosti. Njegov je rad svestran. Pri ragjanju jedne nove književnosti, on je gledao da svima potrebama njenim odgovori. On je uregjivao kalendare i novine—prve kalendare i prve novine slovenačke. On je pisao povest Kranjske, slovenački bukvar, slovenačku gramatiku, francusku gramatiku, veronauku, slovenački rečnik, kao i spise iz arheologije i numiz-

matike. Svim tim knjigama budio je on patriotizam u svom narodu i pripremao ga za potrebe novoga doba.

Ali najveća njegova zasluga je u poeziji. On je otac slovenačke poezije. Prvi je pevao prave slovenačke pesme. Pevao ih je za narod i u narodnom duhu. Njegove su pesme proste, lake, iskrene, mahom u kratkom stihu i jednostavnom ritmu. Više je kratkih zbiraka napisao: "Pesmi za poskušnjo" (1806), "Pesmi za brambovce" (1809), "Pesmi Anakreontove" (posmrtno izdanje). Sem toga, ima i drugih pesama. Najčuvenija je "Ilirija oživljena" (1811), apoteoza novoj Iliriji koju je Napoleon stvorio, puna poleta i rodoljublja. Čuvena je i lepa pesma "Moj spominik," čiji su poslednji stihovi uzeti za grobni natpis pesnikov.

Uz Vodnika i posle njega bilo je još pesnika. Ali je najvažniji Franja Prešern. To je najveći pesnik slovenački. Što je Njegoš u Srba, što je Mažuranić u Hrvata, to je Prešern u Slovenaca. On je treći clan ove velike porodice jugoslovenskih pesnika.

Rogjen 1800 u kranjskom selu Vrbi, Prešern je učio osnovnu školu u obližnjem selu Ribnici, a gimnaziju u Ljubljani. Po svršetku gimnazije, učio je prava u Beču, gde je položio doktorat 1828, i vratio se u Ljubljanu, gde je dobio vrlo skromnu državnu službicu. Tu je prvi put postao književno aktivan. Nekoliko mladih darovitih slovenačkih književnika—Matija Čop, Miha Kastelec i dr.—osnovali su 1830 godišnji almanah za književnost, pod imenom "Kranjske Pčele," i tu je Prešern objavio svoje u glavnom prve pesme. Prešern nije dugo ostao u državnoj službi. On se spremi za advokata, položi advokatski ispit, i 1832 stupi kao pisar u kancelariju Dr. Hrobata u Ljubljani, gde dugo ostade. Tu on dožive svoju platonsku nesrećnu ljubav

prema bogatoj i lepoj Juliji Primčevoj, kojoj u čast ispeva svoj najlepši ciklus, "Sonetni venac." Prešern je bio i inače nesrećan u životu. 1846 je jedva postao advokat u Kranju. Ni tada nije živeo slobodan od duga i bede. 1847 izdao je svoje skupljene "Pesme." 1849 je umro.

Prešern nije dubok filosofski pesnik. On je umetnik u velikom stepenu. On je uopšte topal, iskren, prirodan;—takav je u "Strunama," "Pod oknom," "U spomen Matije Čopa" itd. On je katkad satiričar;—takav je u "Zapisima." Ali on je vrlo nežan, jak i izvrstan u pesmama "Nevenčana mati," "Duvna i kanarinka," "Oproštaj od mladosti," "U spomen Andrije Smoleta." Prirodan pesimizam oseća se u njegovu vrlo lepom sonetu "O Vrbo, srećna...," u kojem je složio svoja najprisnija osećanja i žaljenje za promašenim životom. Najbolji je u "Sonetnom vencu." Tu je najviše artist, a tu je, s tehničke strane, i virtuoz. "Venac" se sastoji iz četrnaest soneta. Svaki sonet počinje poslednjim stihom ranijega. Svi ti ponovljeni stihovi čine jedan samostalan sonet (magistrale). Početna slova toga soneta daju ime Julije Primčeve. Svih tih četrnaest soneta, megjutim, u prkos izuzetno teškoj tehnici u kojoj su ragjeni, izražavaju, vrlo čisto i vrlo lepo, nežne, diskretne, graciozne osećaje jednog nesrećno zaljubljenog pesnika, kao i krepku veru jednog velikog patriote u budućnost svoga naroda.

Prešern je pisao i jedan ep, "Krštenje na Savici." To je spev iz stare slovenačke istorije, iz doba prvoga prelaska njihova u hrišćanstvo. Spev ima dobre opise, prirodan tok pričanja, momente dramske jačine, sve bitnije crte romantične poetike.

Proza u ovom periodu nije tako sjajna kao poezija. Ipak i ona pokazuje katkad vrlo dobre obrasce.

Roman nije samo preveden, nego ima i izvornih crta. Tipski je predstavnik nekada omiljeni Milovan Vidaković (1780—1841). Njegovi su romani: "Usamljeni junoša," "Velimir i Bosiljka," "Ljubomir u Jelisijumu," "Kasija carica," "Siloan i Milena," "Ivo Zagorica," "Selim i Merima." Ti su se romani svojim temama mahom vezivali za isvesne sjajnije ili žalosnije momente iz srpske istorije, što im je davalo nešto izvornih crta. Oni su ipak vrlo slabi, fantastični i neliterarni.

Drama se razvila bolje od romana. Prevodnu dramu najviše je negovao Joakim Vujić (1772—1847). On je prevodio ponajviše Kocebua, zatim Iflanda, Ekartshausena, Vajserturnovu i druge manje važne predstavnike tadašnje nemačke drame, a uz njih i talijanske i magjarske. Originalnu dramu su negovali Lazar Lazarević stariji, Stefan Stefanović, i drugi.

Ali je njen najizrazitiji predstavnik Jovan Popović Sterija (1806—1856). Ovaj solidni i trezveni književnik, sa tada retkom književnom spremom i lepim darom, pisao je i pesme. Njegova zbirka "Davorje" (1854) pokazuje pitom pesnički temperamenat, mudre misli, simpatičnu melankoliju. On je uz to napisao dosta drama. To su: "Svetislav i Mileva," "Miloš Obilić," "Nahod Simeun," "Vladislav," "Smrt Stevana Dečanskog," "Hajduci," "Lahan," "Skenderbeg," i dve alegorije. Više nego drama, Popović ima komedija. Komedije te su i bolje nego drame. One su mahom komedije karaktera u molierskom duhu. One se odlikuju interesantnim opažanjem, lokalnom bojom, veselim dialogom, i ako imaju često mana u kompoziciji i inače. To su "Laža i paralaža," "Kir Janja," "Zla žena," "Pokondirena tikva," "Ženidba i udadba," "Beograd nekad

i sad," "Prevara za prevaru," "Volšebni magarac," "Džandrljivi muž," "Sudbina jednog razuma," "Rodoljupci."

Sem romana i drame, negovani su i drugi prozni rodovi:—*književna kritika.* Nju je počeo Vuk, rekli smo, i njegova kritika na Vidakovićeva "Ljubomira" prva je kritika srpska (1817). Vuk je izazvao i druge na književnu kritiku, književnu polemiku. Tako su u nju ušli Milovan Vidaković, Jovan Stejić, Gj. Daničić i drugi. *Istorija* je predstavljena najpre popularnim izlaganjima. Po nemačkom istoriku Engelu napisao je popularnu istoriju Srba Dimitrije Davidović (1789—1838), inače važan kao uplivni urednik "Srpskih Novina" (od 1813). Po Rajiću je napisao kraći pregled Milovan Vidaković. Izvorno su radili novu istoriju Vuk, Milutinović, i naročito odlični memoarista prota Matija Nenadović, zatim Lazar Arsenijević Batalaka.

U književnosti pisanoj latinicom, *proza* ima istu važnost.

Romana kao što su Vidakovićevi nije bilo. Tu je odmah počela *novela* kao Atanackovićeva. Prve novele piše Ljudevit Vukotinović. Sa njim je i Kukuljević. Za njima je Mirko Bogović (1816—1893), pesnik, dramatičar, kritičar, čiji se rad na noveli javlja nešto docnije.

U *drami* je najvažniji Dimitrije Demetar (1811—1872), sa nekoliko dobro sklopljenih i brižljivo ragjenih drama u stihu. To su:—"Ljubav i dužnost" (3 čina), "Krvna osveta" (3 čina), i naročito "Teuta" (5 činova). U ovoj poslednjoj, istoriska tema dopustila je piscu da razvije pun ilirski program sa svim oduševljenjem koje se u ilirskom dobu javilo.

Kritike u pravom smislu reči nije bilo. U Hrvata nije bilo koga da povede kavgu. Iliri su bili mirni ljudi, suviše zaneti svojom idejom, pa nisu ulazili u polemiku. Ali se u kritiku mogu ubrojati izvesni spisi narodnosnog značaja, manifesti novog doba, koji su vojevali za pravo narodnog jezika i književnosti. Takvu je kritiku radio Gaj. Pre njega je tako radio graf Janko Drašković (1770—1856). Njegova "Disertacija" (1832) vojuje za prava hrvatskog jezika na suprot magjarskom, kao što njegova "Reč" (1838, na nemačkom) traži simpatije ženskog sveta za narodnu stvar. U *istoriji* najvažniji je Ivan Kukuljević (1816—1889), jedan od najačih činilaca narodnog preporogjaja. Lirski pesnik, pripovedač, dramatičar, političar—sve je on to bio u onim mladim vremenima, i njegova reč imala je često vanredan uticaj i ugled. Trajna mu je zasluga u istoriji i istoriji književnosti. Tu je on nešto docnije zasnovao sistematično izdavanje spomenika, pisao studije iz starije istorije, proučavao dubrovačku i kajkavsku književnost, radio rečnik umetnika, skupljao bibliografiju.

Kod Slovenaca, važan je Matija Ravnikar (1776—1845), koji je za slovenačku prozu ono što je Vodnik za poeziju. Njegovo glavno delo su "Zgodbe svetog pisma," za mladež. Tako je važan i Urban Jarnik (1784—1844). Njegov "Zber lepih ukov" je delo za koje smo rekli da ga je radio po Rajićevu "Cvetniku." U pogledu bugjenja narodnosnog osećaja bio je vrlo koristan Anton Slomšek (1800—1862). On je raznovrstan pisac; pisao je pesme, basne, životopise, članke i rasprave o školi, o narodu, o životu, spise crkvene i razne druge. On je bio središte književnoj radnji u Koruškoj, i docnije u Štajerskoj. On je bio vrlo popularan i omiljen.

3. Druga polovina 19 veka.

Druga polovina 19 veka različna je od prve. Prva predstavlja klasičan period; druga je period koji dolazi posle klasičnog i koji razvija ono što je ovaj stvorio. Prvi period dao je izvanredno dobre obrasce u Njegošu, Mažuraniću i Prešernu; poezija drugog perioda imaće samo da ide za tako velikim obrascima i po već utrvenu putu. Prvi period dao je potpuno narodni duh našoj književnosti; taj će se duh u drugom periodu održati, i Vukova i Gajeva tvorevina biće osnov svoj književnoj radnji novog perioda.

Novi period, megjutim, neće samo ponavljati ono što je klasični period stvorio. On će imati i svojih simpatija i uzora. Narodna pesma je lep obrazac lirskoj poeziji, bogat material za dramu, donekle inspiracija za ep u koliko ga ima, ali narodna pesma nije sve. Ima i drugih uzora sem nje. Ima ih u stranoj književnosti. Uticaji stranih književnosti osećali su se odavna, ali u drugoj polovini 19 veka ti su uticaji bili jači i s više sistema provedeni. Veliki ruski pisci, s kojima se naša publika rano upoznala, imali su svoj udeo u tome. Nešto docnije, francuska književnost počela je vršiti svoj korisni i jaki upliv. U izvesnim pokrajinama, nemačka i talijanska književnost vršile su i dalje svoj uticaj.

Ovi blagotvorni uticaji došli su usled sve jačeg dodira našeg sveta s kulturnim zapadom, i sve jače prosvete megju nama.

Srbija je učinila neverovatan napredak u to vreme. Njena se inteligencija digla do visine na kojoj su te klase u zapadnim kulturnim zemljama. Svoju prvu kulturu Srbija je primila od Vojvodine; ona se, megjutim, u ovom

periodu toliko kulturno osnažila da je postala obrazac ne samo Vojvodini nego i svima srpskim zemljama.

U Hrvatskoj zbile su se slične kulturne i književne promene. Posle ilirskog oduševljenja, nastao je u Hrvatskoj ozbiljan i solidan rad, naročito na nauci. Više književnih i naučnih društava i listova pojavi se odmah od 1850. Štedrom pomoću biskupa Štrosmajera stvorena je Jugoslovenska Akademija 1867, i Universitet 1874.

Megju Slovencima, iza burnih vremena 1848, javlja se bujan narodni i kulturni život. Više književnih listova— "Slovenski Glasnik," "Ljubljanski Zvon"—pojavilo se pošto su prestale "Novice" Blajvajsove. Književna kulturna i naučna društva takogje se javiše:—Društvo sv. Mohora 1852, Matica Slovenska 1864, Dramatično Društvo 1867, Družba sv. Ćirila i Metoda 1884. Akademije ni universiteta nemaju Slovenci kao što imaju Srbi i Hrvati; Akademiju im zamenjuje Matica slovenska.

Usled celog ovog napretka, napredovala je i književnost.

Poezija, naročito lirska, jako se negovala.

U ćirilovskoj književnosti posle Branka sve je zacvrkutalo, ponajviše na njegov način. Docnije su došli i drugi načini, po ugledu na tugje pesnike.

Važniji pesnici su sledeći. Jovan Jovanović Zmaj (1833—1904) jedan je od najačih i najpoznatijih posle Branka. Napisao je "Gjuliće" (1864) i "Gjuliće uveoke" (1872), dve vanredno jake zbirke pesama, naročito poslednja. One će mu ostati njegovo najbolje delo, i jedno od najboljih dela naše lirike. One su čista ljubavna poezija, prosta, prirodna, prisna. Pored ljubavnih, Zmaj je ispevao jednu masu vrlo dobrih satiričnih i patriotskih pesama. On je opevao mnogi dogagjaj svega vremena, kudeći i isme-

vajući slabe strane a uznoseći ono što je lepo i svetlo, i njegova lira postala je time vrlo nacionalna. Zmaj je u visokom stepenu narodni pesnik. On je, naročito u svojim poslednjim godinama, i dečji pesnik. On je i prevodio dosta. Najbolji su mu prevodi iz Mirze Šafija (Bodenštet) i Petefija. Pisao je i jednu popularnu komediju "Šaran" i jednu romantičnu pripovetku "Vidosava Brankovićeva."—Gjura Jakšić (1832—1878) parnjak je Zmaju. Njih dvojica najbolji su naši liričari u vremenu od Branka do Vojislava. Samo je Zmaj pitomiji, gipkiji, raznovrsniji, a Jakšić ima više strasti, jačine, siline; katkad pada u deklamaciju. Kao Zmaj "Gjuliće," tako i Jakšić ima izvesne pesme po kojima će ostati jedan od naših najboljih pesnika. "Na liparu" je možda najlepša srpska pesma. Jakšić je pisao i pripovetke. Najbolje su one iz Banata:—n. pr. "Srpsko čobanče"; manje su dobre one iz Srbije:—"Seljaci," "Bela kućica," ili iz ratova 1876—1878. Ali pripovetke nisu njegovo najače delo. Slikanje je u njima vrlo nestvarno i romantično. Jakšić ima i tri drame:—"Seoba Srbalja," "Jelisaveta" i "Stanoje Glavaš." One nisu nimalo vešte ni jake, ali imaju poezije.—Treći glavni pesnik ovog perioda je Vojislav Ilić (1862—1894). On je više umetnik nego prva dvojica. On je i mnogo docniji od njih, i javlja se tek kad su oni dali svoje najbolje pesme. On i menja mnogo štošta u našoj poeziji. Do njega forma je često bila zanemarena; Vojislav je naročito polagao na formu. On je dao stihu mnogo više svežine, raznovrsnosti, dostojanstva, i stvorio naročiti dugi stih po ugledu na klasički heksametar. Do njega, motivi su bili više patriotski; Vojislav je uzeo motive više književne, tugje, sasvim nove za srpsku poeziju. Oni su mahom iz klasične starine, iz

španskih balada, iz legende istoka. Vojislav je imao naročiti dar za živopisno. Sa svojom finoćom, otmenosti, ukusom, on je odvojio od tadašnjih konvencionalnih pesnika.—Pored ove trojice, ima u ovom periodu još dosta drugih pesnika, koji su u ovom ili onom pogledu zanimljivi. Medo Pucić (1821—1882), Dubrovčanin, napisao je lepu pesničku pripovetku "Cvijeta," pored drugih mahom rodoljubnih pesama. Jovan Ilić (1824—1901), otac Vojislavov, dao je tako isto lepu pesničku pripovetku "Pastiri," pored balada mahom u istočnjačkom duhu. Jovan Grčić Milenko (1846—1875) ima često simpatične seoske idile s lepim opisima. Dalje su važni: Vasa Živković, Jovan Sundečić, Stefan Kaćanski, Vladimir Jovanović, Nikola Gjorić; od žena: Milica Stojadinovićeva Srpkinja.

U književnosti pisanoj latinicom, "lijepa je kita pjesnika u ovo doba." Luko Botić (1830—1863), Splećanin, pesnik je romantičar. Njegovi epski spevovi—"Pobratimstvo," "Bijedna Mara," "Petar Bačić"—pevaju borbu našeg naroda s Turcima.—Antun Kazali, vrlo originalan kao čovek, ne toliko originalan kao pisac. Pisao je više spevova:—"Lopujska sirotica," "Zlatka," "Glas iz pustinje," "Grobnik," "Ćoso."—Ivan Trnski (1819—1910) dugogodišnji Nestor hrvatskih pesnika, pevao je lake i vedre pesme ("Krijesnice"), satirične ("Zvekan"), prigodne povodom znatnijih dogagjaja, katkad i epske pesme ("Nikola Zrinjski").—Andrija Palmović (1847—1882) nije plodan, ali su mu pesme jako cenjene.—Gjuro Arnold čuven je i hvaljen naročito sa svojih balada.—Hugo Badalić (1851—1900) poznat je kao lirski i epski pesnik a ne manje kao prevodilac Geteova "Fausta" i Šekspirova "Koriolana" i urednik jedne dobre antologije.—Jovan

Hranilović plodan je pesnik, i više je njegovih zbiraka i ciklusa :—" Svakidanke," " Žumberačke elegije," " Podunavčice," " Jesenčice."—Avgust Harambašić (1862—1911) takogje ima zbirke :—" Slobodarke," " Ružmarinke," " Tugomilke," " Nevenke."—Luko Zore je dao vrstu Danteove "Komedije" u svom "Objavljenju," aktualnu i prozaičnu.—Ali je od sviju ovih jači Silvije Kranjčević (1865—1908). On je i najoriginalniji. On je i najbolji hrvatski liričar ovoga doba. Njegove " Izbrane pjesme," kao i " Trzaji " pokazuju jako pesničko osećanje, visinu i polet misli, pesimističnu filosofiju. Kranjčević je " pesnik uznemirenosti, čežnje, slobodne misli." On je pesnik društvene reforme, humanosti, protesta protiv svih zala svetskih. On je i umetnik u dikciji, stihu, jeziku. Ima i veliko značenje u duhovnom životu Hrvatske. Mlagji naraštaj smatra ga za svog slobodoumnog predstavnika i učitelja.—Vrlo je dobar pesnik Josip Bersa.

Nisu ni Slovenci izostali za Srbima i Hrvatima. Naprotiv, dali su više dobrih pesnika. Ne mislimo tu na Ivana Vesela Koseskog (1798—1884), koji je nekad stavljan uporedo s Prešernom, za života ovoga, ali koji je slab pesnik. Pravi su predstavnici slovenačke lirike ovoga doba : Levstik, Stritar, Jenko, Gregorčić. O Levstiku i Stritaru govorićemo docnije kod romana i pripovetke ; za sada ćemo samo reći da su oni bili isto tako dobri pesnici kao i pripovedači i kritičari. Stritar je čak postao " pesnik voditelj na slovenačkom Parnasu." Ali su Jenko i Gregorčić dva ne manje dobra pesnika. Simon Jenko (1835—1869) nesumnjivo je najdarovitiji u svojoj generaciji. On je slovenački Hajne. Laka seta, domaći ton, osećanje prirode, rodoljublje—to su njegove glavne odlike. Dugo je bio

uzor mlagjem naraštaju. Simon Gregorčić (1844—1906), "slavuj Gorice," Stritarev je gjak, potpun i veran gjak. Uspeo je da bude najpopularniji slovenački pesnik. Ni jedan se ne čita kao on. Megjutim, slabiji je od Jenka, i nije vrlo originalan. "Glavna osnova njegovim pesmama je mislena poezija."—O'D. Keteu govorićemo docnije.

Roman i pripovetka razvile su se takogje mnogo. Ima puno književnika koji ih neguju, naročito ovu poslednju.

Prvi je Bogoboj Atanacković (1816—1858). Njegov roman "Dva idola" nije bajka kao što su to romani Vidakovićevi, nego slika iz tadašnjeg društva, iz 1848. Samo je to slika vulgarno-sentimentalna, konvencionalno-plačna i otužna. Slična je i njegova pripovetka "Bunjevka." Po narodnoj tradiciji je ragjena pripovetka "Tri zelene šibljike."—Jakov Ignjatović (1824—1888) je takogje pisao i romane i pripovetke. U romanu je mnogo jači. On je pisao istoriske romane ("Gjuragj Branković," "Kraljevska snaha," "Deli-Bakić") i pripovetke ("Krv za rod," "Manzor i Džemila") koji su suvo pričanje iz srpske prošlosti, ili fantastične stvari nalik na Vidakovićeve, i bez ikakve umetničke primese. On je pisao i humoristične i avanturistične romane:—"Milan Nerandžič," "Trpen spasen." Ovi su mnogo interesantniji. U njima ima i dobrog crtanja. Ali su oni u mnogom vulgarni, rgjavo komponovani i vrlo aljkavo pisani. Najači su mu romani društveni:—"Čudan svet," "Vasa Rešpekt," "Večiti mladoženja," "Stari i novi majstori," "Patnica." Oni slikaju gragjanski, trgovački, zanatliski ili seljački svet i njegovo propadanje. Oni mahom slikaju sredinu u kojoj je pesnik živeo (Sent Andrija) i život onih koje je on lično poznavao, i koji su čak pripadali njegovoj porodici. To je slikanje sa crnim

bojama i sa puno pesimizma. Zbog toga njegovi romani ("Vasa Rešpekt" i naročito "Patnica," njegovo najače delo) ostavljaju vrlo jak utisak, pored svih mana u kompoziciji, stilu, jeziku, pismenosti, ukusu. Ignjatović je ostavio i dosta memoarske radnje za sobom.—Milorad Šapčanin (1841—1895) je pesnik i dramatičar, ne samo pripovedač. Kao pesnik je slab, sentimentalan, plačevan. Kao dramatičar, pisao je patriotske komade:—"Miloš u Latinima," "Zadužbina." Kao pripovedač, često je tako isto slab i otužno-sentimentalan kao i u pesmama, i još više. Od pripovedaka najbolja mu je "Sanjalo," i po njoj će i zadržati lepo mesto u književnosti.—Stjepan Ljubiša (1824—1878) sasvim je drukčiji od pomenutih. S drugoga je kraja, sa dna Dalmacije, dok su ovi iz Vojvodine i Srbije. On je nov, svež, originalan, ni malo u književnoj tradiciji. On je pripovedač od dara koji priča stare lokalne dogagjaje koje narod pamti, i priča ih prosto, prostim jezikom i stilom. Ali to je pričanje tako živo i tako lepo da je to vukovska klasična proza. Ima često humora u njegovim pripovetkama. Najbolje su mu pripovetke: "Kanjoš Macedonović," "Kragja i prekragja zvona," "Gorde." Delimično su istoriski romani s dosta istoriske boje: "Prokleti kam," "Skočigjevojka." "Pričanja Vuka Dojčevića" manje su važna.—Pripovetke Milovana Glišića (1848—1908) uvek su zanimljive, starinski jasne i u jedinstvu efekta održane. U njima ima prijatnog humora:—"Roga," "Ni oko šta," "Šilo za ognjilo," "Učitelj," "Šetnja posle smrti," itd. Ili su to priče nalik na stare gatke:—"Posle devedeset godina." Ili je to jako, realistično crtanje crne i svirepe stvarnosti:—"Svirač." Katkad crtanje ima više nežnosti:—"Prva brazda." Glišić je pisao i komedije. Njegova

"Podvala" bila je dugo vreme jedan od najpopularnijih komada. Uz to on je preveo puno odličnih romana, pripovedaka i drama francuskih i ruskih.

Pomenuti pisci predstavljaju stariju našu pripovetku. Ali oko 1880 godine pripovetka se iz osnova menja. Kao u poeziji, tako se i ovde osetila potreba za što više umetnosti, što pažljiviju obradu, što veće savršenstvo. Kao tamo Vojislav, tako se i ovde našao jedan umetnik. On je i veći i pažljiviji umetnik nego Vojislav, i ima izvanredno jako osećanje mere, harmonije, ukusa. To je Laza Lazarević (1851—1890). On je bolji od dosad pomenutih. On je neosporno najbolji od sviju naših pripovedača i jedan od najboljih megju srpskim piscima. Mali je broj njegovih pripovedaka:—"Prvi put s ocem na jutrenje," "Školska ikona," "U dobri čas hajduci," "Na bunaru," "Verter," "Sve će to narod pozlatiti," "Vetar," "On zna sve," "Švabica," pored izvesnih skica i odlomaka. Ali su one sve stalni uzori jakog crtanja, besprekorne kompozicije i vrlo pažljivog i izragjenog stila. One su gotovo sve mala remek-dela.

Iza Lazarevića nastaje jedan niz pripovedača, koji mahom proističu iz njega, i od kojih svaki ima po nešto novo da doda. Janko Veselinović (1862—1905) radio je naročito seosku pripovetku. On joj je poklonio svoj lepi dar, plodnu maštu, bogastvo pripovedačkih ideja, i prisno poznavanje srpskog seljaka. Samo, on je ispod Lazarevića znatno. Njegove su pripovetke u stvari seoske idile, s više poezije nego stvarnosti. One su mnogobrojne. Kao najbolja smatra se "Kumova kletva." Popularna mu je drama "Gjido." U romanu, kojem je više puta prilazio, nije uspeo. Najbolji je od ovih "Hajduk Stanko."—Plodan

kao i Veselinović, Simo Matavulj (1852—1908) je sušta protivnost ovome. Ni malo poezije, ni malo lirizma, samo suho posmatranje—to su osobine njegove kao pripovedača. U posmatranju on pokazuje naročitu finoću i smelost, izvesne mopasanske osobine, realizam bez književnih predrasuda;—takve su mu pripovetke "Povareta," "Dr Paolo," i više drugih s Primorja. Katkad ima humora, lepog, zdravog, prirodnog humora;—takva mu je naročito ona epska, rableovska šala, "Bakonja fra Brne." Kad je ostavljao Primorje i uzimao da slika život Srbije, bio je slab. Slab je bio i u drami ("Zavjet," "Na slavi"), bolji je u romanu ("Uskok"). Njegovi memoari—"Bilješke jednog pisca"—zanimljivi su u mnogom pogledu.—Vrlo malo umetnik i naročito malo stilist, ali jači po opažanju je Svetolik Ranković (1863—1899). Njegovi romani—"Gorski car," "Seoska učiteljica," "Porušeni ideali"—crne su slike, pesimistične, s dosta ličnog elementa.—Stevan Sremac (1855—1906) je neosporno najbolji humorist megju našim pripovedačima. On je možda i najači po posmatračkom daru megju njima, po daru od prirode i po izragjenosti. S tim darom on nije u stvari ulazio u krupne društvene probleme nego je više imao naviku da se u svom pisanju zabavlja. Ali u njegovu slikanju ima apsolutno tačne psihologije izvesnih duševnih stanja i lokalnih tipova, ima neverovatno mnogo sitnih pogogjenih pojedinosti, ima i dubine katkad. Uz to, tu je neodoljiv humor, prost, prirodan i koji ističe iz tačno pogogjenog slikanja. Katkad ima sete i nežnosti, koje čine vrlo lep utisak. Njegove su glavne i najbolje pripovetke:—"Ivkova slava," "Pop-Ćira," "Vukadin," "Zona Zamfirova." Manje su:—"Božićna pečenica," "Kir Geras," "Čiča Jordan," "Mika i Mikica," i

druge.—Uz ove radili su još na romanu i pripoveci Jovan Subotić, Vladan Gjorgjević (Kočina krajina, Stevan Dušan), Čedomilj Mijatović (Ikonija, Rajko od Rasine, Siromah Marko), Milan Milićević (Zimnje večeri, Letnje večeri; inače dela iz geografije i istorije), dum Ivan Stojanović (filosofske pripovetke: Luko Mali, Žagarac, Gjovo, Gjore), L. Komarčić, Pavle Marković Adamov (Na selu i prelu), Dragutin Ilić, Ilija Vukićević.

U književnosti pisanoj latinicom takogje je lep broj pripovedača. Sto je važnije, tu je roman jače razvijen. Zagrebački pisci imaju više sklonosti ka romanu nego beogradski, koji se više drže pripovetke. Prelazeći ove poslednje, mi smo prelazili u glavnom pripovedače od kojih se tek po koji ogleda u romanu; pristupajući prvim, nalazimo mahom romanopisce, koji u ostalom ne zaboravljaju pripovetku. Zagrebački pisci znaju fakturu romana, njegovu tehniku i razmere; naviknuti su više na taj književni rod i u njemu izvežbani.

Prvi je po redu megju pripovedačima Janko Jurković (1827—1889). Ogledao se u pesmi, političkoj satiri, tragediji i istoriskoj drami. U komediji je bio dobar:—"Pragjedova slika," "Kumovanje," "Imenjaci," "Novi red." U noveli, koja je mahom humoristična, katkad satirična i uvek realistična, bio je možda još bolji:—"Pavao Čuturić," "Petakinja vina," "Sudbina jarac," "Memoari stare grešlje," "Mecenati."

Za njim ide Avgust Šenoa (1838—1881). On je jedan od najvažnijih pisaca hrvatskih, tvorac hrvatskog romana. On je pisao i pesme. Radio je oko pozorišta, kao pozorišni kritičar i kao dramski pisac (komedija "Ljubica"), i aktivno upravljajući zagrebačkim pozorištem. Bio je i urednik

najboljeg zagrebačkog lista "Vijenca." Uredio je i jednu dobru antologiju. Ali mu je glavni rad na romanu i pripoveci. Romani su mu istoriski. Prvi i jedan od najpoznatijih je "Zlatarevo zlato," koje slika borbu gragjana i gospode zagrebačke u 16 veku. "Seljačka buna" je takogje istoriski roman, koji slika bunu u 16 veku pod vogjstvom Matije Gupca. "Kletva" opisuje dogagjaje 14 veka. "Čuvaj se senjske ruke" dobra je istoriska pripovetka iz doba senjskih uskoka. Novele su mu takogje važne:—"Prijan Lovro," "Turopoljski pop," "Barun Ivica," "Ilijina oporuka," "Prosjak Luka," "Karanfil s pjesnikova groba." Ova poslednja, vrlo nežna, vezana je za uspomenu slovenačkog pesnika Franje Prešerna. Ostale opisuju Zagreb, staru Hrvatsku, staleže gragjanski i seljački, kao što mu to čine i romani. Celim svojim radom—romanom, novelama, književnim kozerijama u kojima je vrlo simpatičan—Šenoa diže Zagreb i staru Hrvatsku, populariše ih, čini ih familiarnim publici koja ih dotle nije znala. U svom slikanju on, naravno, nije realist, nego više idealist, romantičar, vaspitač, ali je uvek vešt, zanimljiv, prijatan za čitaoca, kao što je zanimljiva i prijatna njegova figura u književnosti.

Iza Šenoe pomenućemo još dva pisca njegova doba. Mato Vodopić (1846—1893), dubrovački biskup, radio je romane:—"Na doborskijem razvalinama" i "Gjenevrija." Prijatne su mu, i ako malo suve i folklorne, novele iz života dubrovačkog:—"Tužna Jele," "Marija Konavoka." Vodopić je poznat i kao prevodilac.—Josip Eugen Tomić (1843—1906) plodan je i vešt pisac novela:—"Zmaj od Bosne," "Melita," "Udovica," "Izmegju dva plamena," i dr. Manje je dobar u romanu. Pisao je i za pozorište,

mahom narodne komade i komedije (Baron Trenk, Pastorak, Veronika Desinićeva).

Šenoin način brzo se izmenio. Došli su novi koji su hteli više stvarnosti. Prvi je Eugen Kumičić. On je propovednik naturalizma, čime izaziva veliku borbu. U stvari njegov se naturalizam svodi na veću slobodu morala, a umetnost njegova ostaje isto tako romantična i nerealna kao što je bila i pre njega. Romani su mu iz života zagrebačkog i inače:—"Gospogja Sabina," "Olga i Lina." Pisao je i istoriske romane: "Urota Zrinjsko-Frankopanska," "Kraljica Lepa." Najbolje su mu novele iz primorskog života:—"Jelkin bosiljak," "Neobični ljudi," "Primorci," itd. Pisao je i drame:—"Sestre," "Obiteljska tajna," "Petar Zrinjski."—Antun Kovačić († 1889) je drukčiji. Nije naturalista, ali ima grubog realizma, satire, protesta. Mlad je umro, ali bi verovatno, sregjen, dao jače stvari. Njegova pripovetka "Megju žabari" ceni se kao vrlo jaka satira. Njegov roman "U registraturi" ceni se kao "vanredna realistika."—Ali je pravi predstavnik novije struje Ljubomir Babić Gjalski (rogj. 1854). On je pravi i puni realista, začetnik psiholoske škole u Hrvata, Turgenjev hrvatske književnosti, vogja i uzor mlagjih. Ovo su njegova glavnija dela:—"Pod starimi krovovi," zbirka u rodu Turgenevljevih "Lovčevih zapisnika." Novela "Na rogjenoj grudi" hvali lepote rogjene grude i slobode nezavisna čoveka. "Iz varmegjinskih dana" je takogje zbirka novela raznovrsnih, koje mahom slikaju propadanje starih plemićskih porodica. Roman "Radmilović" je pesimistička slika književnih prilika u Hrvatskoj. Roman "Janko Borislavić" je vrsta Fausta: borba duše i života, ideala i stvarnosti. "Osvit" crta ilirsko doba. "U noći" je roman

iz političkog života. Važnije su još "Irinina udaja," "Devojački jadi" i drugi. U svima ovim romanima i pripovetkama Gjalski slika domaće društvo, seljake i inteligenciju, naročito ovu poslednju. On je "najiscrpniji crtač i analitičar hrvatske inteligencije." Crtanje je njegovo mahom pesimistično, predmet propadanje porodice ili ličnosti, tipovi ljudi od sposobnosti koje život pregazi.—Sa Gjalskim, javljaju se i drugi, slični. Iz raznih krajeva domovine dolaze novi pisci koji svoj kraj slikaju. Slavoniju zastupa Josip Kozarac (1858—1906). Za nju su naročito vezani društveni i ekonomski problemi, i Kozarac ih daje u svojim romanima "Mrtvi kapitali" i "Megju svjetlom i tminom." Slična i vrlo dobra pripovetka njegova je "Tena"; važna je i pripovetka "Mira Kodolićeva."—Janko Leskovar je slabiji i manje originalan. Njegovi romani, psihološki po smeru,—"Sjene ljubavi," "Propali dvori"—nisu stvarno slikanje života nego više reminiscencija i imitacija.—Megju jače spada Venceslav Novak (1859—1905). Više je romana i pripovedaka napisao mahom iz primorskog života:—"Pavao Šegota," "Podgorske pripovijetke," "Podgorke," "Nikola Baretić," "Caritas," "Poslednji Stipančići," "Dva svijeta," "Zapreke," "Tito Dorčić." Ovaj poslednji mu je najbolji. To je roman punog obima, s tezom. Svet koji se u njemu slika zanimljiv je. Opšta je kompozicija dobra, kao i tehnika. Ima i izvesne filosofije života. Što nedostaje, to je tačno slikanje i pažljiva motivacija.—Sem ovih na pripoveci i romanu su radili F. Becić, Rikard Jorgovanić, Fran Mažuranić ("Lišće").

U Slovenaca,—koji nisu imali roman i pripovetku prvoj polovini 19 veka—ovaj rod se brzo i dobro razvio.

Prvi je začetnik u ovom rodu Franja Levstik (1831—

1887). Aktivnost ovog darovitog književnika, kojega smo upoznali kao pesnika, bila je velika i raznovrsna. On je uzimao učesća u svim granama javnog života u Slovenačkoj. On je jedno vreme bio duša celog narodnog pokreta. Ali je naročita zasluga njegova u književnosti. On je stvorio prvu pripovetku. To je "Martin Krpan" (1858). Priča je kratka, i predmet joj je isti koji i u Ljubišinu "Kanjošu." Uzet je iz narodnog predanja, koje je isto u Kranjskoj kao i u Paštrovićima. Ali je ta pripovetka napisana "u tako domaćem duhu i tako lepom narodnom jeziku" da tako što Slovenci dotle nisu videli. Levstik je stvorio i kritiku slovenačku. On je bio "najrazboritija kritična glava toga doba." Kritika njegova često se ticala jezika, kao i Vukova, na koju se Levstik pozivao kao na obrazac. Levstik je vrlo lepo znao narodni slovenački govor. U tome mu nije bilo vrsnika megju Slovencima. Sa tim znańjem on je pravio kritiku tadašnje proze koja je bila jako pod uticajem nemačkog jezika. Kritika Levstikova ticala se takogje i stvari. Kritika njegova bila je uopšte trezvena, tačna, jasna. Glavni kritički ogledi njegovi jesu: "Napake (greške) slovenskega pisanja," "Popotovanje (put) od Litije do Čateza," "Gospodoma nasprotnikoma (protivnici)"—svi iz 1858. Prvi je više jezički; drugi je u stvari jedan književni program, u obliku putopisa; treći je polemičan, odbrana od napada. Ta je kritika vršila veliki uticaj u to doba. Po njoj i u glavnom samo po njoj obrazovao se prvi slovenački romanopisac.—To je Josip Jurčić (1844—1851). Njegovi glavni romani:—"Deseti brat," "Doktor Zober" i drugi jesu slike iz slovenačkog života. Oni su zanimljivi, lepo pisani, realistični. Jurčić je naročito poznavao seljake. Oni su glavni tipovi koje je crtao. On je njihov slikar.

Jurčić je pisao i jedan istoriski roman:—"Rokovnjači" (razbojnici), koji nije dovršio. I u njemu je pokazao iste osobine stila i studije koje i u romanima iz života. U njemu se ugledao na Valtera Skota.—Josip Stritar (rogjen 1836) je treće ugledno ime megju slovenačkim novelistima. On je moderniji i književniji nego prva dvojica. Putovao je dosta, naučio više stranih jezika, i poznao stranu književnost. Njegov "Zvon," književni list koji je on osnovao i uregjivao više godina, izveo je u tom pogledu veliki uticaj. On je tu vršio i kritiku, pišući oglede o slovenačkim piscima i knjigama. On je vršio kritiku i u svojim pesmama. Njegovi "Dunajski (bečki) soneti" puni su jake književne satire. Kritika je ta bila oštra i obarala dotadašnje patriarhalne poglede u književnosti i diletantizam. Ali je možda njegov glavni rad na romanu. "Zorin" je tipičan roman njegov. To je slovenački Verter u stvari. Delo je visokog književnog karaktera i pažljive umetničke obrade. Možda karakteri nisu krepko crtani, ali su kompozicija, ukus, stil, jezik u velikoj meri izragjeni i fini. "Gospod (gospodin) Mirodolski" je u neku ruku "Vekfildski sveštenik." Dalji su romani i pripovetke:—"Rosana," "Sodnikovi." Stritar nema mnogo originalnosti, ali ima ukusa, mere, stila.—Četvrti je u redu Janko Krsnik (1852—1897). On je realist kao i Jurčić. Njegov je realizam još oštriji nego Jurčićev. On slika seljački stalež,—kao u pripoveci "Testament." Ili slika malovarošane—"Ciklamen." On ide katkad za Turgenjevom, i njegov "Rošlin in (i) Verjanka" su slovenački "Očevi i deca." Najbolji mu je roman "Očetov greh," iz seljačkog života koji mu je i poslednji.—Dalji su romanopisci i pripovedači Franja Erjavec (1834—1887), pisac "Husara na polici";

I. Mencinger; Josip Stare; Ivan Tavčar, koji je napisao romane: "Iza kongresa," "Čez štiri tisoč" (kroz četiri tisuće godina), i koji je satiričar, ili tendenciozan pisac; Janez Trdina, popularan i poznat po prijatnim bajkama i pripovetkama svoga kraja ("Bajke in povesti").

Drama se dosta negovala. Naročito je negovana tragedija i drama iz narodne prošlosti. Ona je uvek u stihu, to je novina koju je uneo naraštaj posle Sterije. Prvi predstavnik ove drame je Jovan Subotić (1817—1886). On je bio aktivan i raznovrstan pisac. Pisao je lirske pesme. Pisao je i epske, megju kojima je "Kralj Dečanski" dugo vreme bio smatran kao uzor. Pisao je pripovetke—"Krstonosci" i druge,—koje su istoriske, romantične, starinske. Pisao je takogje članke iz istorije, književnosti, jezika. Ostavio je za sobom i vrlo zanimljive memoare. Glavni rad njegov je na drami. Drame su mahom iz srpske i hrvatske povesti:—"Vladislav," "Nemanja," "Zvonimir," "Prehvala," "Obilić," "Bodin," "Jakinta." U njima je više paženo da bude lepo sastavljene tragične krivice nego života. Dikcija u njima ipak zaslužuje katkada pažnje. Skoro pri kraju svoje književne kariere, Subotić je napisao roman "Kalugjer," koji ima dosta stvarnih crta i koji će mu verovatno nadživeti ostala dela.—Matija Ban (1818—1903) pisao je komade—"Mejrima," "Milijenko i Dobrila," "Marojica Kaboga" i druge —koji su, kao i Subotićevi, mahom iz srpske i hrvatske prošlosti, ali koji imaju još manje života i poezije nego Subotićevi.—Kao pesnik, Laza Kostić (1841—1910) imao je više kulture nego mnogi pesnici njegova naraštaja, ali vrlo malo pesničkog temperamenta. Pazio je na formu i znao je jezik, ali je sebi davao velike slobode pri tome.

Kao dramatičar—" Maksim Crnojević," " Pera Segedinac," " Gordana "—bio je mnogo bolji nego njegovi prethodnici. Imao je svežine i originalnosti, i njegove istoriske drame nisu konvencionalni patriotski komadi kakvih je puno pisano u ovom periodu. Kostić je prevodio Šekspira:— " Romeo i Julija," " Kralj Lir," " Hamlet," " Ričard III." Prevod je u jambu, i Kostić je prvi uveo jamb u srpsku dramu. On je i pisao dosta o Šekspiru, i prvi upoznao srpsku publiku s njim.—Kralj Nikola (rogjen 1841), pesnik crnogorske himne, " Hajdane," " Pjesnika i vile " i prevodilac Šatobrianova " Abenseraža," pisao je i drame:— " Knjaz Arvanit," " Balkanska carica."—U komediji je najviše uspeha imao Kosta Trifković (1843—1875). Trifković nije nastavio pravac Sterijin. Njegova komedija nije komedija karaktera nego komedija intrige. Njegovi komadi ne slikaju karaktere, tipove, strasti, nego operišu sa prostim pozorišnim figurama. Ali se zato odlikuju dobro smišljenom intrigom, velikom veštinom u kompoziciji, vrlo živim dialogom, ukusom, duhom. Napisao je više komedija, mahom u jednom činu. To su:—" Mladost Dositija Obradovića," " Na Badnji dan," " Čestitam," " Školski nadzornik," " Francusko-pruski rat," " Izbiračica," " Ljubavno pismo," " Mila," " Pola vina pola vode."—Osim pomenutih na drami su radili:—Gjorgje Maletić, Jovan Gjorgjević (pesnik srpske himne), Mita Popović, Milan Jovanović (Kraljeva seja, Nesugjeni), Jovan Dragašević (Hajduk Veljko), Dragutin Ilić (Pribislav i Božana, Kralj Vukašin, Jakvinta, Saul), Miloš Cvetić (Nemanja).

U književnosti pisanoj latinicom, drama je tako isto negovana. Na pozorište se u Zagrebu od uvek obraćalo mnogo pažnje, i poklanjala mu se velika simpatija. Ilirsko

doba našlo je u pozorištu svog velikog pomagača. Docnije, pozorište postaje narodna ustanova za koju se ceo narod brine. U Šenoino vreme ono širi svoj krug, i obuhvata operu pored drame. Publika ga smatra za svoje "mezimče." Nije čudo što je i rad na drami bio obilat i pažljiv. Mnogi novelisti, kao što smo videli, pisali su i drame:—Jurković, Šenoa, Tomić, Kumičić. Ali ima i drugih dramskih pisaca. Josip Frajdenrajh (1827—1881) pisao je više "pučkih komada" od kojih su mu "Graničari" najbolji i najpopularniji. Oni su popularni i u Srba.—"Pučke" je komade pisao i Ilija Okrugić (1827—1897), i oni su takogje vrlo popularni, naročito u Srba. Vrlo mu je dobar takav komad "Saćurica i šubara," prijatan, veseo, starinski, s puno pesama koje su postale narodne. "Šokica" je takogje popularna, ali znatno slabija.—Istoriska drama bila je i u Hrvata predmet naročite pažnje kao i u Srba. Jedan je pisac naročito važan. To je Franja Marković, ugledni naučnik, estetičar, književni kritičar. On se, kao i mnogi drugi pisci njegova doba, ogledao u više rodova. Pisao je romance i balade, i one su mu jako cenjene. Još mu je više cenjen ep "Kohan i Vlasta." Ali se njegov dramski rad smatra kao najbolji njegov, pored naučničkog. "Karlo Drački" je epizod iz hrvatsko-ugarske istorije 14 veka; to mu je najpoznatija drama. Dalje drame su:—"Benko Bot," "Zvonimir," "Jelisava."—Komediju—društvenu komediju—negovao je Marijan Derenčin. Najbolje su mu i najpoznatije: "Primadona" i "Ladanjska opozicija."—Oba je roda, i komediju i tragediju, negovao Stjepan Miletić (1868—1908), dugogodišnji aktivni upravitelj zagrebačkog pozorišta. Književno i pozorišno vrlo obrazovan, Miletić je ostavio jačeg traga ne samo u životu pozorišta nego i u

hrvatskoj drami. Drame su mu od razne ruke. "Crni biser" je komedija. "Grof Paližna" je drama iz života. "Boleslav" je tragedija, i predstavlja neku vrstu Hamleta. "Tomislav" i "Pribina" su istoriske drame. Više malih komadića—proverbi—jako su mu cenjeni. Miletić je ostavio i vrlo zanimljive memoare o svom radu u pozorištu.—Istorisku je dramu naročito negovao Antun Tresić Pavičić (rogj. 1867). On je pesnik, i njegove su zbirke pesama i ciklusi:—"Glasovi s mora jadranskog," "Nove pjesme," "Iz gjula i zumbula," "Kosovo." On se ogledao i u romanu, putopisu, književnoj kritici. Pored pesama, drama mu je najglavnije. Ona mu je sva istoriska, u stihovima, mahom iz narodne ili slovenske istorije. To su dela:—"Ljutovid Posavski," "Simeun veliki," "Katarina Zrinjska." Katkada su iz rimske istorije:—"Finis reipublicae," u više delova. Tresić je naročiti tip pisca. Klasički je visoko obrazovan, i celo je svoje književno delovanje podesio prema rimskim i grčkim uzorima. Tehnika drame mu je takva, takva metrika, takav ton najzad, i često predmet. On je i inače književno obrazovan, i sva dela njegova imaju izrazit književan karakter. Njegovo "Kosovo"—poslednje njegovo delo, ispevano u slavu i povodom Kumanova i Bregalnice—ima dosta jačih i književno lepih mesta.

U Slovenaca drama je u ovom periodu vrlo slabo ragjena. Jurčić je dao prvu tragediju sa svojim "Tugomerom."

Književna kritika, kao i *istorija,* broje dosta imena od kojih su neka vrlo ugledna. Jovan Ristić, potonji državnik, počinje književni portret,—"književni obraz" kako on kaže—u nas, pišući o Steriji (1856). Gjorgje Maletić

(1816—1888) bio je dogmatičan kritičar. Na Kostu Ruvarca (1837—1864) polagalo se dosta nade. Društveni mislilac Svetozar Marković (1846—1875) ušao je takogje u književnu kritiku, tražeći realizam—bolje reći utilitarizam—u književnosti. Protivno dogmatičarima a bez veze sa utilitaristima, Svetislav Vulović (1847—1898) pravi slobodnu kritiku; on piše briljantne književne oglede o Milutinoviću, Njegošu, Jakšiću, docnije ulazi više u izučavanje istorije književnosti. Manje plodan ali nesravnjeno jači kao kritičar je Andra Nikolić; žaliti je što je njegova aktivnost otišla izvan književnosti. Književnu kritiku je obnovio i vrednost joj jako podigao Ljubomir Nedić (1858—1902). Njegov strogi sud oborio je patriarhalnu kritiku koja je tada često vladala. Katkad je bio suviše strog. Merilo mu je bilo čisto književno, temperamenat polemičan; otud veliki ugled i znatne usluge. Još su važni sledeći kritičari. Svetomir Nikolajević dao je dve knjige "Listića iz književnosti" s prijatnim popularnim studijama o nekolikim najvećim svetskim piscima, kao i rasprave o Šekspiru i njegovu dobu. Milan Savić dao je jednu svesku ogleda o starijim i novijim srpskim piscima ("Iz srpske književnosti"). Gjorgje Rajković je dao više lepih i brižljivo ragjenih ogleda o izvesnim starijim književnim figurama našim. Marko Car (rogj. 1859) sredio je tri knjige svojih prijatnih i zanimljivih ogleda iz svetske i naše književnosti pod naslovom "Moje simpatije."—Na *istoriji književnosti* su u nekoliko radili pored nekih od pomenutih još i ovi:—Jovan Bošković, Živko Popović, Pera Gjorgjević, Luko Zore, Luka Zima, Momčilo Ivanić, Sima Tomić, Gjorgje Gjorgjević, i dr.—U *istoriji* krupnija su imena:—Ilarion Ruvarac, Čedomilj Mijatović, Stojan

Novaković, Ljubomir Kovačević; Božidar Knežević; Jovan Ristić, Milan Piroćanac; Stojan Bošković, Jovan Gjorgjević.

U književnosti pisanoj latinicom, *književna kritika* takogje broji dosta uglednih imena. Ona se jače meša sa istorijom književnosti. Franja Marković je estetičar; njegova studija o Gunduliću odlična je kao kritička analiza. Armin Pavić je naročito važan sa svojih studija o dubrovačkoj drami. Ivan Broz je pisao o najstarijem dobu naše književnosti. Franja Petračić je radio na celokupnoj istoriji književnosti, davši antologiju iz nje. Milivoj Šrepel jedno vreme je bio uplivan kritičar, docnije je ušao više u naučne radove. Jakša Čedomil (Dr. Jakov Čuka) bavio se suvremenom književnošću; njegova kritika obuhvata nove pojave književne, dela mlagjeg i starijeg naraštaja. Pozorišni su kritičari Šenoa i Miletić. *Rad na istoriji književnosti*:—Vatroslav Jagić, Pero Budmani, Milan Rešetar, J. Radetić, M. Valjavac, J. Milčetić, T. Maretić, dum Ivan Stojanović, Antun Fabris, Josip Pasarić i dr. U *istoriji* najkrupnija su imena:—Franja Rački, Vjekoslav Klajić, Tade Smičiklas, Natko Nodilo, R. Lopašić, K. Vojnović.

U Slovenaca, *kritiku* su naročito negovali Levstik i Stritar, kao što smo ranije rekli. Dodajmo još ova imena: Fran Levec, Ivan Macun i dr. Na *književnoj istoriji* radili su Franja Miklošić, Gregor Krek, Jakob Sket, a na *istoriji*: Petar Hicinger, Davorin Trstenjak, Matija Ravnikar, Josip Vošnjak.

Idući za književnim rodovima, mi nismo našli zgodno mesto za dva odlična književnika. Oni predstavljaju *mešovit rod* proze. Jedan je Ljubomir Nenadović

(1826—1895). On je jedan od najpopularnijih srpskih književnika. S početka je bio popularan po pesmama, koje su u stvari slabe; pesama je on, u ostalom, napisao dosta, i od svake vrste:—lirske, basne, popularno-filosofski spevovi, i dr. Ali je on naročito i s pravom omiljen po svojim putopisima. On je tu jedan od najzanimljivijih pisaca i najprijatnijih stilista. Prijatna su mu pisma iz Švajcarske, vedra i vesela. Pisma iz Nemačke su puna šale, lake filosofije, dobroćudnosti. Pisma iz Pariza su slabija. Ali su mu najbolja pisma iz Italije i knjiga o Crnoj Gori. U njima je on vanredno opisao Njegoša, s kim se slučajno sreo u Neapolju. Njegov opis je najbolji biografski spomenik velikog pesnika.

Drugi je Ljudevit Vuličević (1840—1916). Stilist takogje kao i Nenadović. Njih su dvojica dva glavna predstavnika stila i proze u ovom periodu. Njegovi spisi "Moja mati" i "Sila u savjesti," pisani tonom jevangjelja, jesu listovi iz morala, filosofije, religije.

Važni su još pomena sledeći pisci: Mita Rakić (prevodi), Aleksa i Milan Radovanovići, Dobra Ružić (Gjerdani).

4. Dvadeseti vek.

Za sedamnaest godina ovoga veka, jugoslovenska književnost znatno se pomakla na putu ka svome jedinstvu.

Jedinstvo jezika izvedeno je ranije, kao što smo videli. Ali je trebalo činiti jedinstvo i u svemu drugom. Trebalo je da književnici srpski, hrvatski i slovenački stupe u što tešnju vezu; da književna društva sva tri imena ugju u megjusobnu saradnju; da čitalačka publika proširi svoj

interes te da prati i pozna ne samo književnu radnju svoga kraja nego i celinu jugoslovenske književnosti. Mnogo je od toga i uragjeno.

Prvi je i vrlo važan korak učinjen 1904, prilikom proslave stogodišnjice oslobogjenja Srbije. Tada su prvi put hrvatski i slovenački književnici zajednički posetili Srbiju, poznali se sa svojim srpskim drugovima, zainteresovali se jače jedni za druge. Tada je održan i prvi kongres jugoslovenskih književnika. Od tog doba bilo je sličnih sastanaka vrlo često. Proslave Prešernova i Trubareva u Ljubljani, proslava Vrazova u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu, proslava Zrinjskog i Frankopana u Zagrebu i Beogradu, Njegoševa u Zagrebu i Pragu, Prosvjetina u Sarajevu, Dositijeva u Beogradu i Dalmaciji,—sve su te svečanosti bile u isto doba i sastanci književnika celog našeg naroda. One su jako zbližile književnike megju sobom.

Književna društva su u stalnom megjusobnom dodiru. Srpska Književna Zadruga izdaje svake godine jednu hrvatsku knjigu u svojim izdanjima. Matica Hrvatska izdaje svake godine po jednu srpsku ili slovenačku knjigu. Matica Slovenačka izdaje stalno srpska i hrvatska dela. Svako od tih društava šalje redovno svoje izaslanike na godišnje skupštine drugih dvaju. Velike ustanove—Srpska Kraljevska Akademija u Beogradu, i Jugoslovenska Akademija u Zagrebu,—takogje su u stalnom dodiru megju sobom, kao i sa Maticom Slovenačkom u Ljubljani. Sve te tri ustanove počele su, baš pred rat, da rade na velikom zajedničkom delu, Jugoslovenskŏj Enciklopediji, koja ima da obuhvati ceo jugoslovenski život u prošlosti i sadašnjosti, i da bude sinteza duhovnog rada celog našeg

naroda. Ni universiteti u Zagrebu i Beogradu nisu zaostali za akademijama u tom pogledu. U Zagrebu se predaje srpska književnost. U Beogradu se predaje hrvatska odavno, a i slovenačka od skora. Uzajamnost je vidna i u tom što ljubljanski profesori drže povremena universitetska predavanja u Zagrebu.

Književni listovi predstavljaju to jedinstvo takogje. "Srpski Književni Glasnik" ima megju svojim saradnicima skoro sve hrvatske pesnike, pripovedače, dramatičare i kritičare, i izvesni slovenački književnici rade na njemu takogje. S druge strane, u zagrebačkom "Savremeniku" kao i u slovenačkoj "Vedi" radi više beogradskih i uopšte srpskih književnika. Uz to "Srpski Književni Glasnik" prati rad hrvatskih i slovenačkih književnika s naročitom pažnjom, a "Savremenik" i "Veda" to isto čine s delima srpskih književnika. Svaka važnija književna pojava,—bilo da joj je mesto u Beogradu, bilo u Zagrebu ili Ljubljani,—zabeležena je u tim listovima i propraćena.

Uopšte ima mnogo šire i toplije uzajamnosti. Pisci van Srbije veličaju Srbiju i inspirišu se njom. Kao što smo ranije pomenuli, Tresić ostavlja Jadran i peva srpsko Kosovo. Srgjan Tucić se inspiriše balkanskim ratovima za svoje drame. Ivan Cankar drži oduševljene govore o Kumanovu i Bregalnici. S druge strane, Srbi imaju interesa za ono što je čisto hrvatsko ili slovenačko. Jovan Skerlić piše esej o Starčeviću. Milan Ćurčin izdaje srpsko-hrvatski Almanah. Bogdan Popović sastavlja "Antologiju novije srpske lirike" za izdanja Matice Hrvatske.

Ta uzajamnost uzima i praktičniji oblik. Srpski pisci štampaju katkad svoje knjige latinicom, a hrvatski to čine ćirilicom. Po zagrebačkim knjižarama, u izlozima, vidite

masu srpskih knjiga, kao što po beogradskim ima uvek hrvatskih i slovenačkih knjiga. Književni listovi srpski imaju veliki broj pretplatnika po Hrvatskoj i Slovenačkoj. "Srpski Književni Glasnik" u stvari ih ima više van Srbije nego u samoj Srbiji.

Ovo jedinstvo, u ovom obliku, glavno je obeležje dvadesetog veka.

Što se tiče same književne radnje, ona beleži velike uspehe. Izvesni književni rodovi znatno su se podigli. Napredak je počeo krajem prošlog veka, pa je u ovom veku došao do punog izraza. Razvoj je pravilan i obilat.

U *poeziji* se javlja izvrsna plejada modernih pesnika. Lepota, otmenost, živopisnost i rečitost njihove poezije nisu se u nas dosada videle. Uopšte, poezija je u nas jako napredovala. Postala je mnogo jedrija i bogatija, dobila više finoće, postala izraz mnogo modernijeg života. S njom, kao i s nešto ranijom, može se izići slobodno pred koju se hoće publiku, bez zazora i sa sigurnošću uspeha. Da se jedna antologija naše novije lirike prevede na moderne jezike, svet bi video velike i originalne lepote tamo gde im se malo nadao. Dodajmo da naš svet danas jako voli poeziju. Kažu da je knjiga koja se najviše čitala na našim frontovima u ovim godinama rata bila "Antologija novije srpske lirike," malo čas pomenuta.

Prvi je megju srpskim pesnicima Jovan Dučić (rogj. 1874). On je talenat prvoga reda. On ima jedno čudno bogastvo svežih i novih pesničkih misli. On ih nagje tamo gde ih u nas niko nije ni tražio. Puno je motiva koje je on prvi, i katkad jedini, uneo u našu poeziju. U obradi, on je još više umetnik nego njegovi najbolji prethodnici. Jačina izraza, otmenost, nežnost, duh, gracija—to su oso-

bine, koje on ima u vrlo visokom stepenu. Ima, doduše, katkada i neke tražene prefinjenosti, kao što nema jake emocije. Ali ima i retkih sposobnosti i van čistog pesništva. Pored svojih "Pesama," Dučić je pisao još i putopise i književnu kritiku. To je sjajno kao stil, blješteće, virtuozno do krajnosti. Niko u nas nije do sada bio, a nije ni sad, da tako sjajno vlada i stihom i prozom.—Uz Dučića ide i njegov mlagji parnjak Milan Rakić (rogj. 1876). Umetnik je kao i Dučić. I u njega su pesničke misli originalne, kao što i on ima mnoge pomenute lepe osobine koje odlikuju Dučića. I osećanje mu je jače, i ako je često više besedničko no pravo lirsko. Ima, doduše, i izvesne tamnine i izvestan literarni pesimizam. Ali je rečit, bujan, tečan u velikoj meri. Lepe, široke pesničke rečenice, periodične i muzikalne, bogat slik—poznate su crte njegove prosodije. Više na "domaćem tlu" nego Dučić, Rakić je ispevao jedan mali niz istoriskih i nacionalnih pesama:—"Napuštena crkva," "Simonida," "Jefimija," "Na Gazimestanu"—koje po originalnosti motiva i dubini patriotizma imaju osobeno mesto u njegovoj poeziji, kao što slično mesto u Dučićevoj poeziji ima graciozni dubrovački ciklus.—Treći u ovom triumviratu naših najboljih pesnika je Aleksa Šantić (rogj. 1868). Nije od francuske škole kao što su prva dvojica, nego je više samonikao. Ali im je parnjak u svemu. Prijatne su mu pesme u narodnom duhu:—"Moja komšinica," "Moja noći." Naročito je jak u patriotskim pesmama:—"Ostajte ovdje," "Boka," "Pod krstom." Jak je i u pesmama živopisnim i retorskim punim socialnih simpatija za težaka i sirotinju:—"Sijači," "Jutro žetve," "Veče na školju." Ali je najači u pesmama u kojima žali za

prošlom mladosti. Tu dostiže punu individualnost i daje maha pravoj i iskrenoj emociji. Tu su:—"Jedna suza," "Jedno veče," "Moje tice zbogom," "Gospogjici N." "Jesen," "Naš stari dome." One su u ostalom sve samo kao skice i probe pera za jednu veću i bolju, u koju se sve slivaju, a ta je "Pretprazničko veče," jedno od najboljih dela naše poezije uopšte. Šantić je pisao i drame:—"U magli," "Hasanaginica."

Pored ove trojice, koji su na čelu naše današnje poezije, ima još pesnika od vrednosti. Od starijih je najpre Milorad Mitrović (1867—1907). On ide za Vojislavom u baladi i romanci ("Knjiga o ljubavi"). Ima muškog poleta i srčanosti u pesmama političkog daha ("Prigodne pesme"). Ima duha i ironije u epigramima kao i u travestiji "Penelopa." Ima i osećanja u čisto lirskim pesmama, i ako nema dovoljno unutrašnjeg života za lirskog pesnika. Najbolje su mu pesme:—"Bila jednom ruža jedna," i "Daleko, daleko."—Zatim dolazi Mileta Jakšić (rogj. 1869), sinovac Gjure Jakšića, od koga ima nešto. U njega su dve dobre osobine: osvedočeni dar za živopisno, i naročita pažnja da izrazi samo ono što oseća i koliko oseća. U ranijim pesmama imao je katkad čudnu frazeologiju i nešto praznu deklamaciju.—Mlagjih ima više. Svetislav Stefanović (rogj. 1877) ima više kulture nego talenta. On unosi i nešto novo u našu liriku:—moderne engleske uzore. On ima i širu i svestraniju aktivnost, te ulazi i u novelu, dramu, prevode iz Šekspira, književne oglede, folklorne studije.—Velimir Rajić (1879—1916) je naročito vredan pomena. Retko je koji manji pesnik dao tako lepih i jakih pesama kao on. On je vrlo malo napisao, ali je sve vrlo iskreno i lepo; njegov "Zavet" i "Na dan

njenog venčanja" dolaze u najiskrenije što je naša poezija stvorila. Rajić je napisao i jednu novelu, jaku takogje (Iz jednog dnevnika).—Milan Ćurčin (rogj. 1880) pisao je pesme često suviše slobodne i neobične po formi ali vrlo prijatne i zanimljive po duhu i vedrini:—"Na stranputici." Neke su s više poezije i jačine:—"Rodoljubiva pesma," "Prečanin" i one ljubavne, u drugoj slabo poznatoj knjizi njegovih pesama.—Sima Pandurović (rogj. 1883) pokazao je gibak talenat, dosta veštine i umešnosti, i izvesnu lakoću u svojim dvema zbirkama (Posmrtne počasti, Dani i noći), u kojima ima originalnijih motiva jednog dosta literarnog pesimizma. Prevodio je francuske drame, klasične, romantične i moderne, u stihu.—Veljko Petrović (rogj. 1886) je nesumnjiv pesnički talenat. Kao često mlagji pesnici, on ima katkad nečeg usiljeno originalnog. Nije lak i tečan. Pored pesama (Rodoljubive pesme, Na pragu), negovao je i pripovetku, u kojoj je dao više zanimljivih i jačih pokušaja.—Puno je drugih mlagjih, interesantnih:—Stevan Luković, Boža Nikolajević, Danica Marković, Dušan Simić (†1907), Vojislav Ilić mlagji, Vladislav Petković Dis (†1917). Najviše se ističu megju sasvim mladima Josip Miličić, Mirko Korolija, Milutin Bojić. Nešto stariji naraštaj danas predstavljaju:—Stevan Bešević, Rista Odavić, Miloš Perović. Uz njih možemo pomenuti i preminule:—Avda Karabegovića, Osmana Gjikića, Jakova Šantića.

U književnosti pisanoj latinicom grupa pesnika takogje je lepa i bogata. Najugledniji su sledeća trojica:—Nikolić, Vidrić, Nazor. Mihovil Nikolić (rogj. 1878) je elegičan pesnik, pun sete i melankolije. Njegove pesme, koje pevaju mahom jesenje lišće, pune su "muzike umiranja." One su "otmene i tople, s pravom pesničkom

dikcijom, u elegantnom obliku." Nikolić je malo pevao. Jedna knjiga pesama predstavlja u glavnom ceo njegov rad. Žaliti je što je u poslednje vreme sasvim prestao pevati.—Vladimir Vidrić (1875—1909) je takogje vrlo malo napisao. I njegov rad predstavljen je jednom malom zbirkom pesama (1907). Ali su te pesme lepe i raznovrsne. Vidrić voli klasičnu starinu. On je voli na osoben način. On je ono što se zove novojelinist. On nije ropski podražavalac forme starih grčkih pesnika, nego peva slobodno u njihovu duhu. Vidrić voli i predmete iz crkvene istorije, i ako nije religiozan nimalo. Njegova pesma o sv. Alojziju Gonzagi puna je podsmeha prema ovom poznatom isusovačkom svecu. Vidrić voli i stare dubrovačke liričare, i podražava tonu njihovu sa puno gracije. Forma mu nije uvek brižljiva.—Vladimir Nazor (rogj. 1876) je mnogo plodniji. On je i raznovrstan. Pisao je roman "Krvavi dani," iz prošlosti Istre, i novelu "Veli Jože" iz istarskog života. Negovao je epsku poeziju:— "Slavenske legende," "Živana," "Pjesma o narodu hrvatskomu," "Brundiada" (ep iz životinjskog carstva), "Knjiga o kraljevima hrvatskijem," "Krvava košulja." Pisao je najzad i lirske pesme—"Lirika." Smatra se da je tu jači nego u epskoj poeziji. Njegova lirika donela mu je glas najboljeg današnjeg hrvatskog pesnika. Svakako, on je najviše nacionalan megju hrvatskim pesnicima. On peva svoje more i svoje Primorje. On peva stare gradove i stare hrvatske vladare; peva o Svačiću i kraljici Lepoj. On peva i opšte junake našeg naroda, Kraljevića Marka i legendu njegovu, kao što on uopšte voli legende i mitove. On peva sve što je jako u narodnom životu, sve što ga krepi i podiže, i za njega je rečeno da je "podstrekač

narodne energije," "propovednik snage i krepčine" našeg naroda.—Uz ovu trojicu najboljih—megju njih bi valjalo uvrstiti Milana Begovića, koga ćemo pomenuti kod drame —ima više drugih, zanimljivih. Dragutin Domjanić (rogj. 1875) književan je i otmen, peva interesantne i nimalo nacionalne motive, i ima muzikalne stihove. Sličan mu je Božo Lovrić, koji radi i na pripoveci, drami, književnom ogledu. Ferdo Rožić je interesantan. Dalje su:—Tugomir Alaupović (Probrane pjesme), Josip Milaković (Pod timorom), Dragan Dujmušić (Iskre srca moga), Marin Sabić (Trenutci), Velimir Deželić, Rikard Katalinić Jeretov (Inje, Pjesme), Rikard Nikolić, Fran Galović, Stjepan Kralj, Rudolf Franjin Magjer.

Megju Slovencima, poezija se nije prestala razvijati i usavršavati posle Jenka i Gregorčića. Najpoznatiji predstavnik nove slovenačke poezije bio je Anton Aškerc (1856—1912). Liričar najpre, on je brzo napustio liriku radi epske poezije. On je podigao slovenačku baladu i romancu i postao najugledniji epski pesnik slovenački. Balade i romance jesu ono što mu je najtrajnije vrednosti. Veliki epovi su katkad razvijene narodne bajke:—"Zlatorog," gde je obragjena kranjska bajka o zlatorogom jelenu. Ali su mnogo češće glorifikacije slovenačke Reforme. Takvi su mu epovi:—"Primož Trubar," "Mučeniki." Neke epske pesme pevaju najstariju slovenačku prošlost. U svima ovim delima, Aškerc manje pazi na formu nego na sadržinu. "Njemu nije glavno lepota jezika ili harmonija stiha, već misao i živost slike." Po slikanju, on je realist. Po misli je slobodouman, često jednostrano i tendenciozno. Aškerc je napisao i lep pesnički putopis o Akropolju i Piramidama.—Ali je izrazitiji pesnik Oton

Zupančić (rogj. 1879). On je predstavnik današnje slovenačke lirike. Sa Cankarom on predstavlja ono što je danas najbolje u slovenačkoj književnosti. On je nežan liričar. Ima vrlo fine osećaje, i izražava ih u domaćem i prisnom tonu. On vlada i drugim raznolikim tonovima. "Čas je pun zagonetnih misli, čas je naivan kao dete." Njegove zbirke pesama su :—"Čaša opojnosti," "Pisanice," "Čez plan (Po ravnici)."—Ovde ćemo pomenuti još jednog pesnika koji u stvari pripada 19 veku, ali koji je u neposrednoj vezi sa Zupančićem. Dragotin Kete (1876—1899) je liričar snage i mladosti; mlad je umro ali je ostavio zbirku lepih i finih pesama. Josip Muren Aleksandrov (†1901) slabiji je od Ketea, ali je ipak dobar ("Pesmi in romance"). Anton Medved (1869—1910) je pesnik blagorodnih misli i lepe forme.

Roman i *pripovetka* su na istoj visini od prilike kao i poezija, pripovetka naročito. Pod uticajem velikih pisaca francuskih i ruskih—bilo je i drugih uticaja—pojavilo se više dela koja predstavljaju lepe studije jugoslovenske sredine, pravu sliku života, jako crtanje karaktera. Katkada su to smele i vrlo realistične psihološke studije, katkada su to listovi lirske poezije usred slikanja i povodom njega. Naša pripovetka, kao i naša pesma, zaslužuje da bude više poznata u stranom svetu.

Pripovetku drže mladi. Borisav Stanković smatra se da zauzima prvo mesto. On je odista jak. Ima razvijen posmatrački dar, i ima poezije. On slika Vranje—svoje rodno mesto—patriarhalno Vranje starih dana. Slika ljubav u njemu, neku čudnu, strasnu, istočnjačku ljubav. Katkad se u tom slikanju diže vrlo visoko (Koštana). Ali on vrlo prenebregava formu, stil, jezik, kompoziciju, harmoniju, u

vremenu kad se na to veoma pazi. Njegove zbirke pripovedaka jesu :—"Iz starog jevangjelja," "Božji ljudi," "Stari dani"; njegove drame :—"Koštana," "Tašana"; njegov roman :—"Nečista krv."—Ivo Ćipiko (rogj. 1869) je sličan Stankoviću. I on ima i promatranja i poezije. I on opisuje čulnu ljubav često. Samo je on primorac, i opisuje more, lepotu njegovu, kao i dalmatinskog seljaka, brige i muke njegove. Više je zbiraka njegovih pripovedaka :—"Primorske duše," "Sa jadranskih obala," "Sa ostrva," "Kraj mora." Dva su romana, oba sa društvenom tendencijom :—"Za kruhom," "Pauci." Ima i jedan mali pozorišni komad njegov, opet iz života dalmatinskih seljaka :—"Na granici." U poslednje vreme, piše slike iz rata.—Svetozar Ćorović (rogj. 1875) ima diskretnije ali ne zato niže osobine. S darom, s opažanjem, s osećanjem, on je združio i solidne osobine sregjenosti, savesnosti, pažljivosti, neprekidnog popravljanja i usavršavanja. On je izradio svoje pripovedačke sposobnosti možda više nego i jedan naš pripovedač. Glavna mu je zbirka pripovedaka "U časovima odmora," gde je u četiri sveske pribrao i sredio svoj pripovedački rad. On ulazi i u roman :—"Ženidba Pere Karantana," "Majčina sultanija," "Stojan Mutikaša"—sa dosta uspeha. Neguje i dramu, i ako je daleko od dramskih centara; njegov "Zulumćar," "Adembeg" i "On" postali su popularni zbog zanimljivosti, jasnoće, živosti scene i nešto poezije.—Petar Kočić (†1916) je darovit i samonikao pisac. Najpre je dao slike iz života bosanske Krajine, i u njima pokazao svoj dar posmatranja i poezije, ali je otkrio i nešto mana : nagle prelaze, nejedinstvo efekata, katkada vulgarnost (S planine i ispod planine). Zatim je našao svoje naročito polje, gde je vrlo dobar :—

pripovetku sa širokom naracijom, humorom, zanimljivim i originalnim tipovima ("Rakijo majko," "Simeun gjak"). Našao je još jedno polje:—satiru s političkom tendencijom,—gde je možda još bolji. Njegov "Jazavac pred sudom" je malo remek-delo svoje vrste. "Sudanija" i "Jauci sa Zmijanja" su poslednje njegove stvari.—U rodu satire je naročito važan Radoje Domanović (1873—1908), koji je i po vremenu stariji. Počevši pripovetkama sa sela i iz života kao i njegovi drugovi krajem prošlog veka, on je ubrzo pristupio alegoričnoj i satiričnoj priči koju je sam stvorio i sam dugo vremena negovao. U njoj je imao vrlo velikog uspeha. On je tu pokazao lepu maštu, veštinu u sastavljanju i održavanju alegorije, humor i emociju. Glavna i popularna dela te vrste su "Stradija," "Vogja," "Kraljević Marko," "Danga."—Jedan je pripovedač dostojan naročite pažnje:—Veljko Milićević (rogj. 1886). On je pokazao vrlo lep talenat, visoke pripovedačke i romansijerske ambicije, dobru književnu spremu. Do sada je dao ova dela:—"Mrtvi život," "Vihor," "Bespuće." On voli i književne oglede (Dositije).—Milutin Uskoković (1884—1915) je imao da bude pripovedač i romanopisac Beograda, varoškog života Srbije, našeg društva kakvo je danas. Dobre odlomke toga slikanja dao je u svom romanu "Došljaci" i zbirci pripovedaka "Kad ruže cvetaju."—Dve su žene u ovom kolu. Isidora Sekulić ispisala je vrlo književne listove u svojim "Saputnicima." Milica Jankovićeva napisala je "Ispovesti" u kojima su blagorodne i bolne emocije kazane sa lepom iskrenošću.—Još rade na pripoveci i romanu:—Milan Budisavljević, Todor Popović, R. Perović Nevesinjski, Jelena Dimitrijević ("Nove").

U književnosti pisanoj latinicom, Gjalski još uvek drži prvo mesto. Oko njega su mladi i mlagji. Neke smo pomenuli kod poezije:—Nazor. Neke ćemo pomenuti kod drame:—Tucić, Milčinović i dr.

Pre no što pregjemo na one koji se više bave pripovetkom i romanom, dodajmo da se u ovom književnom rodu—kao i u poeziji i u drami, u ostalom—oseća jače uticaj takozvane "moderne." "Moderna" je pokret koji se javio krajem prošlog veka pod uticajem onoga što je najšumnije hvaljeno u modernom duhovnom životu, što je poslednja moda zapada i severa. Ona je opšti pokret, i obuhvata umetnost i književnost. U ovoj poslednjoj, ona se svodi na podražavanje Ibzenu, Strindbergu, Hauptmanu, Hermanu Baru i drugim mahom skandinavskim i nemačkim piscima. Moderna je došla i megju Jugoslovene. Megju Srbe najmanje, skoro nimalo. Megju Slovene ponešto. Ali najviše megju Hrvate. U hrvatskoj književnosti ona je počela oko 1900. S njom je odmah došla borba starih i mladih. Stari su bili uz "Vijenac" i Maticu. Mladi su osnovali Društvo Hrvatskih Književnika, i kretali više listova kratkoga roka:—"Život," "Lovor," "Hrvatska smotra," "Slovo." Borba se završila pomirenjem Matice i Društva, i mesto starog "Vijenca" danas predstavlja hrvatsku književnost moderni časopis "Savremenik." Borba je pravila više šuma no što je donela ploda. Ni kao književna struja, moderna nije bogatija rezultatima. Ko je imao talenta, tome moderna nije u stvari pomogla. Nečega je ipak bilo: uneto je više ukusa i stila u književnost. Ali je bilo i štete: u podražavanju nezdravim uzorima, u udaljavanju od prirodnosti, donekle u otugjivanju od nacionalnog osnova književnosti.

U mnogima od ovih koje ćemo sad preći, oseća se uticaj moderne. Josip Draženović je realist, možda i suviše. On voli da slika crne strane, talog društva.—Gjuro Turić je bolji. On piše i boljim jezikom i stilom. On ulazi u socialne probleme. Više je takvih pripovedaka i romana napisao. Pisao je katkad i političke satire. U svojim delima zastupa napredne misli.—M. Nehajev (Dr. Milutin Cihlar) dao je roman "Bijeg" koji opisuje propadanje jednog mladog čoveka u provincialnoj sredini. Roman je zanimljiv i od jačeg interesa. Pisao je i pripovetke, takogje i drame (Prelom, Svjećica).—Viktor Car Emin je pripovedač Istre. On piše i romane iz tog kraja:—"Pusto ognjište." Radio je i dramu:—"Dvije kapi kiše," "Zimsko sunce." Ova poslednja prikazuje borbu našeg naroda u Istri protiv Talijana.—Dinko Šimunović je pripovedač Dalmacije. Smatra se kao jedan megju najboljima od mlagjih. Važnije su mu pripovetke: "Duga," "Alkar," "Mrkodol" (zbirka pripovedaka).—Megju mlagjima je Matija Lisičar, koji ima više pripovedaka (zbirke: "Novele," "Pripovijesti") i jedan roman "Na rasjelinama," iz zagorskog života.—Ivan Kozarac (†1910) ima katkad suviše lirizma. Njegove "Izabrane pripovijesti" su nedavno izdate.—Jedan od najuglednijih megju mlagjima je Josip Kosor (rogj. 1879). Ima zbirke pripovedaka:—"Optužba," "Crni glasovi," kao i pripovetke inače. Ima i romane:—"Rasap," "Radnici." Pisao je i drame:—"Požar strasti," "Žena," "Pomirenje"—koje su prikazivane na domaćim i stranim pozornicama.—Na pripoveci i romanu rade još: Vladimir Borota, Osman Azis, Branko Livadić, Milka Pogačić, Petar Petrović, Niko Andrijašević, Jozo Ivakić, Edhem Mulabdić i drugi. Izvesni dramatičari takogje

rade na pripoveci: A. Milčinović, M. Ogrizović, A. Kuzmanović.

U Slovenaca roman i pripovetka su vrlo dobri. Slovenci uopšte nemaju mnogo, ali što imaju to je uvek dobro. Tako ovde imaju Ivana Cankara. Cankar je odista jedan od najboljih današnjih jugoslovenskih romanopisaca i pripovedača. I on je od "moderne po pravcu i školi." Neki smatraju da je on i "najglavniji zastupnik moderne megju Jugoslovenima." Ali je on jak talenat i izrazita individualnost, i njegova su dela, i ako imaju izvesnih modernističkih mana, volo dobra. On ima snage a ima i ukusa. Njegova su dela puna jakog i tačnog slikanja, a u isto doba su vrlo dobra po kompoziciji i stilu—a ta je kombinacija dosta retka u nas. Cankar ima i mnogo poezije u svom slikanju. Nije tako dobar kad ide suviše u simbole, ili u satiru. A satiru voli. On se, naime, večno buni, i bori protiv "filistara." On i slika rado sanjala, skitače, one koji su "van" društva. On je i vrlo plodan. Napisao je i više romana. Možda mu je najbolji "Hiša Marije pomočnice" (Dom sv. Bogorodice), gde opisuje život u devojačkim manastirskim zavodima. Dalji su romani:—"Križ (krst) na gori," "Na klancu," "Hlapec (seljak) Jernej," "Novo življenje," "Pravična kazen božja," "Kurent." Zbirke pripovedaka su:—"Vinjete," "Za križem," "Bela krizantema." Pisao je i drame, koje su mu znatno slabije:—"Kralj na Betajnovi," "Jakob Ruda," "Za narodov blagor" (Sve za narod), "Hlapci."—Uz njega je Franja Ksaver Meško (rogj. 1874), pisac malih slika iz svog kraja. On možda ima više poezije no pravog slikanja ("Ciganček"), ali je prijatan. Jedna zbirka njegovih pripovedaka je "Ob tihih večerih." Nedavno je počeo pisati i romane:—"Na poljani."—Takogje

je dobar Franja Finžgar. "U svojim pripovetkama i romanima dao je lepe i verne slike iz života varoši, sela i fabrika svoje domovine." Kao glavno njegovo delo smatra se istoriski roman "Pod svobodnim suncem." Pisao je i drame.—Dalje rade na romanu i pripoveci: Fran Govekar, Josip Regali, Ivo Šorli, Franja Zbašnik, Alojz Krajger, Rado Murnik.

Ukupno uzevši, *drama* nije na onoj visini na kojoj su poezija i pripovetka. To, naravno, ne znači da je pripovetka uvek bolja od drame. Katkada je baš protivan slučaj. Setimo se da su u naših pripovedača baš drame katkad ono što spada u najbolje (Koštana, Jazavac pred sudom). U našoj drami ima dobrih i vrlo dobrih stvari. Ima u njoj tačnog slikanja, duha, poezije, i drugih lepih osobina. Ona ulazi u razne rodove:—istoriske drame, komadi iz društvenog života, komedije i šale, mali "proverbi" itd. U mnogim od tih rodova ima vrlo zanimljivih pokušaja, katkad i izvrsnih stvari.

Mi smo ranije pomenuli neke od danas živih pisaca koji pišu ili koji su pisali drame:—Šantić, Stanković, Ćorović. Jedan je naročito vredan pomena kao predstavnik današnje drame u nas. To je Branislav Nušić (rogj. 1864). On je inače raznovrstan pisac. Pisao je pripovetke. Glavnije su zbirke: "Pripovetke jednog kaplara," "Ramazanske večeri," "Deset priča." Jedna je veća i naročito popularna pripovetka: "Opštinsko dete." Pisao je kozerije:—"Listiće," koji su vrlo dobri, i "Ben Akibu," gde takogje ima mnogo duha. Ali je za pozorište najviše pisao, i to komade razne vrste. Pisao je šale i komedije:—"Protekcija," "Narodni poslanik," "Prva parnica," "Običan čovek," "Šopenhauer," "Put oko sveta." Zatim, društvene komedije:—"Tako je

moralo biti," "Pučina," "Svet," "Jesenja kiša." Uz to, slobodne slike iz života:—"Iza božjih legja." Istoriske drame:—"Knez od Semberije," "Hadži Loja," "Rastko Nemanjić." Libreta za operu:—"Liljan i omorika." Male komade (proverbi):—"Pod starost," "Naša deca," "Greh za greh," "Pod oblacima." U svima tim komadima Nušić je pokazao mnoge lepe osobine. On uvek ima dobrih ideja, katkad neverovatno srećnih ideja. On ima često dara da konstruiše intrigu. On ima, i ne retko, i teže sposobnosti da načini pravu i jaku dramsku situaciju. On ima i patetičnog. On ima, skoro uvek, u svojim komedijama, živ dialog, i prijatan humor. Ali nema dovoljno pravog opažanja i lokalne boje; nije često logičan i dosledan u kompoziciji; nema mnogo stila kao ni brižljivosti u obradi.—Uz Nušića nema jačih imena. Naša drama nema podmlatka kao što je imaju pesma i pripovetka. Glavna dramska produkcija dolazi od pesnika i pripovedača. Čisto dramskih pisaca je malo. Milivoj Predić pošao je za Nušićevim društvenim komadima (Golgota, Snovi). Dragoslav Nenadić ušao je u slobodne slike iz života (Izvan života). Tako još neki mlagji. I kod starijih ima slučajeva da prilaze drami, i to dockan i neočekivano. Ali je vredno zabeležiti—megju svima starijim i mlagjim koji u poslednje vreme prilaze drami—dva imena. Prvi je Vojislav Jovanović, koji je dao jednu vrlo dobru komediju s puno opažanja i lokalne boje (Naši sinovi); u drugim komadima (Karijera, Naš zet, Naši očevi), intrige nema, dialog nije bez veštine, ali su izvesne scene preterano i nepotrebno realistične (Karijera). Drugi je Milutin Bojić, čija "Kraljeva jesen" pored izvesnih mana ima lepih stihova.

U književnosti pisanoj latinicom drama je bujnija i

bogatija. Najpre ima starijih. Tresića smo prešli ranije. Drugi je Ivo Vojnović (rogj. 1858). Vojnović ima svesku novela:—"Perom i olovkom." Ima jedan roman iz dubrovačkog života:—"Ksanta." Ima pesme:—"Dubrovački soneti." Ali mu je rad na drami najvažniji. Njegova "Psiha" je komedija iz velikog sveta. "Gundulićev san" je mali, prigodni prolog. "Ekvinocijo" je drama iz života dubrovačkih ribara. "Dubrovačka trilogija" slika tri stanja Dubrovnika za poslednjih sto godina:—pad republike (Allons enfants), propadanje stare vlastele (Suton), moderno doba (Na taraci). "Majka Jugovića" je dramatizovana poznata narodna pesma. "Gospogja sa suncokretom" slika takogje veliki svet. "Lazarevo uskrsenje" predstavlja momente iz borbe za narodni ustanak u Makedoniji. Kad se Vojnović zadrži na temama dubrovačkog života (Dubrovačka trilogija), on daje vrlo tačno slikanje, zanimljive tipove, čisto lokalnu boju, poeziju domoljubive tuge. On tu stvara i jake, i ako ovlašnije izvedene dramske situacije. On pokazuje otmenost, finoću, diskretnost u alegoriji i aluziji. Ali kad pregje na druge teme, na one iz narodne pesme (Majka Jugovića) ili one iz komitske borbe (Lazarevo uskrsenje), on promaši sve što ima dobroga u svom dramatičarskom talentu.—Treći je u ovom triumviratu uglednih predstavnika drame Milan Begović (rogj. 1876). Njega smo ranije pomenuli kao pesnika. Njegova "Knjiga Bokadoro" je vrlo lepa i graciozna knjiga stihova. Ona je sva u motivima španske romance, u talijanskom Preporogjaju, u originalnoj ljubavnoj poeziji. Njena je pojava (1900)—uzgred budi rečeno—bila glavni predmet spora starih i mladih. Sonetni ciklus "Život za cara" nešto je sumoran i manje simpatičan. Ali Begović je zanimljiviji u

drami. Ne mislimo na "Stanu" koja je početnička i naturalistička, nego na njegove druge komade, mahom one sitnije, u jednom činu, i koji su često mala remek-dela po finoći, graciji, duhu. "Myrrha" je mitološka drama. "Venus victrix" je vrlo prijatna i književna dramica iz Preporogjaja. "Menuet" je vrlo graciozan, iz doba Luja XV. "Gospogja Valevska" je interesantna slika odnošaja Napoleona sa lepom Poljkinjom Marijom Valevskom. "Gospogja Sreća" je "burleska o Pijerotovu ranjenom srcu." "Biskupova sinovica" je graciozna kao i "Menuet." "Čičak" je vrlo vešta i smela šala sa intrigom kao iz Bokača. Begović piše katkad i književne oglede (V. Ilić).—Uz ove dolazi Srgjan Tucić. Njegove su drame:—"Povratak," "Truli dom," "Bura," "Kroz život," "Svršetak," "Sujet." One su katkad suviše naturalističke. Najnovija drama njegova "Osloboditelji," koja je upravo sad publikovana u engleskom prevodu, slika borbu i odnose Srba i Bugara, u jednom momentu iz balkanskih ratova. U njoj ima nežnosti, dramatičnosti, plemenitih motiva, dobro iznesene teze. Tucić ima i pripovedaka (Zadnje poglavlje).—Milan Šenoa je dobar i interesantan. Njegova mala primorska slika "Izgubljeni" je vrlo impresivna. Njegovi "Robovi," slika iz stare Atine, u stihovima, možda su još bolji. Dalje su njegove male drame:—"Kako vam drago" (predmet iz starog Dubrovnika), "Sveta laž." "Ban Pavao" je istoriska drama. Šenoa ima i pripovedaka.—Dalje su radili i rade na drami: Milivoj Dežman (Rasulo, Knjeginja Jelena, Zlatarevo zlato, Svršetak), Milan Ogrizović (Hasanaginica, Proljetno jutro, Car Dukljanin, Prosjakinja, Dah, Dim, Godina ljubavi, Proklestvo), Andrija Milčinović (Proklestvo) Franja Hrčić (Sumrak, More, Dugovi), Kišur (Sin), Mirko

Dečak (Grbavac, Pesma), Kamila Lucerna (Jedinac), Fran Galović (Tamara), Petar Petrović (Rkać, Suze, Ruška, Magle), Weber-Španić (Sike), Adela Milčinović, Ante Bekešić, Adalbert Kuzmanović, Vl. Lunaček.

U Slovenaca drama je prilično slaba. Pomenuli smo da su na njoj radili Cankar, Finžgar. Pomenimo još i sledeće: E. Gangl, F. Detela, Zofka Kveder Jelovšekova (Ljubezen, Amerikanci).

Književna kritika vrlo dobro napreduje u nas. Čitav jedan naraštaj odnegovan je u idejama velikih francuskih kritičara, i odlikuje se vrlo velikom i raznovrsnom intelektualnom kulturom i jednim od najbogatijih i najkorektnijih stilova. Kritika predstavlja u nas lepu kombinaciju solidnih studija i izrazitih književnih osobina. *Istorija* napreduje takogje. Njene studije idu sve više u dubinu i širinu, i obuhvataju celu našu prošlost, političku i kulturnu. One su više stručna istoriska istraživanja. Manje je moderno istoriskih dela, i još manje dela književnih po karakteru.

Na čelu današnje književne kritike stoji Bogdan Popović (rogj. 1863). "On je stvorio modernu književnu kritiku srpsku." On radi i kritiku umetnosti. Glavni je njegov rad na teoriji književnosti i estetici uopšte, kojim su naukama poglavito posvećena njegova universitetska predavanja. Pisao je studije iz svetske književnosti:—"Suvremeni roman," "Bomarše," "Šekspir ili Bakon," "H. M. de Heredia," i druge. Pisao je studije iz srpske književnosti, koje su u stvari glave iz teorije književnosti, primena načela te nauke na srpskim piscima:—L. Kostić (načelo harmonije), J. J. Zmaj (šta je veliki pesnik), R. Domanović (alegorična i satirična priča), A. Šantić (pesnička dikcija),

J. Dučić, i druge. Studije iz teorije književnosti:—"O književnosti," "O vaspitanju ukusa," "Teorija reda po red," i dr. Kritika umetnosti:—"Jugoslovenska izložba u Beogradu," "Dve reči o umetnosti," i dr. Ove studije počeo je sregjivati i izdavati pod opštim imenom "Ogledi," od kojih je izašla prva sveska. Izdao je "Antologiju novije srpske lirike." Osnovao je časopis "Srpski književni glasnik" i bio mu prvi urednik.—Jovan Skerlić (1878—1914) predstavlja možda najpoznatije ime u našoj književnoj kritici. On je bio književni kritičar prvoga reda, po talentu i spremi. On je bio i najaktivniji. Niko do njega nije tako lepo i sistematično držao kritiku suvremene književnosti kao on. Njegovi "Pisci i knjige"—šest svezaka—obuhvataju skoro sve pisce koji predstavljaju našu današnju i noviju književnost. To je obiman i lep niz književnih ogleda koji bi se mogao nazvati "Savremenici." Kritika je u njima uvek tačna, s malim izuzecima, a stil je jedan od najboljih. To je slučaj i s ostalim delima Skerlićevim. Uz to, on ima zasebne studije iz istorije književnosti:—"B. Atanacković," "J. Ignatović," "V. Ilić," i dr. Ili veće sinteze predmeta:—Omladinska književnost, Osamnaesti vek, Nova književnost. Ima i književno-političkih ogleda: "Svetozar Marković." Skerlić je poklanjao pažnju i hrvatskim piscima, i njegov ogled o A. Starčeviću je jedan od najboljih i najsrećnijih. Bio je urednik "S. K. Glasnika" više godina.—Druge, starije i mlagje kritičare, pomenućemo samo po imenu. Književni kritičari:—Jaša Prodanović, Borivoj Popović, Uroš Petrović (†1916; H. Ten, O književnoj kritici), Branko Lazarević (Impresije iz književnosti, Pozorišni zivot), Miodrag Ibrovac (J. Rasin), Svetislav Petrović (Gospogja Lafajet), i dr.—Pozorišni kritičari:—

Dragomir Janković, Milan Grol, Milan Predić.—Rad na *književnoj istoriji*:—Tihomir Ostojić, Milivoj Bašić, Danilo Živaljević, Andra Gavrilović, Božidar Čerović, Vladimir Ćorović, Vaso Glušac, Pero Kolendić, F. Kulišić, Nikola Antula (†1916), Pavle Stevanović, Uroš Džonić.—Rad na *istoriji*:—Slobodan Jovanović, Mihailo Gavrilović, Jovan Tomić, Dragoljub Pavlović, Jovan Radonić, Grgur Jakšić, Ljubomir Jovanović, Stanoje Stanojević, Lujo Vojnović.—Ima još jedan posebni rod koji se digao naglo i neočekivano u poslednje vreme. To je *crkvena beseda.* Nju neguje s puno dara Nikolaj Velimirović. On je modernizovao ovaj rod, davši mu izvestan filosofski dah, literarni ton i rodoljubivo osećanje.

U književnosti pisanoj latinicom, *književnu kritiku* predstavlja takogje prilično kolo pisaca. Jovan Hranilović je u više mahova činio sistematičan pregled najnovije književne produkcije hrvatske. Milan Marjanović ima više knjiga ogleda o suvremenim i novijim hrvatskim piscima. Stjepan Bosanac je dobar i pažljiv kritičar. Od onih koji se više bave književnom istorijom, tu je na prvom mestu Gjuro Šurmin, pisac "Povjesti književnosti hrvatske i srpske" (1898), temeljnog dela "Hrvatski preporod" i više stručnih studija. Nikola Andrić je više književni istorik (Prijevodna beletristika, Pavle Solarić i dr.) ali i u čistoj kritici ima dobar i tačan sud. Dragutin Prohaska odlikuje se svojim studijama o bosanskoj književnosti, Gjorgjiću i Kanižliću, Mažuraniću i drugima. Branko Dreksler (Vodnik) pisac je "Povesti hrvatske književnosti" (1913), kao i studija iz dubrovačke književnosti (Bunić), "Preporodnih studija" (Vraz, Mihanović) i ogleda o novijoj književnosti (pripovedači, itd).—Dalji pisci u oblasti knji-

ževne kritike:—Ante Petravić, Dinko Politeo, A. G. Matoš, Arsen Vencelides. Pozorišni kritičari: N. Andrić, B. Livadić. Rad na *književnoj istoriji*:—Gjuro Kerbler, Ivan Šercer, Franja Bučar, Milorad Medini, Tomo Matić, Kamila Lucerna, i dr.—Rad na *istoriji*:—Ferdo Šišić, Dane Gruber, Josip Gjelčić, Janko Koharić, Iso Kršnjavi, Karlo Horvat, Rudolf Horvat, Antun Vučetić, i drugi.

U Slovenaca, dva se imena naročito ističu na *književnoj istoriji*. Više je na nauci Matija Murko, više na književnosti je Ivan Prijatelj. Prvi ima veći broj lepih studija iz stare opšte slovenske književnosti (roman o sedam mudraca) kao i iz novije (slovenski romantizam), kao što ima i jednu kratku sintezu cele jugoslovenske književnosti i jednu veću, nedovršenu, koje obe imaju dobrih osobina. Studije i ogledi drugoga odnose se na slovenačku književnost. To su: jedna mala i vrlo pregledna i lepa istorija cele slovenačke književnosti, jedna veća kritička studija o suvremenim i novijim slovenačkim piscima (na srpskom), više studija i ogleda (J. Kersnik, O Zupančić, i dr.) Dalji su pisci:—Fran Ilešić, Grafenauer, Karol Glazer, Ivan Mrhar (†1916), Josip Tominšek, Rajko Perušek. Na književnoj i umetničkoj kritici radi J. Cankar Na *istoriji*:—Franjo Kos, J. Gruden, i drugi.

Već sama ova imena pokazuju kako je bogata naša današnja književna radnja. Kao što smo rekli u početku ove glave, književnost 20 veka beleži znatne uspehe. Književni rodovi su se znatno podigli. Književna produkcija je vrlo bogata. Svaki dan je—može se reći—sve više i sve boljih pisaca i dela. Stariji često shvataju svoju dužnost vrlo ozbiljno, i gledaju da dadu svoja najbolja dela. Mladi jednako niču—često lepi talenti i sve lepša sprema—

i svaki bira sebi svoj put i donosi nešto novo. Polet je ogroman, i oseća se svuda....

Tako je bar bilo do skora. Ovaj rat, megjutim, zaustavio je sve. Književni život je danas prestao. Književne prilike, one koje stvaraju književnost, danas su uništene. Književna produkcija, ona koja je bila u toku, upropašćena je. Koliko je gotovih rukopisa ili početih skica propalo u strašnom povlačenju, a koliko ih je neprijatelj razvukao i odneo!...Književnici provode najgore dane. Tresić je u tamnici (bar je do skora bio), Cankar u tamnici, V. Ćorović u tamnici. Ili su vedra čela dali svoj život za otadžbinu:—Nikola Antula, koji je bio velika nada mlade intelektualne Srbije, i za njim još mnogi mlagji, "oni što dolaze," sokoli prvoga perja, kod kojih se književna ambicija tek stala ragjati...."Mlado žito, navijaj klasove, pregje roka došla ti je žnjetva."...

Nadajmo se, megjutim, da će iza ovog strašnog perioda doći jedan mnogo bolji. Književnost će isplivati iz ovog brodoloma mnogo veća no što je bila. Jedinstvo će biti potpuno. Srbi, Hrvati i Slovenci imaće jednu zajedničku književnost. Beograd, Zagreb, Ljubljana sastavljaće jednu istu književnu radnju. Književnost će dobiti mnogo širu podlogu, pisci mnogo širu pozornicu, publika mnogo širi interes. Uzmite samo kakva će biti materialna strana, koliko će porasti broj čitalaca, kako će ojačati književne ustanove! Uzmite i koliko će izlišnih pojedinačnih napora odjedanput prestati! Prevodna književnost—da samo nju pomenemo—razvijala se do sada posebno za svaku od tri velike narodne skupine, za Srbe zasebno, za Hrvate zasebno, za Slovence zasebno. Od sada će, bolje uregjena, biti jedna za celinu našeg naroda. Sve će biti od sada bolje uregjeno,

i sve će ići više ka celini naroda. Neće se drobiti u dosadašnje manje skupine....Jer će sve to biti *jedno*—u ime Boga!

IMENA PISACA

CAMBRIDGE: PRINTED BY
J. B. PEACE, M.A.,
AT THE UNIVERSITY PRESS

